

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Vedecký časopis
Ročník XII.
3/2017

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume XII

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Vedecký časopis
Ročník XII.
3/2017

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume XII

ALMANACH

Redakcia/Editorial Office

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava, Slovak Republic
phone: +421 2 6729 5456, e-mail: eva.vlkova@euba.sk

Hlavný redaktor/Editor-in-chief

Rudolf KUCHARČÍK University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Redakčná rada/Editorial Board

Ľubomír ČECH	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Samuel ČELOVSKÝ	University in Novi Sad, Serbia
Lenka FOJTÍKOVÁ	Technical University of Ostrava, Czech Republic
Tomáš GONGOL	Silesian University in Opava, Czech Republic
Jana ILIEVA	University of Tourism and Management in Skopje, Republic of Macedonia
Karol JANAS	Alexander Dubcek University in Trencin, Slovak Republic
Eva JANČÍKOVÁ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Larisa KAPUSTINA	Ural State University of Economics, Russia
Kiyoshi KASAHARA	Rikkyo University, Japan
Olyana KINDIBALIK	University of European Studies of Moldova, Republic of Moldova
Helena KOŠCIELNIAK	Technical University in Częstochowa, Poland
Milan KURUCZ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Zuzana LEHMANNOVÁ	University of Economics, Prague, Czech Republic
Ľudmila LIPKOVÁ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
Ľudmila MALÍKOVÁ	Comenius University in Bratislava, Slovak Republic
Stanislav MRÁZ	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
POGÁTSA Zoltán	University of West Hungary, Hungary
Jozef SABOL	The Police Academy of the Czech Republic in Prague, Czech Republic
František ŠKVRNDA	University of Economics in Bratislava, Slovak Republic
René PAWERA	Comenius University in Bratislava, Slovak Republic
Dalibor VLČEK	Matej Bel University, Slovak Republic

Výkonný redaktor/Managing Editor

Eva VLKOVÁ

Recenzenti/ Reviewers

Kristína Baculáková, Ľubomír Čech, Tomáš Dudáš, Samuel Goda, Martin Grešš, Dorota Harakal'ová, Ľubica Harakal'ová, Klaudia Hraníková Pytel'ová, Eva Jančíková, Mykhaylo Kunychka, Stanislav Mráz, František Škvrnda, st., Viera Štefanovičová, Marta Zágoršeková

Jazyková redakcia/ Language editing

bez korektúry/no language editing

Vydavateľ/Publisher

Vydavateľstvo EKONÓM, Ekonomická univerzita v Bratislave

© Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta medzinárodných vzťahov, 2017
IČO 00 399 957
ISSN 1339-3502

Issues in 2017

MARCH

JUNE

SEPTEMBER

DECEMBER

Obsah

Teoretický prehľad konceptov kreatívneho priemyslu v krajinách ázijských tigrov <i>Kristína Baculáková</i>	5
Vývoj konkurencieschopnosti Slovenska a Číny v období rokov 2013 - 2018. Analýza indexu globálnej konkurencieschopnosti <i>Juraj Bronček – Michaela Čiefová</i>	13
Práva pôvodných obyvateľov Fínska: <i>The Nellim Case</i> <i>Dorota Harakalová</i>	22
Rozdiely medzi britským a francúzskym kolonializmom v subsaharskej Afrike <i>Natália Hlavová</i>	33
Hospodársky rast v Latinskej Amerike a Karibiku: súčasný stav s dôrazom na historické súvislosti <i>Barbora Janubová</i>	44
Urovnávanie sporov medzi investorom a štátom – výskumné problémy a otázky <i>Martin Karas</i>	55
Delimitácia vzdušného priestoru a vesmíru <i>Michal Klenka</i>	62
Súčasná úprava azylu v kontexte európskeho práva <i>Stanislav Mráz</i>	75
Suezská kríza: nezhody medzi západnými spojencami <i>Karol Sorby</i>	86
Koncepcia zániku nescudziteľnosti ľudských práv u Hannah Arendtovej <i>František Škvrnda, ml.</i>	103

TEORETICKÝ PREHĽAD KONCEPTOV KREATÍVNEHO PRIEMYSLU V KRAJINÁCH ÁZIJSKÝCH TIGROV

Kristína Baculáková

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: kristina.baculakova@euba.sk

Abstrakt:

V príspevku sa zameriavame teoretickú analýzu prístupov ku kreatívnemu priemyslu v ázijskom regióne, a to konkrétne v krajinách ázijských tigrov, alebo, inak povedané v krajinách prvej vlny industrializácie. Koncept kreatívneho priemyslu vznikol na európskom kontinente, s neustálym rozvojom sa však v čoraz väčšej miere začína uplatňovať podpora kreatívnych odvetví v Ázii. Hlavne rozvinuté, moderné ekonomiky Japonska, Južnej Kórei či Hongkongu hľadajú nové zdroje rozvoja a rastu, ktorý bude inovatívny a hlavne trvalo udržateľný.

Kľúčové slová: kreatívny priemysel, ázijské tigre

JEL klasifikácia: O29, O39, O53

Abstract:

In the presented paper, we focus on the analysis of theoretical concepts of creative industries in Asia region, especially in the Asian tiger countries, in other words, the newly industrialized economies. Creative industry concept was developed in the European region; however, with the constant development of Asian economies, we can observe progressive support of creative industries in this region. Especially, developed and modern economies of Japan, South Korea or Hong Kong are searching for new sources of growth, which will be innovative and most important – sustainable.

Key words: creative industries, Asian tigers

JEL Classification: O29, O39, O53

Úvod

S postupným rozvojom ekonomík sa čoraz väčší dôraz začína klásť na kreatívny priemysel. Hoci kreatívne odvetvia sprevádzajú človeka od nepamäti, súhrnný koncept vznikol v 90-tych rokoch v Spojenom kráľovstve, prvýkrát bol však pojem kreatívny priemysel použitý v Austrálii. Koncept sa postupne rozširoval do európskych krajín, v poslednej dobe však púta pozornosť podpora kreatívneho priemyslu v ázijskom regióne. Niektoré krajiny pritom zaznamenali v oblasti podpory kreatívneho priemyslu väčší pokrok ako štáty Európskej únie. Najmä v posledných dvoch desaťročiach došlo k významným zmenám v zdrojoch a spôsobe rastu v krajinách ázijských tigrov prvej i druhej vlny industrializácie. Zdrojom rastu ekonomík so stredným a vyšším príjmom budú inovatívne aktivity a nie akumulácia zdrojov, ako tomu bolo v minulosti. Prvé impulzy rozvoja konceptualizácie kreatívneho priemyslu v ázijskom regióne vznikli v Hongkongu a Singapore približne pred dekádou. V Hongkongu vzniká v roku 2009 agentúra Create Hongkong, ktorá bola zriadená Úradom obchodu a ekonomického rozvoja s cieľom vytvoriť prvotné koncepcie. Nasledovala iniciatíva na Taiwane (Creative Taiwan), a záujem o kreatívny priemysel sa objavuje aj v krajinách juhovýchodnej Ázie –

Indonézii, Malajzii či Thajsku. Kreatívny priemysel sa začal rozvíjať aj v Číne, ktorej cieľom je prejsť na ekonomiku technologických inovácií a kultúrnej kreativity.¹

Cieľom predkladaného príspevku je analýza teoretických konceptov kreatívneho priemyslu vo vybraných krajinách ázijských tigrov – v Japonsku, Južnej Kórei, Hongkongu a na Taiwane a prehľad súčasného stavu a podpory kreatívneho priemyslu v týchto krajinách.

1. Teoretické vymedzenie kreatívneho priemyslu v Európe a vo vybraných krajinách ázijského kontinentu

Dodnes neexistuje jediná koncepcia, ktorá by konkrétne vymedzovala kreatívny priemysel. Krajiny zväčša prijímajú vlastný pohľad na problematiku toho, ktoré odvetvia budú chápať ako kreatívne. Navyše, hranice medzi kreatívnym priemyslom, umením a kultúrou sú veľmi tenké, a v mnohých prípadoch dochádza skôr k prelínaniu jednotlivých odvetví, resp. k širšiemu či užšiemu vymedzeniu. Napriek tomu možno tvrdiť, že základ teórie a praxe vymedzovania kreatívneho priemyslu na európskom kontinente položilo Spojené kráľovstvo. V USA sa kreatívnemu priemyslu venuje Richard Florida, ktorý položil základy teórie kreatívnych miest a indexu kreativity. Dnes už existujú mnohé ďalšie koncepty, ktoré sa spájajú s kreativitou, ako napríklad kreatívna ekonomika, kreatívna ekológia či stále viac populárna téma inteligentných miest – tzv. smart cities, kde problémy mesta sú riešené inovatívne a kreatívne. Navyše, hranice medzi kreativitou a inovatívnosťou sú takisto nejednoznačne vymedzené, preto i chápanie kreatívnej ekonomiky sa neustále vyvíja a posúva.

V Európskej únii sa najviac ujalo definovanie jednotlivých sektorov kreatívneho priemyslu, tzv. kreatívnych odvetví. Na Slovensku dokonca hovoríme o kultúrno-kreatívnom priemysle. V krajinách vybraných ázijských tigrov sa takisto stretávame s definovaním konkrétnych odvetví, ktoré zväčša kopírujú európske chápanie a sú doplnené o miestne špecifiká. Jadrom kreatívneho priemyslu zostáva vizuálne a scénické umenie, audiovizia, hudobný priemysel, vydateľský priemysel, z časti reklama a IT priemysel. Rozdiely medzi vybranými krajinami uvádza nasledujúca tabuľka:

Tabuľka 1: Prehľad konceptov a podpory kreatívneho priemyslu v Japonsku, Južnej Kórei, Hongkongu a na Taiwane

	Koncept	Agentúra	Programy
Japonsko	• Servisné odvetvia – reklama, architektúra, výkonné umenie, dizajn, film, hudba, video, TV, rádio, softvér a IT, vydateľský priemysel • Výrobné odvetvia – odevná výroba, remeslá, výroba hračiek, nábytku, šperkov, výrobky z kože	• Agency for Cultural Affairs • METI	• Cool Japan Strategy
Južná Kórea	• hry, Manhwa, hudba, animácie, reklama, film, TV, vydateľský priemysel	• Creative Economy Policy Bureau • KOCCA	• The Creative Economy Action Plan • Measures to Establish a

¹ KEANE, M. (2014). *Why is the creative economy taking off in Asia?* Online blog. [online]. [cit. 21. 10. 2017] Dostupné na <http://www.creativetransformations.asia/2013/01/why-is-the-creative-economy-taking-off-in-asia/>

			Creative Economic Ecosystem
Hongkong	• umenie, starožitnosti, remeslá, kultúrne inštitúcie, výkonné umenie, film, video, hudobný priemysel, rádio, vydavateľský priemysel, softvér a IT, dizajn, architektúra, reklama, zábavný priemysel		• Create Hong Kong
Taiwan	• výtvarné umenie, divadelné umenie, riadenie kultúrnych zariadení, remeslá, kino, vysielanie a TV, vydavateľský priemysel, hudobný priemysel, reklamu, dizajn, vizuálny prenos a dizajn, módný dizajn, architektonický dizajn, živé vystúpenia a digitálny obsah.	• Creative Taiwan	• Council for Cultural Affairs - CCA

Zdroj: vlastné spracovanie

2. Kreatívny priemysel v Japonsku

Japonsko sa rozvíja už približne 150 rokov. Za tento čas sa orientovalo na priemysel a povojnovú rekonštrukciu, získavalo know-how o západných technológiách, no po dosiahnutí ekonomickej úrovne vyspelých krajín sa začalo orientovať na vlastné inovácie. *Kaizen*, alebo inak povedané, neustále vylepšovanie sa tak stalo synonymom japonskej výroby. Rozvoj konceptu kreatívneho priemyslu sa v Japonsku spája s procesom globalizácie a s konceptom tzv. kreatívnych miest. Hlavne prasknutie bubliny v 90-tych rokoch znamenalo rozširovanie pomyselných nožníc – teda rozdielov medzi hlavným mestom Tokyom a ostatnými mestami v krajine. Vtedy sa zrodil koncept kreatívnych miest. Hlavne menšie mestá počas krízy riešili problém, ako zabezpečiť pracovné miesta pre svojich obyvateľov.² Koncept kreatívnych miest sa stal základom urbánneho plánovania v Japonsku. Už neplatila myšlienka, že surovínová základňa a rozvinutá infraštruktúra mesta priláka priemysel a vytvorí nové pracovné miesta. Iba mesto, ktoré priťahuje kreatívnu triedu sa môže naďalej kontinuálne rozvíjať. Pritom faktory, ktoré kreatívnu triedu priťahujú, sú komplexné a týkajú sa všetkých oblastí života.

Rozdelenie kreatívnych odvetví v Japonsku vychádza zo Zákona o podpore kultúry a umenia z roku 2001 a v podstate zodpovedá európskemu štandardu. Japonsko môže pri svojej kultúrnej propagácii čerpať zo svojich tradičných kultúrnych hodnôt, ktoré sú v dnešnom globalizovanom svete dobre známe. Špecifickým medzinárodným moderným kultúrnym fenoménom Japonska je i tzv. harajuku. Harajuku je štvrťou v meste Tokyo, ktorá je známa predovšetkým ako centrom kultúry a módy mladých.

Kreatívny priemysel v Japonsku zaznamenáva v poslednom období rast, tento rast je však výhradne spôsobený rastom odvetvia softvéru a IT služieb. Všetky ostatné odvetvia zaznamenali od roku 2000 do roku 2011 pokles, v niektorých prípadoch o viac ako polovicu.³

² KAKUICHI E., TAKEUCHI, K. (2014). *Creative industries: Reality and potential in Japan*. [online]. [cit. 23. 10. 2017]. Dostupné na <http://www.grips.ac.jp/r-center/wp-content/uploads/14-04.pdf>

³ Ibidem.

V roku 2012 predstavovala zamestnanosť v kreatívnom priemysle 4,2 % z celkovej zamestnanosti. Pridaná hodnota kreatívneho priemyslu predstavovala 5,3 % a obrat predstavoval 3,3 %.⁴

Ministerstvo ekonomiky, obchodu a priemyslu (METI) v roku 2012 vypracovalo stratégiu *Cool Japan*. Stratégia je postavená na niekoľkých základných krokoch:

- Implementácia zahraničných projektov
- Podpora publicity japonskej kultúry;
- Propagácia kreatívnych miest;
- Globalizácia ľudských zdrojov;
- Vytváranie premysleného ekosystému;
- Financovanie.⁵

Základom implementácie zahraničných projektov bude spolupráca so zahraničnými partnerskými firmami. Japonsko tiež v stratégii vychádza z propagácie svojej kultúry, a to či už tradičnej, ako aj modernej (móda - *kawai*, *lolita*; subkultúra Cosplay; jedlo; anime Manga; ale i tradičné výrobky, napríklad kozmetické štetce *kumano*). Kreatívne mestá v Japonsku reprezentujú najmä Kanazawa a Naoshima. Japonsko chce, podobne ako v minulosti, uľahčiť cestovanie kreatívcov do zahraničia a takisto príchod zahraničných odborníkov do Japonska, s cieľom medzinárodnej výmeny nápadov a poznatkov.

3. Kreatívny priemysel v Južnej Kórei

Kórea, podobne ako Japonsko, dosiahla svoj limit rastu založeného na akumulácii zdrojov. V roku 2013 sa preto kreatívna ekonomika stala prioritnou agendou kórejskej vlády. Podľa definície pritom kreatívna ekonomika predstavuje „*novú hospodársku stratégiu, ktorá prináša nové priemyselné odvetvia a trhy prepájaním predstavivosti a tvorivosti s vedou, technológiami, a vytvára dôstojné pracovné miesta posilnením tradičných odvetví.*“⁶

Najdôležitejšiu úlohu pri tvorbe podporných plánov kreatívneho priemyslu a ich implementácii má Ministerstvo vedy, informačných a komunikačných technológií a plánovania. V rámci ministerstva bol zriadený Úrad pre politiku kreatívneho priemyslu, ktoré sa špecificky venuje iba tejto oblasti. Kórea sa už dlhšiu dobu umiestňuje na popredných priečkach čo sa inovatívnosti týka, a aj v oblasti kreatívneho priemyslu získala uznanie aj v Európskej únii.⁷

Podobne ako Japonsko, aj Južná Kórea vypracovala akčný plán rozvoja kreatívnej ekonomiky, ktorý nesie názov *Creative Economy Action Plan*. Bol prijatý v roku 2013. Vláda si v pláne stanovila tri hlavné ciele:

- vytvoriť nové pracovné miesta a trhy prostredníctvom tvorivosti a inovácie;
- posilniť svoje vedúce postavenie na celom svete prostredníctvom kreatívnej ekonomiky;
- vytvárať spoločnosť, kde sa kreativita prejavuje a je rešpektovaná.

Tieto tri hlavné ciele majú byť napĺňané prostredníctvom šiestich kľúčových stratégií:

- podporovať tvorivosť a vytvoriť ekosystém, ktorý podporuje vytváranie start-upov;
- posilniť úlohu malých a stredných podnikov v kreatívnom priemysle a podporiť ich schopnosť vstúp na svetové trhy;
- vytvoriť motor rastu a vstúpiť na nové trhy a do nových priemyselných odvetví;

⁴ Ibidem.

⁵ MINISTRY OF ECONOMY, TRADE AND INDUSTRY (2012). *Cool Japan Strategy*. [online]. [cit. 22. 10. 2017]. Dostupné na http://www.meti.go.jp/english/policy/mono_info_service/creative_industries/pdf/120116_01a.pdf

⁶ UNCTAD (2017). *Strengthening the Creative industries for Development in the Republic of Korea*. [online]. [cit. 22. 10. 2017]. Dostupné na http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditcted2017d4_en.pdf

⁷ Južná Kórea bola na prvom mieste rebríčka inovatívnosti spoločnosti Bloomber v rokoch 2014 – 2017

- podporiť globálny kreatívny talent;
- posilniť inovačnú kapacitu vedy a informačných a komunikačných technológií, ktoré tvoria základ kreatívnej ekonomiky;
- podporovať tvorivú ekonomickú kultúru medzi obyvateľmi.⁸

Plán funguje vo forme PPP projektov. Významnú úlohu pri podpore juhokórejského kreatívneho priemyslu má agentúra KOCCA. Kórejská agentúra pre tvorivý obsah je vedúcou vládnu agentúrou Južnej Kórei, ktorá dohliada na rozvoj kórejského kreatívneho obsahu, a to tak na domácom, ako i medzinárodnom trhu. KOCCA pokrýva širokú škálu kreatívnych odvetví v Kórei, vrátane herného priemyslu, animácie, hudby, módy a vysielania. Spoločnosť KOCCA aktívne podporuje tieto odvetvia prostredníctvom podpory výroby, marketingu a propagácie, globálnej expanzie v zahraničí, rozvoja ľudského kapitálu a implementácie technológií.

V súvislosti s Južnou Kóreou sa stretávame s fenoménom *Hallyu*. Týmto názvom sa označuje fenomén prenikania kórejskej pop kultúry do sveta zhruba od 90-tych rokov. Najprv začali prvky kultúry prenikať do ostatných krajín východnej a juhovýchodnej Ázie, neskôr i do Európy a USA. Najznámejšími sú pritom takzvané K-drámy (filmový priemysel), K-pop (kórejská populárna hudba) a anime Manhwa (všeobecný názov pre komiksovú tvorbu).

4. Kreatívny priemysel v Hongkongu

Kultúrne a kreatívne odvetvia patria medzi najdynamickejšie sektory ekonomiky Hongkongu. Koncept kreatívneho priemyslu v Hongkongu vychádza z odporúčaní OSN, a britského modelu a zahŕňa sektory ako umenie, starožitnosti, remeslá, kultúrne inštitúcie, výkonné umenie, film, video, hudobný priemysel, rádio, vydavateľský priemysel, softvér a IT, dizajn, architektúra, reklama, zábavný priemysel.⁹ V roku 2015 zamestnávali kultúrne a kreatívne odvetvia v Hongkongu 5,7 % pracovnej sily a ich pridaná hodnota predstavoval 4,7 %. Podiel exportu a importu kreatívnych odvetví na celkovom exporte a importe predstavoval približne 13 %.¹⁰ Najviac sa na pridanej hodnote podieľali subsektory IT, vydavateľský priemysel a architektúra. Aj Hongkong zriadil špeciálnu agentúru na podporu rozvoja kreatívneho priemyslu – Create Hong Kong. Jej úlohami sú:

- podpora kreatívneho ľudského kapitálu, ktorý tvorí základ kreatívneho priemyslu v Hongkongu;
- podpora materiálnej i nemateriálnej vybavenosti start-upov;
- vytváranie dopytu po inováciách a kreativite a rozšírenie kapacity miestneho trhu pre tvorivé odvetvia;
- podpora presadenia kreatívneho priemyslu na zahraničných trhoch;
- podpora tvorivej atmosféry v spoločnosti;
- podpora tvorby kreatívnych klastrov;
- propagácia Hongkongu ako kreatívneho kapitálu Ázie.¹¹

Okrem propagácie kreatívneho priemyslu v zahraničí vytvára Hongkong kontaktné centrá pre kreatívcoov aj doma. Zaujímavý je projekt transformácie štvrti Police Married na centrum kreatívneho priemyslu známe ako *PMQ*. *PMQ* začalo svoju činnosť v apríli 2014 a zhromažďuje dnes viac ako 100 nových miestnych podnikateľov. Poskytuje kreatívne štúdio, pop-up obchody, reštaurácie a multifunkčnú výstavnú sálu pre mladých dizajnérov a novovzniknuté

⁸ UNCTAD (2017). *Strengthening the Creative industries for Development in the Republic of Korea*. [online]. [cit. 22. 10. 2017]. Dostupné na http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditcted2017d4_en.pdf

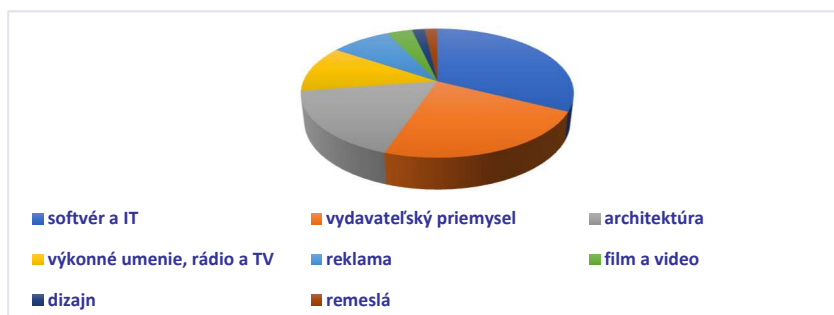
⁹ CENSUS AND STATISTIC DEPARTMENT HONG KONG (2017). *The Cultural and Creative Industries in Hong Kong*. [online]. [cit. 22. 10. 2017]. Dostupné na <http://www.statistics.gov.hk/pub/B71706FA2017XXXXB0100.pdf>

¹⁰ Ibidem.

¹¹ GOVERNMENT HK (2014). *Creative Industries*. [online]. [cit. 22. 10. 2017]. Dostupné na https://www.gov.hk/en/about/about/hk/factsheets/docs/creative_industries.pdf

kreatívne podniky, ktoré sa zaoberajú tvorivosťou a dizajnom a prezentujú a predávajú kreatívne produkty. Do novembra 2015 pritiahlo PMQ viac ako päť miliónov návštevníkov.¹²

Graf 1: Podiel odvetví kreatívneho priemyslu na pridanej hodnote

Zdroj: LEGISLATIVE COUNCIL (2017). *Hong Kong's Cultural and Creative Industries*

5. Kreatívny priemysel na Taiwane

Počiatkom vzniku konceptu kreatívneho priemyslu na Taiwane je rok 1995. Vtedy Rada pre kultúrne záležitosti (Council for Cultural Affairs -CCA) navrhla plán rozvoja *Cultural Industrializations, Industries Culturalization*, ktorý mal ekonomike priniesť novú pridanú hodnotu prostredníctvom kultúrnych hodnôt. V roku 2009 Taiwanská vláda prijala plán *Creative Taiwan* zameraný na rozvoj infraštruktúry a podporu kľúčových odvetví. Následne v roku 2010 bol prijatý Zákon o rozvoji kultúrnych a kreatívnych odvetví, ktorý posilňuje právomoci miest pri realizácii politík pre kreatívny priemysel.¹³

Kreatívny priemysel na Taiwane takisto vychádza z britského modelu, a zahŕňa 15 základných odvetví – výtvarné umenie, divadelné umenie, riadenie kultúrnych zariadení, remeslá, kino, vysielanie a TV, vydavateľský priemysel, hudobný priemysel, reklamu, dizajn, vizuálny prenos a dizajn, módný dizajn, architektonický dizajn, živé vystúpenia a digitálny obsah.¹⁴ Podľa reportu z roku 2015¹⁵ pôsobí v kreatívnom priemysle na Taiwane 62 264 podnikov, obrat odvetví predstavoval 34,5 mld. dolárov.¹⁶ Nedozeďáme sa však, aký je podiel kultúrnych a kreatívnych odvetví na HDP, či podiel na celkovej pridanej hodnote alebo zamestnanosti.

Špecifikom fungovania kreatívneho priemyslu na Taiwane sú kultúrne – kreatívne parky. V súčasnosti funguje päť takýchto parkov národného významu a podpory – Huashan (severný Taiwan), Taichung (centrálny Taiwan), Hualien (východný Taiwan), Chiayi (západný Taiwan), and Tainan (južný Taiwan).¹⁷ Okrem toho, že kreatívne parky slúžia ako rekreačné zóny a priťahujú turistov, majú význam pre rozvoj kreatívneho priemyslu v krajine. Ich prvoradým cieľom je totiž poskytnúť potrebnú platformu pre mladých začínajúcich umelcov a remeselníkov. Miesta týchto parkov často odrážajú tradičnú miestnu kultúru – napríklad

¹² HONG KONG ECONOMIC, TRADE AND CULTURAL OFFICE (2012). *Hong Kong's Arts, Culture and Creative Industries*. [online]. [cit. 24. 10. 2017]. Dostupné na <http://www.hketco.hk/en/culture/creative/index.html>

¹³ CHUNG, H.L. (2016). *Sustaining the Cultural Creative Industries Policy Networks of the Urban-based Creative Ecology ~ the Cases of the Six Municipalities in Taiwan*. The 19th Intl Conference on Cultural Economics. 21-24, June, 2016. Valladolid, Spain.

¹⁴ AMCHAM (2015). *Cultural and Creative Businesses Thriving in Taiwan* [online]. [cit. 20. 10. 2017]. Dostupné na <https://topics.amcham.com.tw/2015/12/cultural-and-creative-businesses-thriving-in-taiwan/>

¹⁵ Report nie je dostupný v anglickom jazyku

¹⁶ AUSTRALIAN TRADE AND INVESTMENT COMMISSION (2017). *Creative industries to Taiwan: Trends and Opportunities*. [online]. [cit. 24. 10. 2017]. Dostupné na <https://www.austrade.gov.au/Australian/Export/Export-markets/Countries/Taiwan/Industries/Creative-industries>

¹⁷ <http://english.moc.gov.tw/article/index.php?sn=1836>

kreatívny park v Taipei vznikol premenou vinárstva japonskej éry. Ide teda o typický príklad využitia a revitalizácie starých historických budov a ich premena na kreatívne centrum.

Záver

Koncept kreatívneho priemyslu sa v niektorých krajinách ázijských tigrov začal uplatňovať už v 90-tych rokoch, najviac však po roku 2000. Väčšina krajín pri vytváraní koncepcií vychádza z britského modelu, to znamená, vyčleňuje konkrétne subsektory, ktoré chápe ako súčasť kreatívneho priemyslu. Takisto, tieto krajiny pri rozvoji kreatívneho priemyslu vychádzajú najmä zo svojej tradičnej kultúry, ktorú sa snažia prezentovať v zahraničí. V mnohých prípadoch sa táto tradičná kultúra mieša s kultúrou západnou, preberá jej prvky a transformuje tak tradičnú kultúru. Príkladom je nepochybne kórejská popkultúra K-pop, kreslené komiksy či animovaný hrdinovia, ktorých pozná celý svet.

Na rozdiel od niektorých krajín Európskej únie, majú ázijské tigre už niekoľko rokov prijaté stratégie a plány rozvoja kreatívnych odvetví. Tieto plány vznikli výhradne na vládnej úrovni, implementované sú častokrát vládnu agentúrou na podporu kreatívneho priemyslu. Čo sa štatistických prehľadov týka, nie vždy môžeme nájsť relevantné údaje. Takisto, každá krajina zrejme uplatňuje vlastnú metodiku merania kreatívneho priemyslu, napríklad Hongkong má svoju vlastnú národnú klasifikáciu. Takisto, mnohokrát nie sú rozpracované materiály dostupné vo svetovom jazyku. Avšak, zdá sa, že sa aktívne uplatňujú v praxi, a to prostredníctvom rozličných projektov.

Jednotlivé krajiny ázijských tigrov sa líšia v zameraní podpory kreatívneho priemyslu. Kým v Japonsku dominuje skôr koncept kreatívnych miest a kreatívnej triedy (teórie Charlesa Landryho a Richarda Floridu), v Južnej Kórei je to klasická podpora jednotlivých odvetví prostredníctvom agentúr a združení, v Hongkongu je dôraz kladený na inovatívnosť s start-upy a na Taiwane na kreatívne centrá.

Kreatívny priemysel bude mať na ázijskom kontinente nezastupiteľnú úlohu, nakoľko rast založený na akumulácii zdrojov je už minulosťou a tieto krajiny musia klásť dôraz na inovatívnosť svojej výroby. Ďalším nemenej vážnym problémom je otázka životného prostredia a udržateľného rastu, s čím súvisí aj novší koncept – kreatívna ekológia, teda vytvárania priaznivého životného priestoru.

Použitá literatúra:

1. AMCHAM (2015). Cultural and Creative Businesses Thriving in Taiwan [online]. [cit. 20. 10. 2017]. Dostupné na <https://topics.amcham.com.tw/2015/12/cultural-and-creative-businesses-thriving-in-taiwan/>
2. AUSTRALIAN TRADE AND INVESTMENT COMMISSION (2017). Creative industries to Taiwan: Trends and Opportunities. [online]. [cit 24-10-2017]. Dostupné na: <https://www.austrade.gov.au/Australian/Export/Export-markets/Countries/Taiwan/Industries/Creative-industries>
3. CENSUS AND STATISTIC DEPARTMENT HONG KONG (2017). The Cultural and Creative Industries in Hong Kong. [online]. [cit 22-10-2017]. Dostupné na: <http://www.statistics.gov.hk/pub/B71706FA2017XXXXB0100.pdf>
4. GOVERNMENT HK (2014). Creative Industries. [online]. [cit 22-10-2017]. Dostupné na: https://www.gov.hk/en/about/about/hk/factsheets/docs/creative_industries.pdf
5. HONG KONG ECONOMIC, TRADE AND CULTURAL OFFICE (2012). Hong Kong's Arts, Culture and Creative Industries. [online]. [cit 24-10-2017]. Dostupné na: <http://www.hketco.hk/en/culture/creative/index.html>
6. CHUNG, H.L. (2016). Sustaining the Cultural Creative Industries Policy Networks of the Urban-based Creative Ecology ~ the Cases of the Six Municipalities in Taiwan. The 19th Intl Conference on Cultural Economics. 21-24, June, 2016. Valladolid, Spain.

7. KAKUICHI E., TAKEUCHI, K. (2014). Creative industries: Reality and potential in Japan. [online]. [cit 23-10-2017]. Dostupné na: <http://www.grips.ac.jp/r-center/wp-content/uploads/14-04.pdf>
8. KEANE, M. (2014). Why is the creative economy taking off in Asia? Online blog. [online]. [cit 21-10-2017] Dostupné na: <http://www.creativetransformations.asia/2013/01/why-is-the-creative-economy-taking-off-in-asia/>
9. LEGISLATIVE COUNCIL (2017). *Hong Kong's Cultural and Creative Industries*. [online]. [cit 22-10-2017]. Dostupné na: <http://www.legco.gov.hk/research-publications/english/1617iss32-hong-kongs-cultural-and-creative-industries-20170818-e.pdf>
10. MINISTRY OF ECONOMY, TRADE AND INDUSTRY (2012). Cool Japan Strategy. [online]. [cit 22-10-2017]. Dostupné na: http://www.meti.go.jp/english/policy/mono_info_service/creative_industries/pdf/20116_01a.pdf
11. UNCTAD (2017). Strengthening the Creative industries for Development in the Republic of Korea. [online]. [cit 22-10-2017]. Dostupné na: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditcted2017d4_en.pdf

Kontakt:

Ing. Kristína Baculáková, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: kristina.baculakova@euba.sk

VÝVOJ KONKURENCIESCHOPNOSTI SLOVENSKA A ČÍNY V OBDOBÍ ROKOV 2013 - 2018. ANALÝZA INDEXU GLOBÁLNEJ KONKURENCIESCHOPNOSTI

Juraj Bronček^a – Michaela Čiefová^b

^a Obchodná fakulta, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemská cesta 1/a,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: juraj.broncek@euba.sk

^b Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemská cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: michaela.ciefova@euba.sk

Abstrakt:

Cieľom nášho príspevku je na komparatívnej báze preskúmať vývoj a aktuálny stav národnej konkurencieschopnosti Slovenskej republiky a Čínskej ľudovej republiky, a to na základe údajov zverejnených v Správach o globálnej konkurencieschopnosti. Východiskovým bodom je rok 2013, pričom zvláštnu pozornosť budeme venovať súčasnému stavu. V rámci analýzy poukážeme najmä na oblasti, v ktorých skúmané krajiny dosahujú najvyššiu, a naopak najnižšiu úroveň konkurencieschopnosti. Budeme hľadiť na trend najviac významných indikátorov, v ktorých Slovenská republika za Čínskou ľudovou republikou zaostáva a v ktorých je naopak úspešnejšia, a vyvodíme odporúčania, v ktorých smeroch môže Slovenská republika zlepšiť svoje legislatívne prostredie, aby sa jej konkurencieschopnosť zvyšovala.

Kľúčové slová: národná konkurencieschopnosť, Správa o globálnej konkurencieschopnosti, Index globálnej konkurencieschopnosti, Slovenská republika, Čínska ľudová republika

JEL klasifikácia: F43, O11, O57

Abstract:

The objective of the present paper is to explore the development and the contemporary state of national competitiveness of the Slovak republic and the People's Republic of China by means of a comparative analysis, applying the data published within the Global Competitiveness Reports. The initial point is the year 2013, however, special attention is paid to the current state. We will look at the trend of the most significant indicators in which the Slovak Republic is lagging behind the People's Republic of China and, on the other hand, those where it is more successful, and we will draw recommendations on where the Slovak Republic can improve its legislative environment in order to increase its competitiveness.

Key words: national competitiveness, Global Competitiveness Report, Global Competitiveness Index, Slovak Republic, People's Republic of China

JEL Classification: F43, O11, O57

Úvod

Termín konkurencieschopnosť je v súčasnosti pojmom často skloňovaným v ekonomickej vede. V minulosti sa na konkurencieschopnosť nazeralo najmä z pohľadu podnikov, až neskôr sa začalo diskutovať i o konkurencieschopnosti na národnej úrovni.¹

¹ DUDÁŠ, T. (2012): National Competitiveness of Slovakia in the Context of Global Competitiveness Indexes, s. 74.

V našom príspevku budeme skúmať národnú konkurencieschopnosť Slovenskej republiky a Čínskej ľudovej republiky, pričom budeme vychádzať z údajov, ktoré každoročne zverejňuje Svetové ekonomické fórum (World Economic Forum) v rámci Správy o globálnej konkurencieschopnosti (Global Competitiveness Report). Na jednej strane preskúmame vývoj národnej konkurencieschopnosti predmetných krajín v období rokov 2013 – 2018, na druhej strane upriamime pozornosť na najaktuálnejšie údaje, t. j. na Správu o globálnej konkurencieschopnosti 2017 – 2018. Pomocou komparatívnej analýzy zhodnotíme, v ktorých oblastiach dosahujú obe krajiny najlepšie, resp. najhoršie výsledky. Pri určitých významných trendoch sa pozastavíme a bližšie ich okomentujeme. Zároveň ponúkneme odporúčania na zlepšenie najviac problémových oblastí.

1 Čo je to národná konkurencieschopnosť?

Keďže sa v súčasnosti fenoménom národnej konkurencieschopnosti zaoberá mnoho autorov, neexistuje jedna definícia, ktorá by bola považovaná za všeobecne platnú a akceptovanú.² Vybrali sme preto tie, ktoré považujeme za najuniverzálnejšie a najrelevantnejšie pre náš príspevok.

Svetové ekonomické fórum definuje konkurencieschopnosť krajín ako súbor inštitúcií, politik a faktorov, ktoré podmieňujú úroveň produktivity krajiny, pričom sa dôraz kladie na pojem produktivita. Podľa Svetového ekonomického fóra je teda konkurencieschopná krajina zároveň i produktívna.³ Michael E. Porter uvádza, že národná prosperita sa tvorí, nie dedí. Dodáva, že národná konkurencieschopnosť závisí od schopnosti priemyselného odvetvia inovovať a zlepšovať sa.⁴ Zastávame rovnaký názor, že práve inovácie sú jedným z kľúčov k úspechu krajiny v medzinárodnej sfére.

Inštitút IMD World Competitiveness Center, ktorý zverejňuje obdobnú správu porovnávajúcu konkurencieschopnosť národných ekonomík, rozumie pod pojmom konkurencieschopnosť rozsah, do ktorého je krajina schopná podporovať prostredie, v ktorom môžu podniky generovať udržateľnú hodnotu.⁵

Prístup Európskej komisie vykazuje istú podobnosť s definíciou IMD, a síce v kľúčových slovách prostredie a udržateľnosť. Napriek skutočnosti, že sa analýza Európskej komisie sústreďuje na konkurencieschopnosť v regionálnom meradle, vidíme určitú analógiu s konkurencieschopnosťou na národnej úrovni. Regionálna, resp. teritoriálna konkurencieschopnosť zahŕňa faktory ako inovácie, kvalita inštitúcií a infraštruktúra (vrátane digitálnych sietí), a súčasne meria zdravie a ľudský kapitál.⁶ Európska komisia definuje regionálnu konkurencieschopnosť ako „*the ability to offer an attractive and sustainable environment for firms and residents to live and work.*“⁷ Ide teda o schopnosť ponúknuť podnikom a rezidentom atraktívne a udržateľné prostredie na život a prácu. Avšak Komisia zdôrazňuje, že pojem udržateľný nemožno v tejto definícii chápať výlučne v ekologicko-environmentálnom kontexte. Naopak, myslí sa tým kapacita regiónu vytvoriť atraktívne prostredie v krátkodobom i dlhodobom horizonte.⁸

2 Index globálnej konkurencieschopnosti a jeho štruktúra

Ako sme už v úvode uviedli, budeme sa v empirickej časti nášho príspevku odvolávať na Správy o globálnej konkurencieschopnosti, ktoré boli publikované od roku 2013. Najnovšiu

² DUDÁŠ, T. (2012): National Competitiveness of Slovakia in the Context of Global Competitiveness Indexes, s. 77.

³ CANN, O. (2016): What is competitiveness?

⁴ PORTER, M. E. (1990): The Competitive Advantage of Nations, s. 73.

⁵ IMD WORLD COMPETITIVENESS CENTER (2017): IMD World Digital Competitiveness Ranking 2017, s. 18.

⁶ EUROPEAN COMMISSION (2013): EU Regional Competitiveness Index RCI 2013, s. i.

⁷ Ibidem, s. 4.

⁸ Ibidem.

správu zverejnilo Svetové ekonomické fórum 26. septembra 2017. Vychádzať budeme z Indexu globálnej konkurencieschopnosti (Global Competitiveness Index), ktorý je súčasťou každej Správy o globálnej konkurencieschopnosti.

Indexov, ktoré porovnávajú prosperitu a konkurencieschopnosť vybraných ekonomík sveta, je niekoľko. Avšak Index globálnej konkurencieschopnosti považujeme za najkomplexnejší, preto budeme v našom príspevku od ostatných podobných indexov abstrahovať.

Index globálnej konkurencieschopnosti pozostáva z troch subindexov, pričom každý z nich sa ďalej člení na tzv. piliere, ako znázorňuje Tabuľka 1.

Tabuľka 1: Kompozícia Indexu globálnej konkurencieschopnosti

Index globálnej konkurencieschopnosti (Global Competitiveness Index)	
A. Základné požiadavky (Basic requirements)	
1.	Inštitúcie (Institutions)
2.	Infraštruktúra (Infrastructure)
3.	Makroekonomické prostredie (Macroeconomic environment)
4.	Zdravie a základné vzdelanie (Health and primary education)
B. Posilňovače efektívnosti (Efficiency enhancers)	
5.	Vyššie vzdelanie a príprava (Higher education and training)
6.	Efektívnosť trhu tovarov (Goods market efficiency)
7.	Efektívnosť pracovného trhu (Labor market efficiency)
8.	Rozvoj finančného trhu (Financial market development)
9.	Technologická pripravenosť (Technological readiness)
10.	Veľkosť trhu (Market size)
C. Faktory inovácie a sofistikovanosti (Innovation and sophistication factors)	
11.	Sofistikovanosť podnikania (Business sophistication)
12.	Inovácie (Innovation)

Prameň: WORLD ECONOMIC FORUM (2017): The Global Competitiveness Report 2017-2018, s. 12
(vlastné spracovanie a preklad autorov).

Podstatnou metodologickou súčasťou pri zostavovaní indexu je odlišná váha troch hlavných subindexov podľa stupňa rozvoja danej krajiny. Menej rozvinuté ekonomiky, ktorých konkurencieschopnosť závisí hlavne od vybavenosti prírodnými zdrojmi a nízkokvalifikovanou pracovnou silou, budú mať váhu skupiny „Základné požiadavky“ až vo výške 60 %. Na opačnom konci nájdeme vysoko rozvinuté krajiny, pri ktorých sa až 30 % váhy presunie na skupinu „Faktory inovácie a sofistikovanosti“.

Pod každý z dvanástich pilierov spadá niekoľko ďalších prvkov, čo robí z indexu komplexný nástroj na sledovanie národnej konkurencieschopnosti krajín. Niektorým konkrétnym faktorom sa budeme venovať v rámci samotnej analýzy slovenskej a čínskej konkurencieschopnosti, resp. silných a slabých stránok skúmaných ekonomík.

Počet krajín, pre ktoré sa index vytvára, sa z roka na rok mierne mení. Počas piatich nami sledovaných období sa počet krajín uvedených v reporte vyvíjal nasledovne. Správa o globálnej konkurencieschopnosti 2013 – 2014 obsahuje analýzu 148 krajín, v období 2014 – 2015 ich bolo 144. 140 krajín je zahrnutých do Správy o globálnej konkurencieschopnosti 2015 – 2016, o rok neskôr ich bolo 138. Aktuálne je k dispozícii index pre 137 národných ekonomík.

3 Vývoj a súčasný stav konkurencieschopnosti Slovenskej republiky

Napriek tomu, že v rebríčkoch krajín, ktoré zostavuje Svetové ekonomické fórum, nie sú zahrnuté všetky štáty z globálneho hospodárstva, je Slovenská republika už tradične súčasťou reportu. V nasledujúcej časti si ukážeme, aké výsledky dosiahla Slovenská republika počas sledovaného obdobia piatich rokov (Tabuľka 2).

Tabuľka 2: Vývoj národnej konkurencieschopnosti Slovenskej republiky

Správa o globálnej konkurencieschopnosti	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018
Celkové umiestnenie + index	78 (4,10)	75 (4,15)	67 (4,20)	65 (4,30)	59 (4,33)
A. Základné požiadavky	67	70	56	54	52
1. Inštitúcie	119	110	104	102	93
2. Infraštruktúra	67	64	57	61	63
3. Makroekonomické prostredie	62	45	41	37	35
4. Zdravie a základné vzdelanie	39	84	50	55	47
B. Posilňovače efektívnosti	56	51	47	47	44
5. Vyššie vzdelanie a príprava	58	56	53	61	62
6. Efektívnosť trhu tovarov	76	66	54	53	55
7. Efektívnosť pracovného trhu	76	97	100	93	87
8. Rozvoj finančného trhu	42	39	35	33	32
9. Technologická pripravenosť	52	52	44	44	42
10. Veľkosť trhu	58	58	62	61	61
C. Faktory inovácie a sofistikovanosti	77	73	59	57	56
11. Sofistikovanosť podnikania	73	65	57	55	54
12. Inovácie	95	78	66	68	67

Prameň: WORLD ECONOMIC FORUM (2013-2017): The Global Competitiveness Report 2013-2014 – 2017-2018 (vlastné spracovanie autorov).

Je zrejmé, že celková konkurencieschopnosť slovenskej ekonomiky sa každým rokom v rámci skúmaného obdobia zlepšuje, i keď ide len o relatívne mierne posuny smerom nahor. K zlepšeniu situácie zväčša dochádza i v rámci jednotlivých pilierov, resp. subindexov, aj keď vidieť niekoľko prípadov vymykajúcich sa tomuto trendu. Napr. subindex „Základné požiadavky“ sa nezlepšoval kontinuálne, došlo i k zhoršeniu stavu a následnému výraznému zlepšeniu situácie. Podobne tomu bolo i v pilieri „Efektívnosť pracovného trhu“. V niekoľkých prípadoch zostali hodnoty v období dvoch po sebe nasledujúcich rokov nezmenené. Vo všeobecnosti ale možno skonštatovať, že národná konkurencieschopnosť Slovenskej republiky dosahuje neustáleho zlepšenia.

Ako už bolo spomenuté vyššie, Správa globálnej konkurencieschopnosti 2017 – 2018, ktorá bola publikovaná 26. septembra 2017, ponúka prehľad o konkurencieschopnosti 137 národných ekonomík, pričom sa Slovenská republika umiestnila na 59. priečke. Oproti minulému roku ide o zlepšenie o 6 miest, a o zvýšenie hodnoty indexu z 4,30 na 4,33.

Z analýzy umiestnenia Slovenska v rámci jednotlivých subindexov, resp. pilierov, vyplýva, že najlepší výsledok dosahuje slovenská ekonomika v oblasti „Rozvoja finančného trhu“ (32. miesto), nasleduje „Makroekonomické prostredie“ (35. miesto). Naopak, ako najproblematickejší aspekt sa javí pilier „Inštitúcie“ a ich fungovanie (93. miesto), i keď si Slovensko aj v tejto sfére oproti minulému roku polepšilo. Menej uspokojujivé výsledky dosahujeme i v oblasti „Efektívnosti pracovného trhu“ (87. miesto). V kontexte trhu práce považujeme za relevantné poukázať na výsledky prieskumu ManpowerGroup Index trhu práce⁹ spoločnosti ManpowerGroup Slovensko týkajúceho sa 4. kvartálu roka 2017. Podľa tohto prieskumu majú zamestnávateľ a optimistické náborové plány. Aj ku koncu roka 2017 je teda

⁹ Uvedený prieskum sa uskutočňuje každý štvrtý rok a posledné výsledky boli zverejnené 13.9.2017.

na slovenskom trhu práce dopyt po zamestnancoch, konkrétne 11 % zamestnávateľov prognózuje zvýšenie počtu pracovnej sily.¹⁰

Keď zohľadníme celé skúmané obdobie, môžeme skonštatovať, že „Rozvoj finančného trhu“ patrí dlhodobo k najpozitívnejšie hodnoteným oblastiam, a to i napriek tomu, že jednotlivé položky spadajúce pod daný pilier sa svojím vyčíslením výrazne líšia. Veľmi dobré výsledky dosahuje napr. bankový sektor, resp. solídnosť, fungovanie bánk (Soundness of banks), kde Slovensku patrí 15. miesto. Domnievame sa, že za to možno vďačiť aj faktu, že najväčšie slovenské banky sú už rokmi na trhu úspešne etablované. Naproti tomu sféra financovania domácim kapitálovým trhom (Financing through local equity market) vykazuje výrazné nedostatky, v dôsledku čoho sa Slovenská republika umiestnila na 74. mieste.

Podobne ako v prípade najlepšie hodnotenej oblasti ide aj pri tej najhoršie hodnotenej o dlhodobý trend. Avšak treba poznamenať, že i pilier „Inštitúcií“ dosahuje neustáleho zlepšovania. Samozrejme, aj v tomto prípade sa zohľadňuje niekoľko faktorov, daný pilier ich dokonca obsahuje najviac – až 21, pričom hodnoty poradia v rebríčku sa pohybujú na škále od 27 – 131. Čo sa týka uvedeného piliera, Slovensku sa najlepšie darí v oblasti sily štandardov auditu a reportingu (Strenght of auditing and reporting standards). Najhoršie hodnotením aspektom je efektívnosť právneho rámca v riešení sporov (Efficiency of legal framework in settling disputes).¹¹ Keď vezmeme do úvahy, že súčasná správa posudzuje konkurencieschopnosť 137 krajín, ide o naozaj veľmi neuspokojivý výsledok, ktorého zlepšenie so sebou prináša množstvo výziev.

Na záver našej diskusie o konkurencieschopnosti Slovenskej republiky je vhodné poukázať na ďalší významný aspekt, ktorý bol v správe klasifikovaný ako najproblematickejší faktor v podnikaní na Slovensku, a síce korupcia.¹² V tomto smere nedochádza k výraznému zlepšeniu, nakoľko aj v predchádzajúcej správe bol skonštatovaný ten istý stav.¹³ Na negatívny stav korupcie na Slovensku upozorňuje na základe Indexu vnímania korupcie aj Transparency International. Podľa tohto indexu patrí Slovenská republika i v rámci Európskej únie ku krajinám s najhoršími výsledkami. Z pohľadu Transparency International sa za markantnejší posun Slovenska v rebríčku môže skôr podpísať výkon moci, nie zmena zákonov.¹⁴ Pokiaľ je cieľom Slovenskej republiky kontinuálne zlepšovanie svojej konkurencieschopnosti v medzinárodnom meradle, a pokiaľ chceme byť krajinou zaujímavou pre zahraničných investorov, je nutné prijať adekvátne opatrenia aj v oblasti korupcie.

4 Čínska ľudová republika v kontexte národnej konkurencieschopnosti

Vývoj poradia Číny v rebríčku konkurencieschopnosti sa vyznačuje pomalým progresom, čo je však čiastočne dané vysokou pozíciou v rámci hodnotených krajín. Slušný výsledok indexu vo výške 5,0 je v tomto roku z intervalu 5,86 (ktorý dosiahlo Švajčiarsko na prvej priečke) a 2,87 (ktorý dosiahol Jemen na 137. priečke). Pokiaľ sa pozrieme na najväčšie zmeny za obdobie 2013/2014 až 2017/2018, boli dosiahnuté v rámci pilierov „Vyššie vzdelanie a príprava“ (polepšenie o 23 priečok), „Efektívnosť trhu tovarov“ (polepšenie o 15 priečok), „Technologická pripravenosť“ a „Sofistikovanosť podnikania“ (obidve sa posunuli nahor o 12 priečok). Relatívne stabilný bol vývoj pozície piliera „Zdravie a základné vzdelanie“ (rovnaká pozícia) a „Veľkosť trhu“ (posun z druhej na prvú priečku). Jediný pilier v hodnotení za posledných päť rokov prepadol, a to „Makroekonomické prostredie“. Z 10. priečky tu Čína

¹⁰ MANPOWER (2017): Manpower Index trhu práce Q4 2017. Firmy budú naberať nových zamestnancov aj v závere roka 2017.

¹¹ WORLD ECONOMIC FORUM (2017): The Global Competitiveness Report 2017-2018, s. 264-265.

¹² WORLD ECONOMIC FORUM (2017): The Global Competitiveness Report 2017-2018, s. 264.

¹³ WORLD ECONOMIC FORUM (2016): The Global Competitiveness Report 2016-2017, s. 320.

¹⁴ TRANSPARENCY INTERNATIONAL (2017): Index vnímania korupcie 2016: Slovensko v boji proti korupcii naďalej stagnuje.

poklesla na 17. priečku. Pokles sa dá zdôvodniť hlavne nárastom deficitu štátneho rozpočtu oproti očakávaniam.

Tabuľka 3: Vývoj národnej konkurencieschopnosti Čínskej ľudovej republiky

Správa o globálnej konkurencieschopnosti	2013-2014	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018
Celkové umiestnenie + index	29 (4,8)	28 (4,9)	28 (4,9)	28 (5,0)	27 (5,0)
A. Základné požiadavky	31	28	28	30	31
1. Inštitúcie	47	47	51	45	41
2. Infraštruktúra	48	46	39	42	46
3. Makroekonomické prostredie	10	10	8	8	17
4. Zdravie a základné vzdelanie	40	46	44	41	40
B. Posilňovače efektívnosti	31	30	32	30	28
5. Vyššie vzdelanie a príprava	70	65	68	54	47
6. Efektívnosť trhu tovarov	61	56	58	56	46
7. Efektívnosť pracovného trhu	34	37	37	39	38
8. Rozvoj finančného trhu	54	54	54	56	48
9. Technologická pripravenosť	85	83	74	74	73
10. Veľkosť trhu	2	2	1	1	1
C. Faktory inovácie a sofistikovanosti	34	33	34	29	29
11. Sofistikovanosť podnikania	45	43	38	34	33
12. Inovácie	32	32	31	30	28

Prameň: WORLD ECONOMIC FORUM (2013-2017): The Global Competitiveness Report 2013-2014 – 2017-2018 (vlastné spracovanie autorov).

Spomedzi pilierov konkurencieschopnosti sa Čína už pravidelne úspešne umiestňuje v rámci „Veľkosti trhu“. Čoraz vyššia spotreba na trhu s takmer 1,4 miliardami ľudí zabezpečuje podnikom pôsobiacim v Číne využívať úspory z rozsahu. Okrem domáceho trhu však Čína ako najväčší svetový exportér využíva aj zahraničné trhy, ktoré sa v tomto pilieri berú do úvahy. „Makroekonomické prostredie“, napriek medziročnému poklesu pozície Číny, je taktiež pozitívne vnímaným pilierom národnej konkurencieschopnosti. Od hospodárskych reforiem v roku 1978 krajina znížila počet obyvateľov v chudobe o stovky miliónov a v priebehu tridsiatich rokov 18-násobne zvýšila veľkosť ekonomiky. Novodobou výzvou sa však stáva obrovský rást firemných úverov, ktorý je podobný vývoju v Spojených štátoch pred krízou. Význam inovácií narastá, čoho dôkazom je aj rekordný počet patentov, ktoré sa generujú v Číne. Až takmer jeden milión zo všetkých 1,8 miliónov žiadostí o patent patrilo obyvateľom Číny.¹⁵

Dlhodobu menej úspešnú oblasť v Správe o globálnej konkurencieschopnosti sú z hľadiska Číny najmä „Technologická pripravenosť“ (v aktuálnom rebríčku na 73. priečke), „Rozvoj finančného trhu“ (v aktuálnom rebríčku na 48. priečke), či „Vyššie vzdelanie a príprava“ (v aktuálnom rebríčku na 47. priečke). V oblasti technológií sú najdôležitejšie indikátory ako dostupnosť najnovších technológií, absorpcia technológií firmami, technologický transfer skrz priame zahraničné investície, či internetové prostredie. Finančný trh ovplyvňujú najmä indikátory ako úvery súkromnému sektoru, financovanie malých a stredných podnikov, dostupnosť rizikového kapitálu, trhová kapitalizácia domácich firiem, či ochrana veriteľov a dlžníkov v legislatíve. Vyššie vzdelanie v Správe o globálnej

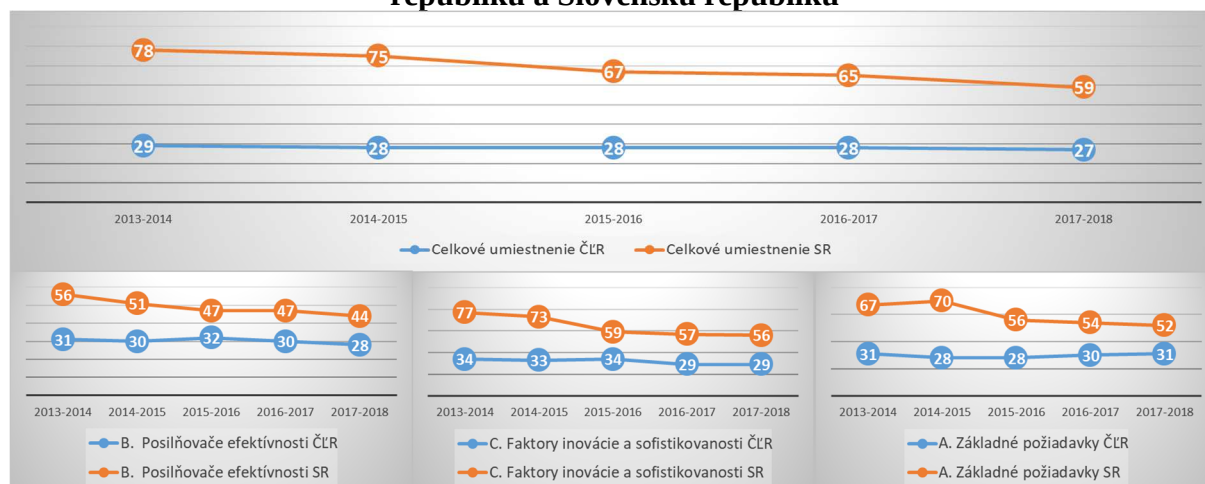
¹⁵ WORLD BANK (2017): Patent applications, residents.

konkurencieschopnosti je hodnotené najmä počtom prijatých uchádzačov, kvalitou škôl, firemnými školeniami, či internetovým prístupom na školách.

5 Komparácia súčasného stavu národnej konkurencieschopnosti Slovenska a Číny

Čína patrí medzi najväčších obchodných partnerov Slovenskej republiky a do budúcnosti má vysoký rastový potenciál. Slovensko je zaradené do 16 krajín strednej a východnej Európy, a v tomto formáte aj pravidelne rokuje s čínskymi zástupcami. Export slovenských firiem do Číny je dlhodobou nízkou, import z Číny je však významný – tvoril približne 8,5 % celkového slovenského importu.¹⁶ V rámci Správy o globálnej konkurencieschopnosti sa Čína hodnotí ako ekonomika poháňaná efektivitou, a tým pádom majú najväčšiu váhu subindexy „Základné požiadavky“ a „Posilňovače efektívnosti“ (40 %, resp. 50 % celkového indexu). Slovenská republika je radená medzi stupne 2 a 3 (v jej prípade ide o váhu 21,3 % pre „Základné požiadavky“, 50 % pre „Posilňovače efektívnosti“ a 28,7 % pre „Faktory inovácie a sofistikovanosti“). Výsledky pre obdobie posledných piatich rokov sú znázornené na Grafe 1.

Graf 1: Celkové umiestnenie a umiestnenie podľa subindexov pre Čínsku ľudovú republiku a Slovenskú republiku

Prameň: WORLD ECONOMIC FORUM (2013-2017): The Global Competitiveness Report 2013-2014 – 2017-2018 (vlastné spracovanie autorov).

Komparácia poukazuje na pomalé dobiehanie Číny Slovenskou republikou, no stále ich delí 32 pozícií. Pokiaľ by sme na rozdiel v poradí nazerali prostredníctvom subindexov, tieto dve ekonomiky skončili najbližšie v rámci „Posilňovačov efektívnosti“, a to 16 pozícií na rozdiel od roku 2013, kedy bol v rámci tohto subindexu rozdiel umiestnenia 25 pozícií. Bolo by odvážne tvrdiť, že Slovenská republika eventuálne dobehne Čínu, a to nie len z pohľadu veľkosti trhu a vplyvu ekonomiky, ale aj globálnych, obchodno-liberalizačných a inovačných ambícií Číny. Čína je úspešnejšia a operatívnejšia v implementácii reforiem v oblasti ekonomiky a vzdelávania.

Je však vhodné uviesť taktiež vybrané indikátory jednotlivých pilierov, v ktorých má Slovenská republika lepšie výsledky. Pokiaľ sa jedná o technológie, slovenský trh má lepšiu dostupnosť najnovších technológií a umiestnil sa na 39. mieste oproti 81. miestu Číny, čo je pravdepodobne spôsobené prístupom na spoločný trh Európskej únie. Priame zahraničné investície by mali prinášať viac technologických prínosov na slovenský trh ako na trh čínsky,

¹⁶ INTERNATIONAL TRADE CENTRE (2017): Trade Map.

pričom Slovenská republika je na 16. priečke. Ukazuje sa, že jednoducho otvoriť krajinu zahraničným investíciám nestačí na transformáciu jej technologickej základne a prínosy TNK záležia najmä od vládnych stratégií a miestnych schopností, napríklad pri adaptovaní domácej siete infraštruktúry, prepojenia súkromného sektora a podporu spillover efektov. Taktiež máme o takmer 30 percentuálnych bodov vyšší podiel populácie používajúcej internet a lepšiu dostupnosť internetu na školách. Významnou črtou čínskeho internetu je to, že online prístupové cesty sú vo vlastníctve vlády ČĽR a súkromné podniky a jednotlivci si môžu prenajať šírku pásma iba od štátu. Nedostatočne voľný trh v rámci poskytovania internetu naďalej obmedzuje prístup na internet veľkej časti obyvateľstva. Firmy na slovenskom trhu oveľa agresívnejšie absorbujú nové technológie. Sofistikovanosť produkčných procesov je na vyššej úrovni ako v Číne. Sofistikované sektory ekonomiky prispievajú veľkou mierou ku celkovému hospodárskemu rastu a vyžadujú sústredenú snahu vlád o zlepšenie rozvoja ľudského kapitálu. Lepšie výsledky zaznamenáva Slovenská republika aj pri prevencii chorôb, ktoré majú vplyv na konkurencieschopnosť krajiny (ide najmä o HIV/AIDS, tuberkulózu a maláriu). Tzv. „legal rights index“, čiže index zákonných práv, ktorý prihliada na veriteľské a dlžnícke práva na stupnici 0-10 (10 – najlepšie), je pre Slovenskú republiku 7 a pre Čínu 4. Zákony Slovenskej republiky do veľkej miery lákajú priame zahraničné investície, čím sme sa umiestnili na 15. priečke. Z hľadiska finančného trhu je na tom lepšie aj čo sa týka zdravia bánk a dostupnosti úverov.

Záver

Intenciou tohto príspevku bola komparácia národnej konkurencieschopnosti Slovenskej republiky a Čínskej ľudovej republiky. Z niekoľkých dostupných indexov porovnávajúcich konkurencieschopnosť národných ekonomík sme zvolili Index globálnej konkurencieschopnosti (Global Competitiveness Index), ktorý je súčasťou Správy o globálnej konkurencieschopnosti (Global Competitiveness Report). Túto pomerne rozsiahlu publikáciu každoročne vydáva Svetové ekonomické fórum (World Economic Forum).

Z prezentovanej analýzy možno vyvodiť niekoľko hlavných záverov. Národná konkurencieschopnosť oboch skúmaných krajín vykazuje v rámci daného časového rámca každoročný progres, aj keď v prípade Číny menej výrazný. Počas daného obdobia sa počet ekonomík zahrnutých do správy kontinuálne znižoval, pričom klesol z 148 na 137. Na začiatku skúmaného obdobia sa Slovenská republika umiestnila na 78. priečke a Čínska ľudová republika na 29. priečke. Slovensko si ku dnešnému dňu polepšilo o 19 miest, v súčasnosti mu teda patrí 59. priečka, Čína len o 2, dnes je tým pádom na 27. mieste v rebríčku. Napriek výraznejšiemu zlepšeniu úrovne konkurencieschopnosti Slovenska je ale národná konkurencieschopnosť Číny v celkovom meradle až o 32 priečok vyššia. Najväčší priestor pre rast konkurencieschopnosti Slovenskej republiky vidíme v pilieroch a indikátoroch týkajúcich sa inovácií a sofistikovanosti, ale v prvom rade je potrebné zlepšiť fungovanie inštitucionálneho prostredia.

Pridanú hodnotu Správy o globálnej konkurencieschopnosti vidíme v tom, že vie jednoducho pomôcť pri identifikácii tých sektorov hospodárstva, ktoré ja javia ako najproblematickejšie, a to či už vzhľadom na celkovú konkurencieschopnosť krajiny v globálnom meradle (napr. atraktivita krajiny pre zahraničných investorov) alebo na mikroúrovni. V kontexte jednotlivca napr. môže zlepšenie problémových faktorov v konečnom dôsledku prispieť k zvýšeniu jeho životnej úrovne.

Použitá literatúra:

1. CANN, O. (2016): What is competitiveness? [online]. In: *World Economic Forum*, 26. 9. 2017. [Citované 14. 10. 2017] Dostupné na internete: <https://www.weforum.org/agenda/2016/09/what-is-competitiveness>.

2. DUDÁŠ, T. (2012): National Competitiveness of Slovakia in the Context of Global Competitiveness Indexes. In: *Journal of Economy & Society*, 2012, roč. 4, č. 1 – 2, s. 74-87.
3. EUROPEAN COMMISSION (2013): *EU Regional Competitiveness Index RCI 2013*. Luxemburg: Publications Office of the European Union, 2013. ISBN 978-92-79-32370-6.
4. IMD WORLD COMPETITIVENESS CENTER (2017): *IMD World Digital Competitiveness Ranking 2017*. Lausanne: IMD World Competitiveness Center, 2017.
5. MANPOWER (2017): Manpower Index trhu práce Q4 2017. Firmy budú naberať nových zamestnancov aj v závere roka 2017. [online]. In: *Manpower*, 13. 9. 2017. [Citované 21. 10. 2017] Dostupné na internete: <https://www.manpower.sk/manpower/sk/manpower-index-trhu-prace-q4-2017/>.
6. PORTER, M. E. (1990): The Competitive Advantage of Nations. In: *Harvard Business Review*, 1990, s. 73-93.
7. INTERNATIONAL TRADE CENTRE (2017): Trade Map. [Citované 21. 10. 2017] Dostupné na internete: <http://www.trademap.org/Index.aspx>.
8. TRANSPARENCY INTERNATIONAL (2017): Index vnímania korupcie 2016: Slovensko v boji proti korupcii naďalej stagnuje. [online]. In: *Transparency International Slovensko*, 25. 1. 2017. [Citované 21. 10. 2017] Dostupné na internete: <http://transparency.sk/sk/cpi-2016-slovensko-v-boji-proti-korupcii-nadalej-stagnuje/>.
9. WORLD BANK (2017): Patent applications, residents. [online]. In: *The World Bank*, 2017, [Citované 21. 10. 2017] Dostupné na internete: <https://data.worldbank.org/indicator/IP.PAT.RES.D>.
10. WORLD ECONOMIC FORUM (2013): *The Global Competitiveness Report 2013-2014*. Ženeva: Svetové ekonomické fórum, 2013. ISBN 978-92-95044-73-9.
11. WORLD ECONOMIC FORUM (2014): *The Global Competitiveness Report 2014-2015*. Ženeva: Svetové ekonomické fórum, 2014. ISBN 978-92-95044-98-2.
12. WORLD ECONOMIC FORUM (2015): *The Global Competitiveness Report 2015-2016*. Ženeva: Svetové ekonomické fórum, 2015. ISBN 978-92-95044-99-9.
13. WORLD ECONOMIC FORUM (2016): *The Global Competitiveness Report 2016-2017*. Ženeva: Svetové ekonomické fórum, 2016. ISBN 978-1-944835-04-0.
14. WORLD ECONOMIC FORUM (2017): *The Global Competitiveness Report 2017-2018*. Ženeva: Svetové ekonomické fórum, 2017. ISBN 978-1-944835-11-8.

Kontakt:

Ing. Juraj Bronček

Obchodná fakulta

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/a

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: juraj.broncek@euba.sk

Mgr. Michaela Čiefová

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: michaela.ciefova@euba.sk

PRÁVA PÔVODNÝCH OBYVATEĽOV FÍNSKA: *THE NELLIM CASE*

Dorota Harakaľová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: dorota.harakalova@euba.sk

Abstrakt:

The Nellim case predstavuje komplexný súbor problémov, ktorým čelí Fínsko a súčasná sámska komunita žijúca na jeho území. V spore sa prelína dlhoročný konflikt Sámov a štátnej spoločnosti Metsähallitus týkajúci sa ťažobných aktivít v lesoch na území, ktoré Sámom tradične patrilo a ktorý mal príčinu v ďalšom aspekte sporu – rozhodnutí správnej jednotky, družstva *Ivalo Reindeer Herding Cooperative*, o porážke celých sámskych stád sobov. Pre sámskych pastierov sobov bolo toto rozhodnutie likvidačné a predstavovalo koniec ich tradičného spôsobu života. Po vyčerpaní všetkých vnútroštátnych právnych prostriedkov ochrany sa obrátili na Výbor OSN pre ľudské práva, ktorý však prekvapivo rozhodol, že nedošlo k porušeniu ich práv. Článok analyzuje všetky dôležité aspekty, ktorých sa *Nellim case* týkal.

Kľúčové slová: chov sobov, Sámovia, Fínsko, Nellim

JEL klasifikácia: K33, K38

Abstract:

The Nellim case represents a complex set of problems which Finland and the current Sámi community living in its territory are facing. The dispute overwhelms the long-standing conflict between Sami and the state-owned forestry company Metsähallitus and their logging activities in the area traditionally belonging to Sámi, which has been the cause of another issue - the decision of the Ivalo Reindeer Herding Cooperative to slaughter the entire Sámi reindeer herds. This decision was for Sámi herders terminating and it signified the end of their traditional way of life. After exhausting all national legal means of protection, they complaint to the UN Human Rights Committee, which, however, surprisingly decided that their rights had not been violated. The article analyzes all the important aspects of the Nellim Case.

Key words: reindeer husbandry, Sámi, Finland, Nellim

JEL Classification: K33, K38

Úvod

Prípád *The Nellim Case* je jedným z príkladov ako štát zasahuje do tradičného spôsobu života pôvodných obyvateľov, ktorý si udržiavali stáročia. Tento spor sa týka aj viacúčelového využívania fínskych lesov (chov sobov verzus ťažba dreva). Má tri roviny a je veľmi komplexný:

- a) prelína sa tam dlhotrvajúci spor Sámov a lesníckej spoločnosti Metsähallitus o ťažbu stromov v lesoch, a teda spor o využívanie územia, kde voľne chovajú svoje sobie stáda;
- b) spor týkajúci sa legislatívnej úpravy chovu sobov vo Fínsku – odpor jednej skupiny Sámov z Nellimu proti internému rozhodnutiu prikazujúcemu usmrtiť celé ich stáda v dôsledku neplnenia predpisov vydaných správnu organizáciou zaoberajúcou sa chovom sobov – *Ivalo Reindeer Herding Cooperative*;

c) a medzinárodnoprávny aspekt práv Sámov ako pôvodného obyvateľstva Fínska.¹

Aspekt sporu týkajúci sa právnej úpravy chovu sobov sa odohrával medzi sámskymi chovateľmi sobov v odľahlej dedine Nellim na severe Fínska a *Ivalo Reindeer Herding Cooperative*, ktoré zahŕňalo väčšiu skupinu sámskych aj fínskych chovateľov žijúcich v okolí dediny Ivalo vzdialenej približne 40 kilometrov. Ivalo je oproti Nellimu s 200 obyvateľmi neporovnateľne väčšia obec (cca 3 000 obyvateľov) a leží v blízkosti diaľnice. Sámovia v Nellime chovajú soby tradičným spôsobom a sú združení v poloautonómnej skupine *Nelim herding group*, ktorá je obmenou tradičnej metódy kolektívneho chovu sobov v malej lokálnej komunite (sámsky *siida*). Skupina *Nelim herding group* oficiálne patrí k väčšej *Ivalo Reindeer Herding Cooperative* (fínsky *Ivalon paliskunta*), povinnej štátom zriadenej administratívnej inštitúcii pre chov sobov a kontrolu dobytku. Ostatní chovatelia v rámci *Ivalo Reindeer Herding Cooperative* sa odklonili od tradičných spôsobov chovu, a to napríklad aj pravidelným dopĺňaním krmiva, čo znamenalo, že soby boli držané bližšie k obydliam a boli do menšej miery rozptýlené v divočine, ako tomu bolo v minulosti.²

Fínsko je oproti Švédsku a Nórsku špecifické tým, že chov sobov nie je výlučne záležitosťou domorodého obyvateľstva. Prostredníctvom fínskej legislatívy z 30. rokov 20. storočia boli vytvorené väčšie verejnoprávne inštitúcie na kooperáciu chovu sobov (fínsky *paliskunta*, angl. *reindeer herding cooperative*, *RHC*) s vlastnými funkciami vykonávanými na určitom území. RHC nie je súkromnoprávne združenie voľne založené jeho členmi, ani tradičná a dobrovoľná pastierska jednotka založená pôvodnými obyvateľmi, ktorí zvykli pásť soby v ich prirodzených komunitách, akými boli rodiny alebo dediny (*siida*).³ Takýto spôsob organizácie chovu, spolu s fyzickými prekážkami ako ploty a podobne, ukončil tradične nomádsky spôsob chovu sobov Sámov. V súčasnosti sú približne dve tretiny sobov vlastnené ne-sámskymi obyvateľmi, ktorí sa dosť vzdialili od tradičných (sámskych) metód chovu. Keď sa soby pasú v divočine, je nutné prispôbiť spôsob ich chovu prírodným podmienkam – chodu ročných období. Z tohto dôvodu stáda z Nellimu putujú južnejšie, kde sa miešajú so stádami zo skupiny *Ivalo herding group*, ktorá tvorí väčšinu z *Ivalo Reindeer Herding Cooperative*.⁵ Každý sob má však svojho majiteľa, ktorého je možné rozoznať na základe špecifických zárezov na ušiach sobov.

Aj keď by sa mohlo zdať, že ide o stret protichodných záujmov týchto dvoch skupín, problém spočíval v neschopnosti štátom zriadeného systému v rámci RHC prispôbiť sa tradičnému sámskemu komunitnému spôsobu chovu. Keďže je RHC verejnoprávnym subjektom, spory prebiehali skôr na správnych ako na všeobecných súdoch, ktoré by mali právomoc v občianskoprávných a trestnoprávných veciach. Na základe fínskej legislatívy bola *Ivalo RHC* predmetom štátneho obmedzenia na maximálnu veľkosť ich stáda a mala právomoci interne určiť metódy na zabezpečenie splnenia limitu stanoveného zákonom.

O sťažnosti Sámov týkajúcej sa medzinárodnoprávnej roviny sporu rozhodol Výbor OSN pre ľudské práva v roku 2014. Zo štyroch bratov Paadarovcov, ktorí boli príslušníkmi

¹ UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS. OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER (2014): *Communication No. 2102/2011*. [online]. [cit. 17. 11. 2017]. Dostupné na: <<http://juris.ohchr.org/Search/Details/1817>>.

² BREMS, E. – DESMET, E. (2017): *Integrated Human Rights in Practice. Rewriting Human Rights Decisions*, s. 381-382.

³ *Siida* - tradičná sámska jednotka, ktorá sa môže skladať z dediny, rodiny, klanu, rybárskej skupiny alebo skupiny pastierov sobov. In: WASSENDORF, K. (2008): *The Indigenous World 2008*, s. 34.

⁴ MACKAY, F. (2015): *Indigenous Peoples and United Nations Human Rights Bodies. A Compilation of UN Treaty Body Jurisprudence, Reports of the Special Procedures of the Human Rights Council, and the Advice of the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples*, s. 45.

⁵ BREMS, E. – DESMET, E. (2017): *Integrated Human Rights in Practice. Rewriting Human Rights Decisions*, s. 381-382.

sámskeho etnika vo Fínsku, traja pracovali ako pastieri sobov⁶ a štvrtý bol zamestnaný v lesníckom priemysle. Tu môžeme vidieť ako sa konflikt o využívanie sámskych lesov prejavil aj v tejto rovine. Práve drevorubač Ari Paadar obvinil svojich bratov, že zneužívajú sámsku kultúru pre svoj vlastný prospech. Sťažovatelia sa odvolávali na to, že rozhodnutím na zabitie ich stád boli porušené ich práva užívať vlastnú kultúru (ako chovatelia sobov) a používať svoj jazyk,⁷ ktoré sú im priznané na základe článku 27 Paktu o občianskych a politických právach z roku 1966.⁸ V prípade, že by bolo toto opatrenie vykonané, mohlo by ukončiť ich hlavný zdroj živobytia, čo malo tiež význam pre ich tradičný spôsob života. Taktiež tvrdili, že sú diskriminovaní na základe článku 26 Paktu, ktorý zaručuje všetkým osobám rovnakú a účinnú ochranu proti diskriminácii z akýchkoľvek dôvodov. Prípád má svoju podstatu vo vývoji od roku 2005, keď bolo vydané prvé vnútroštátne súdne rozhodnutie proti jednému z nich, ktoré potvrdilo skorší príkaz na zabitie sobích stád. Sťažnosť bola Výboru pre ľudské práva doručená v septembri roku 2011, hneď po rozhodnutí vnútroštátneho súdu najvyššej inštancie, Najvyššieho správneho súdu, ktorý opätovne potvrdil povinnosť sťažovateľov poraziť ich sobie stáda.⁹

1 Využívanie lesov – ťažba verzus chov sobov

Predmetný aspekt sporu súvisí s odlesňovaním oblastí, ktoré patria medzi pôvodné oblasti chovu sobov. V dôsledku odlesňovania nastal úbytok prirodzenej sobej potravy (machy, lišajníky, atď.), ktoré sa bežne v týchto oblastiach vyskytovali a soby k nim mali prístup. Pod napadaným snehom soby nemajú ako dosiahnuť k potrave rastúcej na zemi a nemohli ju nahradiť ani substitučným zdrojom – machmi a lišajníkmi rastúcimi na stromoch – pretože tieto rastú práve na starých stromoch, ktoré boli predmetom výrubu.¹⁰ Takisto nemožno opomenúť narušenie prirodzeného lišajníkového porastu ťažobnými strojmi. Borovicové lesy, niektoré staré aj 500 rokov, predstavujú obrovský priestor pre biodiverzitu rôznych druhov, a to aj tých ohrozených.¹¹ Neudržateľná ťažba a nezúčastnený postoj vlády predstavovali vážnu hrozbu pre tradičný spôsob života Sámov.

V 90. rokoch štátna spoločnosť Metsähallitus, ktorá je súčasne štátnym obchodným podnikom aj vládny orgánom, značne zvýšila ťažbu stromov v oblasti Inari na severe Fínska (v tejto oblasti sa nachádzajú aj obce Ivalo a Nellim). Fínska vláda sa odvolávala na to, že s chovateľmi sobov rokovali, avšak pozícia chovateľov nebola nikdy vzatá do úvahy. V roku 2005 dosiahol výrub také rozmery, že v prípade, že by sa nepodnikli žiadne kroky, chov sobov, ako tradičný spôsob života Sámov, by zanikol.¹² Až 75 % produkcie Metsähallitus pochádzala z domácich fínskych lesov.¹³ Svetový fond na ochranu prírody (WWF) spolu s Greenpeace žiadali od Fínska, aby zastavilo ťažobné aktivity v oblasti. Miestni chovatelia spolu s aktivistami z Greenpeace na protest v lesoch v oblasti Inari založili tábor „Lesná záchranná

⁶ V článku sú slová „chovateľ“ a „pastier“ používané ako ekvivalenty, ale v súvislosti so sámskym spôsobom chovu sobov (voľné pasenie bez prístrešku) je vhodnejšie použitie slova „pastier“.

⁷ Tradičným inarským jazykom, ktorý je jedným zo sámskych dialektov hovorí len cca 300 ľudí. Zachovanie takýchto jazykov závisí na komunitách, ktoré ich praktizujú pri spoločných komunitných aktivitách. Nellim je z tohto dôvodu významnou komunitou a chov sobov dôležitou aktivitou v tejto komunite. In: MACKAY, F. (2015): *Indigenous Peoples and United Nations Human Rights Bodies. A Compilation of UN Treaty Body Jurisprudence, Reports of the Special Procedures of the Human Rights Council, and the Advice of the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples*, str.49.

⁸ OSN (1966): *Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach*

⁹ BREMS, E. – DESMET, E. (2017): *Integrated Human Rights in Practice. Rewriting Human Rights Decisions*, s. 381-384.

¹⁰ MORAN, D.J. (2012): *WHOSE LAND IS LAPLAND? The Nellim Case: A Study of the Divergent Claims of Forestry, Reindeer Herding and Indigenous Rights in Northern Finland*, str.45.

¹¹ SANDERS, E. (2015): *Saami VS. Metsähallitus: The Case for Corporate Recognition of Indigenous Rights*.

¹² STIDSEN, S. (2006): *The Indigenous World 2006*, s. 45-46.

¹³ SANDERS, E. (2015): *Saami VS. Metsähallitus: The Case for Corporate Recognition of Indigenous Rights*.

stanica“ („*Forest Rescue Station*“). Najväčšia fínska odborová organizácia SAK reagovala na protesty bojkotom sobieho mäsa. Veľa obyvateľov dokonca s výrubom súhlasilo a naopak, postavili sa proti protestujúcim. Obec Inari začala petíciu, ktorej obsahom bolo, aby Greenpeace opustil oblasť a aby sa chovatelia zapojení v proteste identifikovali – preto, aby sa bojkot netýkal chovateľov sobov všeobecne, ale len chovateľov zainteresovaných v protestoch. Zamestnanci spoločnosti Metsähallitus (v štátnom vlastníctve), a teda nepriamo aj fínska vláda, takisto protestovali proti ich prítomnosti a navyše prezlečení za Sámov. Vedľa Greenpeace kempu zriadili „Protiteroristické informačné centrum“ („*Anti-terror Info Center*“) a, paradoxne, terorizovali chovateľov sobov nielen v kempe (sirénami, rôznymi strojmi, atď.), ale aj mimo neho. Polícia nezasiahla, keďže považovali takéto správanie za normálne a neplánovali zasiahnuť, dokým nedôjde k spáchaniu nejakého trestného činu.¹⁴

Výbor OSN pre ľudské práva viackrát vyjadril kritiku Fínsku pre porušovanie územných práv Sámov, a teda – ohrozovanie ich kultúry. Fínsko taktiež ignorovalo stanoviská vnútroštátnych orgánov (ombudsman, Výbor pre rovnosť v pracovnom živote), že by malo podporovať tradičný spôsob života Sámov – pastierov sobov. Vláda naďalej schvaľuje ťažobné aktivity na ich území, ktoré majú za dôsledok zmenšovanie rozlohy pastvín, bez súhlasu, dokonca aj bez konzultácie so Sámami. Spoločnosť Metsähallitus pokračuje v privatizácii pôdy a fínska vláda tak robí aj napriek námitkam Sámскеho parlamentu, aby zastavila takéto predaje priznania práv Sámov na ich územie.¹⁵

Väčšinu vyťaženého dreva skupovala od spoločnosti Metsähallitus spoločnosť StoraEnso, ktorej najväčším akcionárom bola fínska vláda. V roku 2004 bola fínska vláda vyzvaná Výborom OSN pre ľudské práva, aby so Sámami rokovala a prijala opatrenia na vyriešenie územného sporu s ohľadom na zachovanie sámскеj identity. Počas tohto obdobia sa traja sámски pastieri z Nellimu (Paadarovci) začali pripravovať na žalobu proti spoločnosti Metsähallitus a Sámска rada (*Sámi Council*) podnikla kroky, aby informovala odberateľov spoločnosti StoraEnso o prebiehajúcom spore. Oslovili zákazníkov StoraEnso a informovali ich, že spoločnosť kupuje drevo získané ťažbou, ktorá je v rozpore s územnými právami pastierov sobov žijúcich na tomto území a požiadali ich, aby od spoločnosti StoraEnso žiadne drevo nekupovali. Vyústilo to do veľkých demonštrácií v Taliansku, Belgicku, Nemecku, Holandsku a Fínsku, ktorými spotrebitelia odmietali takéto obchodné praktiky spoločnosti StoraEnso. Spoločnosť StoraEnso bola evidovaná vo viacerých etických indexoch, ktoré boli kontaktované s požiadavkou, že StoraEnso by mala byť vyradená z ich evidencie v dôsledku porušovania práv pôvodných obyvateľov. Tie začali vlastné prešetrovanie a oboznámili spoločnosť, že je predmetom šetrení. Ešte pred vyriešením žaloby pred Výborom OSN pre ľudské práva, spoločnosť StoraEnso vyhlásila, že nebude kupovať drevo zo sporných oblastí akou je Nellim. Spoločnosť sa takto vyhla ekonomickým dôsledkom v podobe poklesu cien akcií, ktoré by mohlo nastať v prípade veľkej straty investorov, ktorí by nechceli podporovať takéto neetické praktiky spoločnosti.¹⁶

V roku 2005 bola situácia dočasne urovnaná moratóriom na ťažbu dreva, to však trvalo len od marca do júna 2005.¹⁷

Fínska vláda predložila 16. januára 2006 svoju odpoveď Výboru OSN pre ľudské práva o sťažnostiach týkajúcich sa ťažby dreva v oblasti Nellim vo fínskom Laponsku. Odpoveď sa týkala výlučne prípustnosti sťažnosti ako prípadu pre Výbor. Odpoveď uvádzala, že autori sťažnosti nevyčerpali vnútroštátne prostriedky súdnej ochrany, ktoré sú v danom prípade k dispozícii, alebo že riešenie prípadu v týchto prípadoch ešte nie je ukončené. Takže sťažnosť,

¹⁴ STIDSEN, S. (2006): *The Indigenous World 2006*, s. 45-46.

¹⁵ STIDSEN, S. (2006): *The Indigenous World 2006*, s. 46.

¹⁶ SANDERS, E. (2015): *Saami VS. Metsähallitus: The Case for Corporate Recognition of Indigenous Rights*.

¹⁷ MORAN, D.J. (2012): *WHOSE LAND IS LAPLAND? The Nellim Case: A Study of the Divergent Claims of Forestry, Reindeer Herding and Indigenous Rights in Northern Finland*, s. 50-51.

ktorá je predčasná, by nemala byť prijatá na základe poradenstva vo Výbore, a preto by mal Výbor zrušiť požadované predbežné opatrenie, prinajmenšom v prípade, že autori sťažnosti nepodajú žalobu na vnútroštátnom súde v rámci primeranej lehoty. Odpoveď takisto uviedla, že v prípade potreby vláda poskytne odpoveď týkajúcu sa predmetu sťažnosti do polovice mája 2006.¹⁸

V rokoch 2009 – 2010 začali Sámovia a Metsähallitus rokovania týkajúce sa ochrany lesov dôležitých pre pastvu sobov. V konečnom dôsledku bolo z pôvodných 1070 km² pozemkov mapovaných v roku 2003 približne 800 km² vyčlenených z lesného hospodárstva buď natrvalo, alebo na ďalších 20 rokov.¹⁹ Bratia Paadarovci v auguste 2009 urovnali svoj spor so spoločnosťou Metsähallitus, ktorá obmedzila svoju aktivitu na 90 % pastvín patriacich bratom a súhlasila, že na zvyšných 10 % bude vykonávať činnosť zohľadňujúcu chov sobov.²⁰ Ak by však Paadarovci prišli o svoje soby, dohoda by sa stala neplatnou, keďže na základe dohody boli lesy vyňaté z ťažobných operácií len pokiaľ sú Paadarovci a ich príbuzní pastiermi sobov.²¹

2 Vnútroštátny aspekt sporu – právna úprava chovu sobov

Zákon o chove sobov (*Reindeer Husbandry Act*) z roku 1990 definuje a chráni práva chovateľov sobov, bez ohľadu na ich príslušnosť k menšinám alebo väčšinovému fínskemu obyvateľstvu, a vytyčuje pravidlá a predpisy týkajúce sa chovu sobov vo Fínsku. Definuje oblasť chovu sobov (*reindeer herding area*), úlohy a zodpovednosť každej *reindeer herding cooperative* (fínsky *paliskunta*, RHC), ale aj práva a povinnosti každého chovateľa.²² V súčasnosti je vo Fínsku 54 RHC (obrázok 1).²³ Fínske Ministerstvo poľnohospodárstva a lesníctva (fínsky *Maa-ja metsätalousministeriö*) stanovuje maximálny počet sobov pre každú RHC na desaťročné obdobie zohľadňujúci viaceré faktory (napr. stav pastvín v zime). Každá RHC musí regulovať počet sobov tak, aby nepresahoval povolenú hranicu. Najvyšší povolený počet zvierat, ktoré môže vlastniť jeden majiteľ je 300 kusov v južnej časti Fínska a 500 kusov v severných častiach krajiny. Aktuálne je celkovo vo Fínsku povolený počet 203 700 sobov.²⁴ V prípade, že chovatelia v rámci RHC presiahnu povolený počet sobov uvedených v článku 21 Zákona o chove sobov, RHC musí v nasledujúcom roku rozhodnúť o znížení ich počtu (či už v aktuálnom alebo nasledujúcom chovnom roku).²⁵

Celková oblasť chovu sobov vo Fínsku zaberá približne 33 % povrchu krajiny alebo približne 122 936 km². Zo štatistík vyplýva, že väčšina chovateľov vlastní len malý počet sobov – približne 77,6 % chovateľov (cca 4 100 ľudí) vlastní maximálne 49 sobov a príjem z chovu sobov je len suplementárnym príjmom k inému zamestnaniu. Pre 690 z 1 540 rodín zaoberajúcich sa chovom je chov primárnym príjmom. Štatisticky medzi chovateľmi prevažujú muži (75 %).²⁶ Nie všetci Sámovia sú chovateľmi sobov, ale chov patrí k ich kultúrnej symbolike.

¹⁸ MINISTRY FOR FOREIGN AFFAIRS OF FINLAND (2006):: *The reply of the Finnish government to the UN Human Rights Committee concerning the Nellim case.*

¹⁹ SANDERS, E. (2015): *Saami VS. Metsähallitus: The Case for Corporate Recognition of Indigenous Rights.*

²⁰ Fern.org (2009):: *The Saami Council applauds breakthrough*, s. 2.

²¹ MACKAY, F. (2015): *Indigenous Peoples and United Nations Human Rights Bodies. A Compilation of UN Treaty Body Jurisprudence, Reports of the Special Procedures of the Human Rights Council, and the Advice of the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples*, s. 48.

²² Ministry of Agriculture and Forestry, Finland (2000): *Reindeer Husbandry Act (848/1990; amendments up to 54/2000 included).*

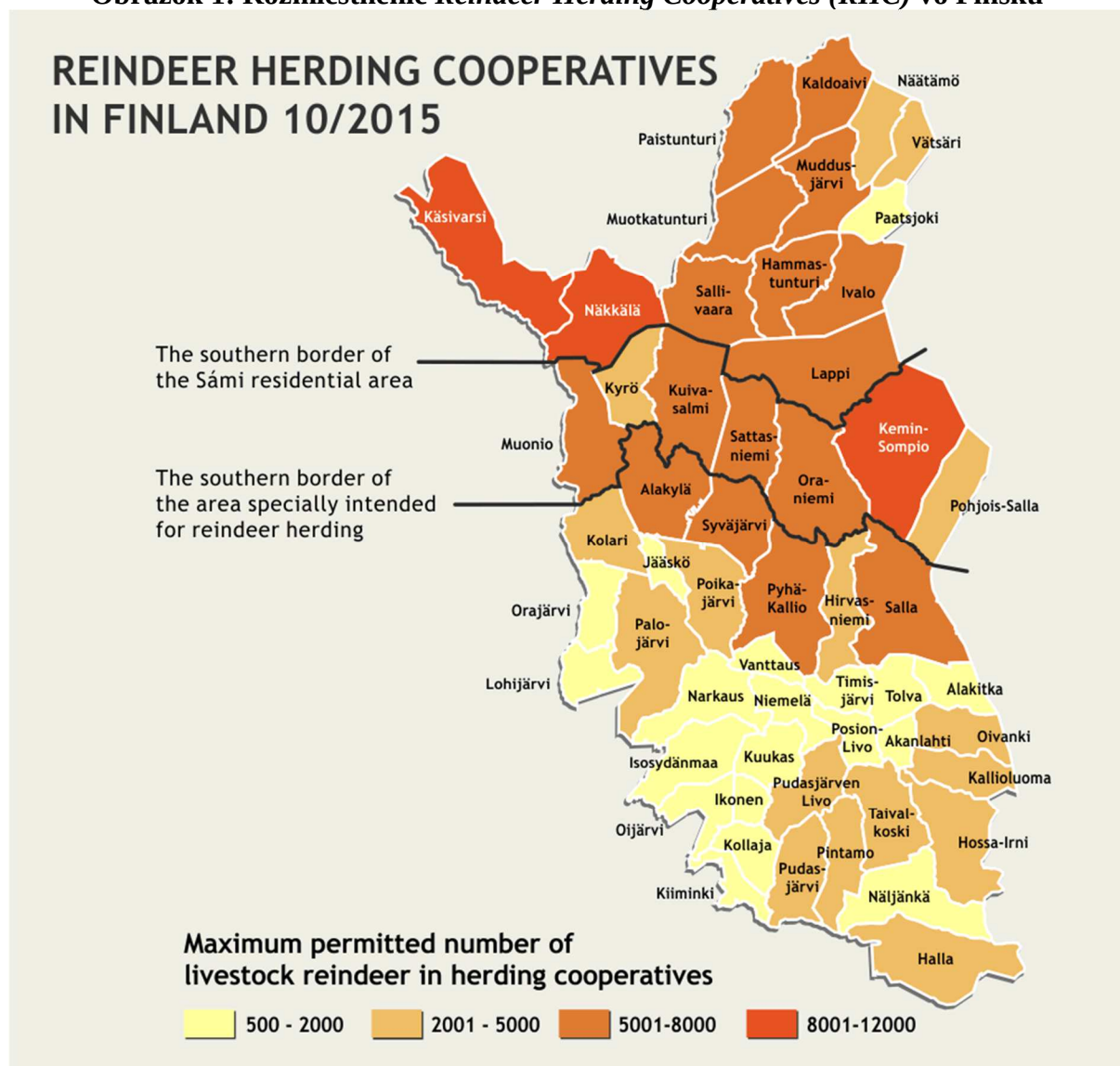
²³ PORO (2017): *Reindeer Herding Cooperatives.*

²⁴ Reindeer Herding (2017): *Sámi & Finns – Finland.*

²⁵ Ministry of Agriculture and Forestry, Finland (2000): *Reindeer Husbandry Act (848/1990; amendments up to 54/2000 included)*, článok 22.

²⁶ Reindeer Herding (2017): *Sámi & Finns – Finland.*

Obrázok 1: Rozmiestnenie *Reindeer Herding Cooperatives (RHC)* vo Fínsku

Prameň: POHO (2017): *Reindeer Herding Cooperatives*

Sámovia, ako jediní spomedzi pôvodných európskych domorodých národov, tradične chovali soby a zachovali si túto aktivitu ako charakteristickú črtu ich kultúry.²⁷ Treba opäť zdôrazniť, že na rozdiel od Švédska a Nórska, vo Fínsku nie je chov sobov výlučným právom Sámov, ale právo vlastniť soba má každý občan EÚ žijúci v oblasti chovu sobov (*reindeer herding area*). Musí však byť schváleným členom okresu (*reindeer herding district*) a musí mať trvalý pobyt v obci, do ktorej okres patrí.²⁸

Rozdiel v etnickej príslušnosti sa odráža aj v spôsobe chovu. Fíni vykonávajú chov sobov spôsobom obdobným farmám (angl. *farming*), kde sú soby závislé na prikrmovaní a malých pastvinách, zatiaľ čo Sámovia chovajú soby na prirodzených pastvinách na voľno (angl. *herding*).²⁹ Fínske právne predpisy však nezohľadňujú migračné správanie zvierat, čo má

²⁷ SANDERS, E. (2015): *Saami VS. Metsähallitus: The Case for Corporate Recognition of Indigenous Rights*.

²⁸ Reindeer Herding (2017): *Sámi & Finns – Finland*.

²⁹ WASENDORF, K. (2008): *The Indigenous World 2008*, s. 36.

veľký význam pre udržateľný rozvoj tradičného chovu sobov. Sámske obyčajové právo, ktoré bolo základnou črtou tradičného chovu, nie je fínskou legislatívou uznané.³⁰

Napriek medzinárodným mechanizmom na ochranu ľudských práv, ako napríklad Dohovor ILO č. 169, konkrétne články 13 až 18, týkajúce sa práv pôvodných obyvateľov na zem, ktorú tradične obývali, a fínskeho Zákona o chove sobov, ktorý v čl. 2 ods. 2 stanovuje, že zem nesmie byť využívaná spôsobom, ktorý by závažne prekážal v pasení sobov, bol tradičný spôsob života Sámov ohrozený.³¹

Vláda a štátny podnik Metsähallitus opakovane popierali žiadosti Sámov o náležitú ochranu ich životne dôležitých lesov v severnom Laponsku, pričom neuplatňovali už aj tak slabé ustanovenia fínskeho Zákona o lesoch. Spoločnosť Metsähallitus bola požiadaná o to, aby s pastiermi sobov spolupracovala, avšak tento proces sa len obmedzil na informovanie RHC o tom, kedy a kde sa bude vykonávaná ťažba dreva, bez akejkoľvek povinnosti spoločnosti získať predchádzajúci slobodný a informovaný súhlas pred výkonom ťažby.³²

Bratia Paadarovci boli členmi skupiny *Nellim Herding Group* patriacej do väčšej jednotky *Ivalo Reindeer Herding Cooperative*. Paadarovci boli prvotnými tradičnými vlastníkmi územia, ktoré si *Ivalo RHC* teraz nárokuje ako vlastné. Aj veľa ďalších členov *Ivalo RHC* pochádza z južnejších oblastí *Sápmi*³³ a boli presunutí do Nellimu z dôvodu zaplavovania sobích pastvín v dôsledku rozsiahleho rozvoja vodnej energie. Takéto nútené presuny boli začiatkom 20. storočia bežné a takáto industriálna kolonizácia viedla v niektorých sámskych komunitách k vnútorným nezhodám. *Ivalo RHC* nebola výnimkou. Nezhody sa týkali ťažobných aktivít spoločnosti Metsähallitus a vyústili v roku 2007, keď Rada *Ivalo RHC* rozhodla o nútenej porážke celého stáda nelimských chovateľov, ktorí boli proti ťažobným aktivitám vykonávaným na ich území.³⁴ Toto rozhodnutie bolo v úplnom súlade s aktuálne platnou legislatívou (čl. 22 Zákona o chove sobov). RHC pri rozhodovaní vôbec nebrala do úvahy tradičný spôsob chovu nelimskej skupiny, ani to, že takýto spôsob chovu so sebou prináša aj väčšie straty jedincov. Väčšina *Ivalo RHC* akceptovala výrub lesov a spoločnosť Metsähallitus zvykne poukazovať na *Ivalo RHC* ako príklad koexistencie chovu sobov a lesníctva. Skupina *Nellim herding group* sa však pokúsila od *Ivalo RHC* osamostatniť a vytvoriť si svoju skupinu, ktorej činnosť by bola viac v súlade s tradičným sámskym spôsobom chovu sobov (*siida*), avšak neúspešne.

Rozhodnutím väčšiny členov, napriek protestu pastierov z Nellimu, sa v rámci *Ivalo RHC* rozhodlo, že každý majiteľ musí ročne zabiť určité percento zo svojho stáda. Počet zvierat, ktoré majú byť usmrtené sa vypočítava na základe veľkosti stáda. Do veľkosti stáda sa rátajú len dospelé jedince, ale chovatelia môžu spĺňať kvóty porážkou mláďat, to znamená zvierat, ktoré neboli zohľadnené pri spočítaní veľkosti stád jednotlivých majiteľov. Vzhľadom na tradičný spôsob chovu a miesto jeho výkonu, prirodzené straty počtu mláďat vzhľadom na predátorov a podobne, boli logicky vyššie v nelimskej skupine ako v ivalskej.³⁵ Odhaduje sa, že 30 – 50 % mláďat narodených na jar sa stratí v lesoch.³⁶ Takže na prvý pohľad neutrálne

³⁰ SELLHEIM, N. (2010): *The Tradition and the State – Sámi Reindeer Husbandry and the Forestry Challenge in Northern Finland*, s. 77.

³¹ Ministry of Agriculture and Forestry, Finland (2000): *Reindeer Husbandry Act (848/1990; amendments up to 54/2000 included)*.

³² SANDERS, E. (2015): *Saami VS. Metsähallitus: The Case for Corporate Recognition of Indigenous Rights*.

³³ *Sápmi* – je sámske pomenovanie pre oblasť, ktorú tradične historicky Sámovia obývajú.

³⁴ BREMS, E. – DESMET, E. (2017): *Integrated Human Rights in Practice. Rewriting Human Rights Decisions*, s. 381-383.

³⁵ BURGESS, P. (2007): *Reindeer Herds in Nellim, Northern Finland to be 'Force Slaughtered'*. In: SELLHEIM, N. (2010): *The Tradition and the State – Sámi Reindeer Husbandry and the Forestry Challenge in Northern Finland*, s. 80.

³⁶ MACKAY, F. (2015): *Indigenous Peoples and United Nations Human Rights Bodies. A Compilation of UN Treaty Body Jurisprudence, Reports of the Special Procedures of the Human Rights Council, and the Advice of the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples*, s. 46.

nariadenie dovoľovalo chovateľom z Ivalo naplniť kvóty porážkou mláďat, zatiaľ čo jednotliví chovatelia z Nellimu museli porážať aj dospelé jedince, a to z prostého dôvodu – v dôsledku zásahu predátorov nemali dosť mláďat, ktoré by mohli poraziť, aby splnili kvóty stanovené v opatrení *Ivalo RHC*.³⁷ Jediným spôsobom ako znížiť straty mláďat by bolo opustiť prirodzený spôsob voľnej pastvy a začať soby prikrmovať. Táto metóda však neprichádza do úvahy, pretože je pre nelimských pastierov ekonomicky nevýhodná.³⁸

Keďže sa vyššie uvedená metóda udržiavania veľkosti stád v rámci stanoveného limitu uplatňovala niekoľko rokov bez toho, aby zohľadňovala prirodzený spôsob chovu Sámov a chovatelia z Nellimu nemohli splniť stanovené kvóty, museli ako dôsledok zabiť celé svoje stáda (začínajúc 26. septembrom 2011). Dôvodom bolo centrálné nariadenie Fínska pre *Ivalo RHC* ako celok (nie pre jednotlivé skupiny – *herding groups*), ktoré bolo zavedené zmiešanými fínskymi a sámskymi chovateľmi vo väčšej *Ivalo herding group* a znevýhodňujúce sámskych chovateľov v Nellime, a ktoré bolo nakoniec potvrdené vnútroštátnymi súdmi až po Najvyšší správny súd.³⁹ Nellimskí Sámovia a aj Sámska rada (*Sámi Council*) považovali nútenú porážku stád (napriek tomu, že bola v súlade so zákonom) len za spôsob, ako rýchlo dosiahnuť ukončenie sporu Sámov s lesníckou spoločnosťou Metsähallitus.⁴⁰

Po rokoch žalôb a odvolávania sa voči rozsudkom (od roku 2005, kedy Kalevi Paadar podal žalobu na správny súd v Rovaniemi o tom, že rozhodnutie RHC znížiť počet sobov ohrozuje jeho povolanie a spôsob života ako sámskeho pastiera), Najvyšší správny súd 2. februára 2011 potvrdil rozhodnutie správneho súdu v Rovaniemi, že rozhodnutie *Ivalo RHC* zo 7. októbra 2007 o metóde zníženia počtu sobov nie je protiústavné a nie je v protiklade so základnými právami a slobodami. Keďže rozhodnutie súdu bolo konečné a nebolo možné odvolať sa, všetky vnútroštátne prostriedky uplatnenia práv boli vyčerpané.⁴¹

3 Medzinárodnoprávna dimenzia sporu

Fínsko je jednou z krajín, ktoré ratifikovali Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach (1966), a má teda povinnosť implementovať ustanovenia Paktu do svojej vnútroštátnej legislatívy.

Sťažovatelia, traja bratia Paadarovci a ich švagor s rodinami, namietali porušenie článku 14 ods. 1, článku 26 a článku 27, samostatne a v spojení s článkom 1 Paktu.⁴² Dňa 23. septembra 2011 Výbor požiadal Fínsko, aby sa zdržalo akéhokoľvek núteného zabíjania sobov vo vlastníctve sťažovateľov v období posudzovania ich sťažnosti. Dňa 23. marca 2012 Fínsko uviedlo, že vyhovel tejto žiadosti.⁴³

Paadarovci sa na základe článku 27 Paktu dožadovali svojich práv už predtým, čo malo za následok dočasné ukončenie výrubu v roku 2005. Avšak, Výbor bol konfrontovaný aj s iným výkladom článku 27 – lesní pracovníci, takisto Sámovia, sa domáhali svojich práv na

³⁷ BREMS, E. – DESMET, E. (2017): *Integrated Human Rights in Practice. Rewriting Human Rights Decisions*, s. 381-383.

³⁸ MACKAY, F. (2015): *Indigenous Peoples and United Nations Human Rights Bodies. A Compilation of UN Treaty Body Jurisprudence, Reports of the Special Procedures of the Human Rights Council, and the Advice of the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples*, s. 46.

³⁹ BREMS, E. – DESMET, E. (2017): *Integrated Human Rights in Practice. Rewriting Human Rights Decisions*, s. 381-383.

⁴⁰ SELLHEIM, N (2010): *The Tradition and the State – Sámi Reindeer Husbandry and the Forestry Challenge in Northern Finland*, s. 80.

⁴¹ MACKAY, F. (2015): *Indigenous Peoples and United Nations Human Rights Bodies. A Compilation of UN Treaty Body Jurisprudence, Reports of the Special Procedures of the Human Rights Council, and the Advice of the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples*, s. 47.

⁴² OSN (1966): *Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach*

⁴³ UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS. OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER (2014): *Communication No. 2102/2011*.

využívanie lesa a tvrdili, že Výbor svojimi rozhodnutiami prispieva k porušovaniu ľudských práv. Výbor napriek tomu vtedy svoje rozhodnutie o zastavení ťažby nestiahol.⁴⁴

Po výpočte celkového počtu sobov, ktoré by mali ísť na porážku, vyšlo najavo, že by pastierom takmer žiadne soby nezostali. A navyše, nemohli by ďalej vykonávať chov sobov, pretože podľa fínskej legislatívy nemôžu pastieri kupovať nových sobov a pokračovať v chove, ak stratia všetky svoje soby. To znamená, že takýto postup by ukončil ich tradičný spôsob života. Príjem sťažovateľov a ich rodín bol závislý výlučne na príjme z chovu sobov, chov sobov pre ostatné rodiny z Nellimu netvoril ich primárny príjem.⁴⁵

Výbor OSN pre ľudské práva hodnotil prípad v súvislosti s porušením práv menšín vyplývajúcich z článku 27 Paktu o občianskych a politických právach, ale prekvapivo rozhodol, že nemá dostatok informácií a že nie je schopný dospieť k názoru. Inými slovami, teda, že nedošlo k porušeniu ustanovení Paktu. Avšak, toto rozhodnutie nemožno považovať za „neporušenie“, keďže Výbor Fínsko upozornil, že aktivity, ktoré samy o sebe nie sú považované za porušenie článku 27 Paktu, môžu spoločne predstavovať porušenie práv Sámov na užívanie ich vlastnej kultúry.⁴⁶

Určitá časť Výboru pre ľudské práva, menovite Walter Kälin, Víctor Manuel Rodríguez Rescia, Anja Seibert-Fohr a Yuval Shany, vyjadrila svoj nesúhlas a došla k záveru, že naozaj došlo k porušeniu článku 27 Paktu o občianskych a politických právach. Títo členovia výboru vo svojom stanovisku uviedli aj to, že povinnosť nellimských pastierov poraziť svoje stáda má príčinu v rozhodnutí *Ivalo RHC* a v kooperatívnom systéme zavedenom Zákonom o chove sobov z roku 1990.⁴⁷

Záver

Spor vo svojej komplexnosti poukázal nielen na nerovné podmienky chovateľov sobov nezohľadňujúce ich etnickú rôznorodosť, a teda aj odlišný spôsob výkonu chovu, ale aj spory, ktoré boli v pozadí a mohli mať príčinu v prísnom rozhodnutí *Ivalo RHC* o porážke celých sámskych stád – konflikt týkajúci sa ťažby v sámskych lesoch. Sámovia a Sámska rada považovali rozhodnutie RHC za prostriedok rýchleho ukončenia sporov so štátnym lesohospodárskym podnikom, keďže adresáti príkazu na zabitie stád oponovali ťažbe v lesoch na ich území.

Sámsku kultúru a ich tradičný spôsob chovu sobov Zákon o chove sobov vôbec neberie do úvahy. Existujú viaceré spory medzi Sámami a RHC, do ktorých patria, ale *Nellim case* je výnimočný tým, že *Ivalo RHC* využíva špecifický systém, kde nezohľadňuje prirodzenú stratu mláďat. V dôsledku voľného chovu Sámovia vo svojich stádach počítajú väčšie straty ako ostatní chovatelia, a preto musia porážať aj dospelé jedince. Ostatní chovatelia svoje povinné kvóty splňajú porážkou mláďat. Tento systém, aj keď možno jednotný, ale určite nie spravodlivý, spôsobil, že bolo vydané nariadenie prikazujúce pastierom sobov z Nellimu, Paadarovcom, poraziť celé ich stáda. Po neúspešnom vyčerpaní všetkých vnútroštátnych prostriedkov fínskej legislatívy sa Paadarovci obrátili na Výbor OSN pre ľudské práva so sťažnosťou, že boli porušené ich práva užívať vlastnú kultúru (keďže porazením celých stád by prišli o svoj tradičný spôsob života a jediný príjem, ktorý mali) a jazyk (ich jazykom hovorí už

⁴⁴ SELLHEIM, N (2010): *The Tradition and the State – Sámi Reindeer Husbandry and the Forestry Challenge in Northern Finland*, s. 79.

⁴⁵ MACKAY, F. (2015): *Indigenous Peoples and United Nations Human Rights Bodies. A Compilation of UN Treaty Body Jurisprudence, Reports of the Special Procedures of the Human Rights Council, and the Advice of the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples*, s. 45-47.

⁴⁶ BREMS, E. – DESMET, E. (2017): *Integrated Human Rights in Practice. Rewriting Human Rights Decisions*, s. 383-384.

⁴⁷ UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS. OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER (2014): *Communication No. 2102/2011*.

len cca 300 ľudí a s koncom existencie chovu, ako tradičnej komunitnej aktivity, by zanikol aj ten).

Takto by bola ohrozená aj dohoda, ktorú uzavreli so štátnou lesníckou spoločnosťou Metsähallitus, keďže na základe dohody boli lesy Paadarovcov vyňaté z aktivít spoločnosti len pokiaľ sú Paadarovci a ich príbuzní pastiermi sobov. Výbor však napriek všetkým faktom rozhodol, že ustanovenia Paktu porušené neboli.

Nellim case bol dôležitým medzníkom v novodobej histórii Sámov. Nešlo len o vnútroštátny konflikt – v tomto prípade boli zdôraznené viaceré problémy, ktorým čelilo Fínsko a sámska komunita.

Použitá literatúra:

1. BREMS, E. – DESMET, E. (2017) *Integrated Human Rights in Practice. Rewriting Human Rights Decisions*. Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2017, s. 381-400. ISBN 978-1-78643-380-0.
2. BURGESS, P. (2007) Reindeer Herds in Nellim, Northern Finland to be 'Force Slaughtered'. [online]. [cit. 29. 10. 2017]. Dostupné na: <<http://www.reindeerblog.org/2007/10/20/reindeer-herds-in-nellim-northern-finland-to-be-force-slaughtered/>> In: SELLHEIM, N (2010) *The Tradition and the State – Sámi Reindeer Husbandry and the Forestry Challenge in Northern Finland*. In: GUÐMUNDSSON, A. (2010) *Lögfræðingur* 1. tölublað – 4. árgangur – 2010. s.75-87. ISSN: 1670-8210.
3. Fern.org (2009) *The Saami Council applauds breakthrough* In: EU Forest Watch, Issue 141, September 2009. s. 2. Dostupné na: <<http://www.fern.org/sites/fern.org/files/FW%20141%20Sept%202009.pdf>>.
4. MACKAY, F. (2015) Indigenous Peoples and United Nations Human Rights Bodies. A Compilation of UN Treaty Body Jurisprudence, Reports of the Special Procedures of the Human Rights Council, and the Advice of the Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples. Volume VI 2013-2014, s.45-52. [online]. [cit. 14. 11. 2017]. Dostupné na: <<http://www.forestpeoples.org/sites/fpp/files/publication/2015/06/cos-2013-14.pdf>>.
5. MINISTRY FOR FOREIGN AFFAIRS OF FINLAND (2006) *The reply of the Finnish government to the UN Human Rights Committee concerning the Nellim case*. [online]. [cit. 2. 11. 2017]. Dostupné na: <<http://www.ulkoasiainministerio.fi/public/default.aspx?contentid=65733&contentlan=2&culture=en-US>>.
6. Ministry of Agriculture and Forestry, Finland (2000) *Reindeer Husbandry Act (848/1990; amendments up to 54/2000 included)*. [online]. [cit. 29. 10. 2017]. Dostupné na: <<http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1990/en19900848.pdf>>.
7. MORAN, D.J. (2012) *WHOSE LAND IS LAPLAND? The Nellim Case: A Study of the Divergent Claims of Forestry, Reindeer Herding and Indigenous Rights in Northern Finland*. University of Helsinki Faculty of Social Sciences Sociology. [online]. [cit. 30. 10. 2017]. Dostupné na: <<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/34119/DMoran%20Thesis%202012.pdf?sequence=2>>.
8. OSN (1966): Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach [online]. [cit. 29. 10. 2017]. Dostupné na: <http://www.ucps.sk/MEDZINARODNY_PAKT__o_obcianskych_a_politickych_pravach>.

9. PORO (2017) *Reindeer Herding Cooperatives*. [online]. [cit. 29. 10. 2017]. Dostupné na: <[https:// paliskunnat.fi/reindeer/reindeer-herding/cooperatives/](https://paliskunnat.fi/reindeer/reindeer-herding/cooperatives/)>.
10. Reindeer Herding (2017) *Sámi & Finns – Finland* [online]. [cit. 29. 10. 2017]. Dostupné na: <[http:// reindeerherding.org/herders/sami-finns-finland/](http://reindeerherding.org/herders/sami-finns-finland/)>.
11. SANDERS, E. (2015) *Saami VS. Metsähallitus: The Case for Corporate Recognition of Indigenous Rights*. Cultural Survival Quarterly Magazine, March 2015. [online]. [cit. 2. 11. 2017]. Dostupné na: <[https://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/ saami-vs-metsahallitus-case-corporate-recognition](https://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/saami-vs-metsahallitus-case-corporate-recognition)>.
12. SELLHEIM, N (2010) *The Tradition and the State – Sámi Reindeer Husbandry and the Forestry Challenge in Northern Finland*. In: GUÐMUNDSSON, A. (2010) *Lögfræðingur 1. tölublað – 4. árgangur – 2010*, s. 75-87. ISSN: 1670-8210.
13. STIDSEN, S. (2006) *The Indigenous World 2006*. Eks-Skolens Trykkeri, Copenhagen, 2006, s. 45-50. ISBN 87-91563-18-6.
14. UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS. OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER (2014) Communication No. 2102/2011. [online]. [cit. 17. 11. 2017]. Dostupné na: <<http://juris.ohchr.org/Search/Details/1817>>.
15. WASSENDORF, K. (2008) *The Indigenous World 2008*. Eks-Skolens Trykkeri, Copenhagen, 2008, s. 34-38. ISBN 978879156447.

Kontakt:

Ing. Mgr. Dorota Harakaľová, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: dorota.harakalova@euba.sk

ROZDIELY MEDZI BRITSKÝM A FRANCÚZSKYM KOLONIALIZMOM V SUBSAHARSKEJ AFRIKE

Natália Hlavová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: natalia.hlavova@euba.sk

Abstrakt:

Cieľom príspevku je porovnať vplyv britského a francúzskeho kolonializmu na súčasnú situáciu v štátoch subsaharskej Afriky. Príspevok sa v prvej časti venuje doterajším prácam zaoberajúcim sa odlišným dopadom koloniálnych mocností na súčasnú situáciu v bývalých kolóniách. V druhej časti príspevku testujeme tri hypotézy stanovené na základe preštudovanej literatúry. V oboch častiach príspevku sa sústreďujeme na oblasti demokracie, ekonomickej úrovne a úrovne vzdelania. Na základe výsledkov konštatujeme, že vo všetkých skúmaných oblastiach vykazujú bývalé britské kolónie v subsaharskej Afrike lepšie hodnoty ako bývalé francúzske kolónie.

JEL klasifikácia: F54, O55

Kľúčové slová: kolonializmus, subsaharská Afrika, Veľká Británia, Francúzsko

Abstract:

The aim of the paper is to compare the impact of British and French colonialism on the current situation in sub-Saharan Africa. The first part of this paper is devoted to previous work dealing with the different impact of the colonial powers on the current situation in their former colonies. In the second part of the paper, we test three hypotheses formulated based on the literature review. In both parts of the paper, we focus on the areas of democracy, economic situation and level of education. Based on the results, we note that in all studied areas, former British colonies in Sub-Saharan Africa show better values than the former French colonies.

Key words: colonialism, sub-Saharan Africa, Great Britain, France

JEL Classification: F54, O55

Úvod

Príspevok „Rozdiely medzi britským a francúzskym kolonializmom v subsaharskej Afrike“ je prehľadom vedeckých prác zaoberajúcich sa témou rozdielného prístupu britských a francúzskych kolonialistov k ich územiám v subsaharskej Afrike. Práca sa zameriava na porovnanie ich pôsobenia v rôznych oblastiach a skúma dopady na dnešnú situáciu.

Príspevok sa v prvej časti zameriava na prehľad doterajších prác pojednávajúcich o koloniálnom riadení krajín subsaharskej Afriky pod britskou a francúzskou nadvládou s dôrazom na ich porovnanie. V príspevku sa sústreďujeme najmä na porovnanie vplyvu britského a francúzskeho kolonializmu na demokraciu, ekonomickú úroveň a úroveň vzdelania v krajinách subsaharskej Afriky, keďže inštitúcie ovplyvňujúce súčasnú situáciu v týchto odvetviach boli budované počas obdobia koloniálnej nadvlády.

Druhá časť príspevku sa zaoberá súčasným stavom v oblastiach, ktorým je venovaná prvá kapitola. Na základe doterajších prác je možné v jednotlivých oblastiach porovnať prístupy britských a francúzskych kolonizátorov a vysloviť predpoklady súčasného stavu v krajinách subsaharskej Afriky na ich základe. V druhej časti príspevku teda testujeme predpoklady na

údajoch z krajín subsaharskej Afriky, ktoré boli pod nadvládou Veľkej Británie a Francúzska v čase získania nezávislosti.

Príspevok bol spracovaný z databáz vedeckých článkov, najmä Google Scholar, Science Direct či EBSCO. Údaje o súčasnom stave v skúmaných krajinách subsaharskej Afriky sme čerpali z databáz organizácií *Center for Systemic Peace*, *The Economist Intelligence Unit*, *Mo Ibrahim Foundation* a z databázy Svetovej banky.

1 Porovnanie britského a francúzskeho kolonializmu

Subsaharská Afrika, a teda časť afrického kontinentu južne od púšte Sahara, sa stala významným predmetom záujmu Európanov od 15. storočia, kedy sa začal rozmáhať na pobreží obchod medzi Afričanmi a Európanmi, ktorého významnou zložkou bol obchod s otrokmi.¹ Koncom 18. storočia sa Európania postupne dostávali aj do vnútrozemia Afriky a územné záujmy jednotlivých krajín na seba začali narážať. Riešením bolo zvolanie Berlínskej konferencie, ktorá sa konala v rokoch 1884 – 1885. Jedným z hlavných záverov konferencie bolo rozdelenie väčšiny územia Afriky medzi európske mocnosti.² Počas koloniálneho obdobia sa európske mocnosti odlišovali vo svojom prístupe k svojim africkým územiám a usporiadanie vzťahov medzi Európanmi a Afričanmi bolo odlišné v prípade jednotlivých mocností.

1.1 Vplyv na demokraciu

Ako základný rozdiel medzi britským a francúzskym kolonializmom sa uvádza priama, resp. nepriama forma vlády. Britské koloniálne impérium využívalo obe formy vlády, avšak v britských kolóniách v Afrike bol využívaný model nepriamej vlády. Naopak, francúzska, portugalská, či belgická kolonizácia mala formu priamej vlády. Priama forma koloniálnej vlády je charakteristická tým, že inštitucionálny rámec fungovania kolonizovaného územia určuje kolonizátor a miestni obyvatelia sa na správe krajiny môžu podieľať iba na najnižšej úrovni administratívy. Všetky vyššie pozície sú obsadené predstaviteľmi kolonizátora. Na druhej strane nepriama forma vlády predpokladá zapojenie lokálneho obyvateľstva do viacerých stupňov riadenia. Iná definícia uvádza, že pri nepriamej forme vlády zostávajú zachované aj lokálne inštitúcie a prvky riadenia, nie len lokálni úradníci.³ Hoci britský a francúzsky systém vlády neboli formálne veľmi odlišné, keďže oba na úrovni spolupráce medzi kolonizátormi a domácim obyvateľstvom využívali lokálne authority, vecne sa výrazne odlišovali. Kým britský systém budoval administratívu okolo lokálnych inštitúcií, francúzsky systém lokálne authority vyberal a používal ako nástroj na riadenie lokálneho obyvateľstva.⁴

Rozdiel vo forme vlády medzi britskými a francúzskymi kolóniami vychádzal tiež z rozdielneho vnímania koloniálneho územia a jeho obyvateľov. Kým Francúzi vnímali kolonizáciu ako proces vedúci k politickej a kultúrnej asimilácii,⁵ Briti nemali záujem pretvoriť obyvateľov kolónií na Britov. Hoci Francúzi neskôr pozmenili rétoriku na politiku asociácie, rozdiely v porovnaní s britským prístupom boli stále významné. Obyvatelia kolónií sa mali rozvíjať vo svojich krajinách, avšak podľa francúzskeho modelu a na základe francúzskeho štýlu riadenia, za minimálnej účasti lokálnych lídrov. Britský systém vlády využíval existujúce štruktúry, čo prispievalo hladkému priebehu využívania zdrojov kolónií.⁶

Pri porovnaní vplyvu priamej a nepriamej vlády na vzorke všetkých britských kolónií je pre vyššiu úroveň demokracie lepšia priama vláda.⁷ Pri skúmaní všetkých bývalých kolónií

¹ FALOLA, T. - OYEBADE, A. O. (2010): *Hot Spot: Sub-Saharan Africa (Hot Spot Histories)*, s. 15-16.

² HERBST, J. (2000): *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*, s. 69-84.

³ LANGE, M. K. (2004): *British Colonial Legacies and Political Development*.

⁴ CROWDER, M. (1964): *Indirect Rule: French and British Style*.

⁵ BELMESSOUS, S. (2013): *Assimilation and Empire: Uniformity in French and British Colonies, 1541-1954*.

⁶ NMEHIELLE, V. O. O. (2001): *The African Human Rights System: Its Laws, Practice, and Institutions*, s. 20-25.

⁷ LANGE, M. K. (2004): *British Colonial Legacies and Political Development*.

sa však ukazuje, že rozhodujúcim faktorom je trvanie koloniálnej nadvlády, pričom skôr obsadené kolónie mali práve priamu formu vlády, čo súvisí s dnešnou úrovňou demokracie.⁸

Pri porovnávaní vplyvu jednotlivých koloniálnych veľmocí na trvanie demokratického režimu po získaní nezávislosti potvrdzuje práca Bernharda, Reenocka a Nordstroma pozitívny vplyv britského kolonializmu v porovnaní s francúzskym, a to aj po očistení o vplyv trvania koloniálnej nadvlády a ďalších faktorov. Autori tiež skúmajú faktor afrického kontinentu, avšak nepotvrdzujú negatívny vplyv tohto faktora na udržanie demokratického režimu v krajine.⁹

Podobný výsledok potvrdila aj štúdia, ktorú vypracovali Clague a kol.¹⁰ Pri zisťovaní vplyvu jednotlivých koloniálnych veľmocí na demokraciu v bývalých kolóniách brali do úvahy aj ďalšie faktory ako stupeň ekonomického rozvoja, náboženstvo, jazyk či etnickú homogénnosť. Zo skúmaných bývalých koloniálnych veľmocí mala iba britská nadvláda konzistentne pozitívny vplyv na demokraciu.

Väčšina prác porovnávajúcich vplyv priamej a nepriamej formy vlády v bývalých kolóniách na dnešnú úroveň demokracie v týchto krajinách sa zameriava na štatistickú analýzu dát. Pre tieto účely je vhodnejšie použiť celú vzorku bývalých kolónií, ktorá však zahŕňa okrem subsaharskej Afriky veľké množstvo ďalších regiónov. Porovnaniu na africkom kontinente sa z tohto pohľadu venujú skôr komparatívne prípadové štúdie, pričom chýba ucelené hodnotenie vplyvu priamej a nepriamej formy vlády na súčasný stav v krajinách subsaharskej Afriky.

Pri skúmaní kvality vlády v bývalých kolóniách použili La Porta a kol.¹¹ právny systém prevzatý od jednotlivých koloniálnych veľmocí ako jednu z nezávislých premenných. Vo výsledkoch okrem vplyvu veľkého množstva ďalších premenných identifikovali, že britský právny systém prispieva k vyššej úrovni kvality vlády, pričom francúzsky právny systém pôsobil opačne.

Faktory ovplyvňujúce demokraciu, okrem iných aj koloniálnu minulosť, a ich vplyv na demokratickosť štátu meranú volebnými právami skúmal Barro.¹² Hoci v priemere vykazujú bývalé britské kolónie lepšie hodnoty ako bývalé francúzske kolónie, pri upravení modelu o ekonomické ukazovatele sa tieto rozdiely stierajú.

Joireman¹³ skúmal vplyv právnych systémov na hodnotenie právneho štátu v krajinách na africkom kontinente, vychádzajúc z protichodných názorov predstaviteľov kontinentálneho a angloamerického právneho systému na vhodnosť ich použitia v bývalých kolóniách. Z výsledkov jeho skúmania vyplýva, že štáty s angloamerickým právnym systémom vykazujú lepšie hodnoty právneho štátu ako tie s kontinentálnym systémom. Práca teda znovu potvrdzuje pozitívny vplyv britskej koloniálnej histórie v porovnaní s francúzskou.

Z uvedeného prehľadu literatúry zaoberajúcej sa porovnaním vplyvu britskej a francúzskej koloniálnej minulosti na súčasnú úroveň demokracie v ich bývalých kolóniách vyplýva pozitívny vplyv britského koloniálneho dedičstva na demokraciu v porovnaní s tým francúzskym. Vo väčšine prác sa tento vplyv potvrdil aj v prípade, že výskum zahrnul ďalšie faktory vplyvu na demokraciu.

1.2 Vplyv na ekonomickú úroveň

Koloniálna minulosť afrických krajín neovplyvnila iba ich súčasné inštitucionálne usporiadanie, ale aj ekonomickú výkonnosť tohto regiónu v súčasnosti. Napriek všeobecne nízkej úrovni ekonomických ukazovateľov vo väčšine krajín subsaharskej Afriky, ekonomiky

⁸ OLSSON, O. (2009): On the democratic legacy of colonialism.

⁹ BERNHARD, M. - REENOCK, C. - NORDSTROM, T. (2004): The Legacy of Western Overseas Colonialism on Democratic Survival.

¹⁰ CLAGUE, C. - GLEASON, S. - KNACK, S. (2001): Determinants of Lasting Democracy in Poor Countries: Culture, Development, and Institutions.

¹¹ LA PORTA, R. et al. (1999): The Quality of Government.

¹² BARRO, R. J. (1999): Determinants of Democracy.

¹³ JOIREMAN, S. F. (2001): Inherited legal systems and effective rule of law: Africa and the colonial legacy.

tohto regiónu sa od seba v mnohých ohľadoch líšia. Viacerí autori preto skúmali aj otázku, či je možné časť týchto rozdielov pripísať koloniálnej histórii.

Pri hlbšom skúmaní vplyvu koloniálnej histórie na demokratickosť bývalých kolónií sa Barro¹⁴ venoval aj skúmaniu vplyvu ekonomických ukazovateľov. Na základe výsledkov konštatuje, že vplyv bývalej koloniálnej veľmoci na demokratickosť síce nie je významný, ale výsledky naznačujú možný vplyv na ekonomické a sociálne ukazovatele, ako napríklad HDP, očakávanú dĺžku života či vzdelanostnú úroveň.

Jedným z autorov, ktorí potvrdzujú vplyv koloniálnej histórie na súčasnú úroveň ekonomického rastu v Afrike je Grier.¹⁵ Ten na základe údajov zo 63 bývalých afrických kolónií uvádza, že britská koloniálna história je spojená s lepšími hodnotami ekonomického rozvoja v porovnaní s bývalými francúzskymi kolóniami.

K rovnakému záveru dospel na základe svojho výskumu Agbor,¹⁶ ktorý skúmal vplyv koloniálnej veľmoci na súčasnú ekonomickú situáciu v bývalých kolóniách. Výsledky potvrdzujú lepšie hodnoty ekonomických ukazovateľov v bývalých britských kolóniách v porovnaní s francúzskymi, čo autor pripisuje rozdielom v systéme vzdelávania.

K podobnému záveru prichádza na základe svojho výskumu inštitucionálnej kvality a jej vplyvu na ekonomickú výkonnosť bývalých kolónií aj Jones.¹⁷ Tá identifikovala, že bývalé britské kolónie sa vyznačujú vyššou inštitucionálnou kvalitou ako bývalé kolónie ostatných európskych krajín. Upozorňuje však na nedostatok svojho výskumu, ktorý neberie do úvahy rozdielnosť inštitúcií medzi jednotlivými kolóniami patriacimi pod jednu koloniálnu veľmoc.

Pri skúmaní vplyvu bývalej koloniálnej veľmoci na súčasnú úroveň príjmov na obyvateľa na vzorke bývalých ostrovných kolónií nezistili Feyrer a Sacerdote¹⁸ štatisticky významný rozdiel medzi vplyvom britského a francúzskeho kolonializmu. Výsledky však naznačujú výrazne slabší pozitívny vplyv španielskeho kolonializmu a negatívny vplyv portugalského kolonializmu.

Na vzorke 72 bývalých kolónií skúmali faktory vplyvu na príjem na obyvateľa Easterly a Levine.¹⁹ Výsledky poukazujú na silný vplyv ekonomických inštitúcií, avšak nepotvrdzujú ich prepojenie s jednotlivými bývalými koloniálnymi veľmocami. Pri štatistickej analýze nebol rozdiel medzi britským a francúzskym právnym systémom významný.

Podľa Anga²⁰ historické skutočnosti vplývajú na kvalitu inštitúcií v krajinách s koloniálnou minulosťou a tým vplývajú aj na ich súčasnú ekonomickú výkonnosť. Vo výskumnej vzorke 99 krajín však nepotvrdil, že by jedným z rozlišovacích faktorov bola britská alebo francúzska koloniálna história, keďže rozdiely medzi nimi sú na nižšej úrovni.

Iný prístup k skúmaniu koloniálneho vplyvu na súčasnú ekonomickú situáciu predstavuje práca autorky Firmin-Sellers,²¹ ktorá skúmala rozdiely na základe porovnania miest Niablay v Pobřeží Slonoviny a Wamfie v Ghane. Francúzsky kolonializmus v Niablay zrušil dovtedajšie formy kontroly obyvateľov nad rozhodnutiami lokálnych lídrov, čo po získaní nezávislosti umožnilo implementovať politiky prínosné pre úzku skupinu obyvateľov. V prípade britského kolonializmu boli lokálne praktiky zachované a pretrvali aj po získaní nezávislosti, čo pozitívne ovplyvnilo ekonomické rozhodnutia po získaní nezávislosti.

¹⁴ BARRO, R. J. (1996): *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*.

¹⁵ GRIER, R. M. (1999): *Colonial Legacies and Economic Growth*.

¹⁶ AGBOR, J. A. (2015): *How Does Colonial Origin Matter for Economic Performance in Sub-Saharan Africa?*

¹⁷ JONES, P. (2013): *History matters: New evidence on the long run impact of colonial rule on institutions*.

¹⁸ FEYRER, J. - SACERDOTE, B. (2009): *Colonialism and Modern Income: Islands as Natural Experiments*.

¹⁹ EASTERLY, W. - LEVINE, R. (2003): *Tropics, germs, and crops: how endowments influence economic development*.

²⁰ ANG, J. B. (2013): *Institutions and the long-run impact of early development*.

²¹ FIRMIN-SELLERS, K. (2000): *Institutions, Context, and Outcomes: Explaining French and British Rule in West Africa*.

Závery jednotlivých autorov skúmajúcich vplyv koloniálnej histórie na súčasnú ekonomickú situáciu v bývalých kolóniách sú menej jednoznačné, ako tomu bolo v prípade vplyvu na demokraciu a kvalitu inštitúcií. Hoci väčšina autorov aj v tomto prípade priznáva pozitívny vplyv britskému koloniálnemu dedičstvu, niekoľko prác nepovažuje rozdiely medzi súčasnou ekonomickou situáciou bývalých britských a francúzskych kolónií za signifikantné. V prípade autorov, ktorí zistili rozdiely v ekonomickej situácii bývalých britských a francúzskych kolónií, sa ako vysvetlenie objavuje rozdielny vzdelávací systém. Práve tieto rozdiely opisujeme v časti 2.3 tohto príspevku.

1.3 Vplyv na úroveň vzdelania

Na základe niekoľkých prác uvedených v predchádzajúcej časti je možné konštatovať, že viacerí autori vidia prepojenie medzi koloniálnou minulosťou a súčasnou ekonomickou situáciou v bývalých kolóniách práve vo vzdelaní. Systém a kvalita vzdelávacieho systému podľa nich vysvetľuje rozdiely v úspešnosti ekonomiky. Z tohto dôvodu sa v tejto časti práce venujeme rozdielom medzi vzdelávacím systémom v britských a francúzskych kolóniách.

Základný rozdiel medzi britským a francúzskym koloniálnym vzdelávaním vyplýva z rozdielného prístupu ku kolonizovaným územiám, ktorý je opísaný v časti 2.1. Francúzsky systém s cieľom asimilovať občanov kolonizovaných území využíval výlučne francúzsky jazyk a francúzskych učiteľov. V britskom systéme sa žiaci najskôr naučili čítať a písať v materinskom jazyku, a až následne sa začali vzdelávať v angličtine. Učitelia boli vybratí spomedzi lokálnych obyvateľov a vzdelaní.²²

Tieto rozdiely vo vzdelávacom systéme pretrvali aj po tom, čo kolónie získali nezávislosť. Prejavilo sa to už na údajoch zo 70. rokov, kedy iba tretina študentov v bývalých francúzskych kolóniách dokončila povinnú školskú dochádzku, kým v bývalých britských kolóniách to boli až tri štvrtiny.²³ Jediným rozdielom medzi školami bol jazyk výučby, problémy ako preplnenosť škôl, nedostatočná kvalifikácia učiteľov a irelevantný program výučby sa týkali oboch systémov rovnako.

Časť rozdielov medzi britským a francúzskym systémom je pripisovaná postoju vlády k misionárom, ktorí prispievali k vzdelávaniu v kolóniách. Kým Briti misie organizačne a finančne podporovali, Francúzi na svojom koloniálnom území presadzovali výlučnú právomoc francúzskej vlády v otázkach vzdelávania. Podľa Frankemu²⁴ však bola britská podpora misií zanedbateľná a misie slúžili Britom ako predvoj ich koloniálneho úsilia.

Cogneau a Moradi²⁵ skúmali odlišný vplyv britského a francúzskeho kolonializmu na vzdelanosť meranú gramotnosťou v bývalej nemeckej kolónii Togoland, ktorú si tieto dve mocnosti rozdelili. Časť skúmaného územia, ktorá pripadla Veľkej Británii je dnes súčasťou Ghany, kým z bývalej francúzskej časti vzniklo Togo. Autori zistili, že rozdiely v úrovni vzdelania medzi týmito dvoma územiami pretrvávajú dodnes, pričom vyššiu úroveň vykazuje časť, ktorá pripadla Veľkej Británii.

Rozdiely medzi bývalými francúzskymi a britskými kolóniami v Afrike sú aj v ukazovateľoch miery zápisu na základné školy. V bývalých britských kolóniách je podiel zapísaných žiakov na základné vzdelanie vyšší ako v bývalých francúzskych kolóniách, pričom rozdiely sú väčšie v chudobnejších štátoch. Pri miere zápisu na stredné školy ale tento rozdiel takmer úplne vymizne. Autor²⁶ tento výsledok vysvetľuje tým, že Briti v kolóniách

²² BROCK-UTNE, B. (2002): *Whose Education For All?: The Recolonization of the African Mind*, s. 16-20.

²³ GRIER, R. M. (1999): *Colonial Legacies and Economic Growth*.

²⁴ FRANKEMA, E. H. P. (2012): *The origins of formal education in sub-Saharan Africa: was British rule more benign?*

²⁵ COGNEAU, D. - MORADI, A. (2014): *Borders That Divide: Education and Religion in Ghana and Togo Since Colonial Times*.

²⁶ BROWN, D. S. (2000): *Democracy, Colonization, and Human Capital in Sub-Saharan Africa*.

nepodporovali stredoškolské vzdelanie z obavy pred nárokováním si moci zo strany vzdelaných Afričanov.

V prípade vzdelania, rovnako ako tomu bolo v prípade vplyvu na demokraciu, sa väčšina autorov zhoduje na pozitívnom vplyve britskej koloniálnej histórie v porovnaní s francúzskou. Autori tento rozdiel pripisujú hlavne odlišnému postoju dvoch mocností k misionárom a ich účasti na vzdelávaní, resp. odlišnému postoju k používaniu lokálnych jazykov vo vzdelávacom systéme.

2 Metodika a použité údaje

V predchádzajúcej kapitole sme predstavili prehľad doterajších prác, ktoré sa venovali odlišnostiam vplyvu britskej a francúzskej koloniálnej histórie na súčasný stav v bývalých kolóniách. Sústredili sme sa pritom na tri hlavné oblasti, v ktorých bolo takéto rozdielne pôsobenie identifikované, a to na úroveň demokracie, ekonomickú situáciu a úroveň vzdelania.

V každej z týchto oblastí sa viacerí autori zhodli na pozitívnom vplyve britskej koloniálnej histórie v porovnaní s tou francúzskou. V prípade, že nebol dokázaný pozitívny vplyv Veľkej Británie ako koloniálnej veľmoci, bol vplyv koloniálnej histórie nesignifikantný. V prehľade literatúry sa nenašli zdroje, ktoré by identifikovali pozitívny vplyv francúzskeho kolonializmu v porovnaní s britským.

Na základe prehľadu literatúry sme pre náš výskum stanovili tri hypotézy, ktoré testujeme v druhej časti príspevku na údajoch z krajín subsaharskej Afriky.

H1: Bývalé britské kolónie v subsaharskej Afrike sú v priemere demokratickejšie ako bývalé francúzske kolónie.

H2: Bývalé britské kolónie v subsaharskej Afrike sú v priemere ekonomicky vyspelejšie ako bývalé francúzske kolónie.

H3: Bývalé britské kolónie v subsaharskej Afrike majú v priemere vyššiu úroveň vzdelania ako bývalé francúzske kolónie.

Pre overenie týchto hypotéz porovnáme najnovšie údaje o úrovni demokracie, ekonomickej situácie a vzdelania v krajinách subsaharskej Afriky, ktoré boli kolóniami Veľkej Británie alebo Francúzska v čase získania nezávislosti. Takéto zadefinovanie bývalých kolónii pre ich priradenie k bývalej koloniálnej veľmoci je najpoužívanejšie, vyskytuje sa napríklad v prácach Barra.²⁷

Subsaharskú Afriku tvorí 48 nezávislých štátov, z ktorých 34 získalo svoju nezávislosť od Veľkej Británie alebo Francúzska. Práve tieto štáty sú predmetom výskumu tohto článku. Rozdelenie štátov podľa ich britskej, resp. francúzskej koloniálnej histórie je uvedené v tabuľke 1. Zo skúmanej skupiny 34 bývalých kolónii je 17 štátov bývalou kolóniou Veľkej Británie a 17 štátov bývalou kolóniou Francúzska.

²⁷ BARRO, R. J. (1999): Determinants of Democracy.

Tabuľka 1 Prehľad bývalých britských a francúzskych kolónií v subsaharskej Afrike

Veľká Británia	Botswana	Seychely
	Gambia	Sierra Leone
	Ghana	Somálsko
	Juhoafrická republika	Svazijsko
	Keňa	Tanzánia
	Lesotho	Uganda
	Malawi	Zambia
	Maurícius	Zimbabwe
	Nigéria	
Francúzsko	Benin	Madagaskar
	Burkina Faso	Mali
	Čad	Mauritánia
	Džibutsko	Niger
	Gabon	Pobrežie Slonoviny
	Guinea	Senegal
	Kamerun	Stredoafrická republika
	Komory	Togo
	Konžská republika	

Prameň: Vlastné spracovanie podľa BODDY-EVANS, A. (2017): Chronological list of African Independence. In: *ThoughtCo*.

Pre hodnotenie úrovne demokracie v štátoch subsaharskej Afriky sme si zvolili tri ukazovatele vypracované rôznymi inštitúciami a s rôznou metodikou výpočtu. Dôvodom výberu týchto ukazovateľov bola ich rozdielna metodika, a tiež pomerne dobrá dostupnosť údajov za skúmané obdobie a najmä dostupnosť údajov za takmer všetky krajiny v subsaharskej Afrike. Prvým politickým ukazovateľom je často používaný index Polity IV.²⁸ Tento index hodnotí otvorenosť a konkurenciu v procese výberu exekutívnej moci v krajine. Na základe toho sú krajinám pridelené body za demokraciu alebo autokraciu. Výsledkom je skóre pre jednotlivé štáty na škále od -10 (úplná autokracia) do +10 (úplná demokracia).²⁹ Druhým použitým ukazovateľom je Index demokracie,³⁰ ktorý zahŕňa 5 kategórií: volebný proces a pluralizmus, občianske slobody, fungovanie vlády, politická účasť a politická kultúra. Výsledkom je priradenie indexu demokracie jednotlivým krajinám na škále od 0 do 10, kde 10 je úplná demokracia. Tretí použitý ukazovateľ je Index afrického vládnutia³¹ pokrývajúci 4 kategórie: sloboda a právny štát, participácia a ľudské práva, udržateľné ekonomické príležitosti a ľudský rozvoj, ktoré zahŕňajú ďalšie vnútorné delenia. Krajiny získavajú skóre od 0 po 100, pričom vyššie číslo znamená lepšiu situáciu.

Ekonomickú úroveň jednotlivých štátov v našom výskume meriame ukazovateľom hrubý národný príjem na obyvateľa (HNP p. c.). Údaje o hodnotách tohto ukazovateľa pochádzajú z databázy Svetovej banky.³²

²⁸ Center for Systemic Peace (2017): Polity IV Annual Time-Series, 1800-2016.

²⁹ MARSHALL, M. G. – JAGGERS, K. (2007): Polity IV Project: Dataset Users' Manual, s. 8.

³⁰ The Economist Intelligence Unit (2017): Democracy Index 2016 – Revenge of the 'deplorables'.

³¹ Mo Ibrahim Foundation (2017): 2017 Ibrahim Index of African Governance - Index Report.

³² Svetová banka (2017): GNI per capita, Atlas method (current US\$).

Pre hodnotenie úrovne vzdelanosti v štátoch subsaharskej Afriky používame dva indikátory z databázy vzdelávania Svetovej banky. Prvým ukazovateľom je čistá miera zápisu na primárne vzdelávanie, druhý ukazovateľ je čistá miera zápisu na sekundárne vzdelávanie,³³ pričom oba indikátory sú vyjadrené v percentách.

3 Výsledky a diskusia

Rozdiely medzi bývalými britskými a francúzskymi kolóniami identifikované v predchádzajúcich prácach sme sa rozhodli preskúmať na vzorke 34 štátov v subsaharskej Afrike. V tejto časti porovnávame priemerné hodnoty vybraných ukazovateľov v skupine bývalých britských kolónií a bývalých francúzskych kolónií. Pomocou týchto údajov tiež potvrdíme alebo vyvrátíme stanovené hypotézy.

Ukazovatele demokracie, ktoré sme použili v tomto príspevku majú rôzne metódy výpočtu, preto sa aj ich hodnoty v jednotlivých štátoch môžu odlišovať. Priemerná hodnota ukazovateľa Polity IV v celom súbore bola 3,82 (stupnica od -10 po +10), pričom najvyššiu úroveň demokracie zaznamenal Maurícius s hodnotou +10, najnižšou hodnotou vo vzorke bola hodnota -5, ktorú zaznamenala Gambia.

Priemerná hodnota Indexu demokracie vo vzorke 34 skúmaných štátov bola 4,63 na stupnici od 0 po 10. Najlepšie hodnotenie mal rovnako Maurícius s hodnotou 8,28, na opačnom konci nájdeme Čad s hodnotou 1,50.

Posledným sledovaným ukazovateľom demokracie je Index afrického vládnutia, ktorého priemerná hodnota bola 52,62 na stupnici od 0 po 100. Najvyššie hodnotenie podľa tohto indexu dosiahol opäť Maurícius s hodnotou 81,4 a najhoršie hodnotenie dosiahlo Somálsko s hodnotou 11,6.

Pomocou ukazovateľov Polity IV, Index demokracie a Index afrického vládnutia testujeme platnosť prvej hypotézy: „Bývalé britské kolónie v subsaharskej Afrike sú v priemere demokratickejšie ako bývalé francúzske kolónie“, a to porovnaním priemerných hodnôt jednotlivých ukazovateľov v bývalých britských kolóniách a v bývalých francúzskych kolóniách. Bývalé britské kolónie mali v prípade ukazovateľa Polity IV priemernú hodnotu 4,69. Priemerná hodnota v prípade bývalých francúzskych kolónií bola 3. Pri porovnaní na základe Indexu demokracie bol priemer bývalých britských kolónií 5,52 a v prípade bývalých francúzskych kolónií 3,84. Výsledky porovnania na základe Indexu afrického vládnutia sú podobné, pričom priemerná hodnota za bývalé britské kolónie je 56,69, v prípade bývalých francúzskych kolónií je to 48,56. Na základe týchto hodnôt môžeme potvrdiť platnosť prvej hypotézy, a teda platí, že „Bývalé britské kolónie v subsaharskej Afrike sú v priemere demokratickejšie ako bývalé francúzske kolónie.“

Druhú hypotézu „Bývalé britské kolónie v subsaharskej Afrike sú v priemere ekonomicky vyspelejšie ako bývalé francúzske kolónie“ testujeme na základe porovnania priemerných hodnôt ukazovateľa hrubý národný príjem na obyvateľa. Priemerná hodnota tohto ukazovateľa v celom skúmanom súbore je 2222,8 USD. Najvyššiu hodnotu HNP p. c. zaznamenávajú Seychely, až 15 410 USD, kým najnižšia hodnota HNP p. c. z dostupných údajov je v Malawi, a to iba 320 USD.

Podobne ako v prípade ukazovateľov demokracie, aj v prípade ukazovateľa ekonomickej situácie vykazujú bývalé britské kolónie v priemere lepšie hodnoty. Priemerná hodnota HNP p. c. v bývalých britských kolóniách je 3 222,5 USD, kým v bývalých francúzskych kolóniách je priemerná hodnota 1 223,1 USD. Výsledky teda potvrdzujú aj platnosť druhej hypotézy, a teda platí, že „Bývalé britské kolónie v subsaharskej Afrike sú v priemere ekonomicky vyspelejšie ako bývalé francúzske kolónie.“

³³ Svetová banka (2017): Education Statistics.

Tretou a zároveň poslednou skúmanou oblasťou je vzdelanostná úroveň. V tejto časti overujeme tretiu hypotézu, a síce „Bývalé britské kolónie v subsaharskej Afrike majú v priemere vyššiu úroveň vzdelania ako bývalé francúzske kolónie.“ Úroveň vzdelanosti skúmame pomocou dvoch ukazovateľov, a to čistej miery zápisu na primárne vzdelávanie, a čistej miery zápisu na sekundárne vzdelávanie. Priemerná hodnota ukazovateľa čistá miera zápisu na primárne vzdelávanie v celom skúmanom súbore je 81,58 %. Najvyššiu hodnotu tohto ukazovateľa vykazuje Sierra Leone, a to až 99 %, na opačnom konci sa nachádza Mali s hodnotou 56 %. Priemerná hodnota ukazovateľa čistá miera zápisu na sekundárne vzdelávanie je pomerne nízka, a to 41,65 %. Najvyššiu hodnotu má Maurícius s podielom 83,9 %, najnižšia hodnota je 17,2 % v Nigeri.

Porovnanie priemerných hodnôt ukazovateľov vzdelania v skupinách podľa príslušnosti k bývalej koloniálnej veľmoci prináša podobné výsledky ako v dvoch predchádzajúcich oblastiach. Priemerná hodnota čistej miery zápisu na primárne vzdelávanie je v bývalých britských kolóniách 87,33 %, kým v bývalých francúzskych kolóniách je priemer 76,64 %. Pri druhom ukazovateli, čistá miera zápisu na sekundárne vzdelávanie, je priemerná hodnota v bývalých britských kolóniách 53,03 %, pričom priemer v bývalých francúzskych kolóniách je iba 32,80 %. Na základe týchto výsledkov konštatujeme, že aj tretia hypotéza „Bývalé britské kolónie v subsaharskej Afrike majú v priemere vyššiu úroveň vzdelania ako bývalé francúzske kolónie“ sa potvrdila.

Z porovnania aktuálneho stavu ukazovateľov demokracie, ekonomickej úrovne a úrovne vzdelania v bývalých britských a francúzskych kolóniách v subsaharskej Afrike vyplýva, že bývalé britské kolónie vykazujú lepšie hodnoty vo všetkých skúmaných oblastiach. Toto zistenie podporuje hypotézy stanovené na základe prehľadu literatúry o tejto téme.

Na súčasnú situáciu v bývalých britských a francúzskych kolóniách však môže vplývať veľa ďalších faktorov, ktoré do výskumu neboli zahrnuté. Hoci v oboch skúmaných skupinách krajín sa nachádzali ostrovné krajiny, prímorské krajiny a aj vnútrozemské krajiny, pri skúmaní sme tieto kritériá špecificky nesledovali.

Obmedzením výskumu je tiež fakt, že štáty subsaharskej Afriky sa od získania nezávislosti vyvíjali veľmi odlišne a boli vystavené rôznym vplyvom. Tieto skutočnosti rovnako nie sú zahrnuté vo výsledkoch výskumu.

Hoci predkladaný príspevok abstrahuje od mnohých premenných, jeho výsledky ukazujú určité odlišné tendencie vo vývoji bývalých britských a francúzskych kolónií v subsaharskej Afrike. Adresovaním niektorých rozdielov spôsobených odlišným prístupom Veľkej Británie a Francúzska k svojim kolóniám by bolo možné zmenšiť rozdiely v aktuálnej situácii v týchto krajinách.

Záver

Predkladaný príspevok sa venuje otázke vplyvu koloniálnej príslušnosti k britskému alebo francúzskemu impériu na súčasný stav v štátoch subsaharskej Afriky. Konkrétne sa v príspevku venujeme trom oblastiam, a to demokracii, ekonomickej úrovni a úrovni vzdelania. Cieľom je porovnať vplyv britského a francúzskeho kolonializmu na tieto oblasti na základe aktuálnych údajov.

Z prehľadu doterajších prác na túto tému pomerne jednoznačne vyplýva pozitívny dopad britskej koloniálnej histórie na všetky tri skúmané oblasti v porovnaní s dopadom francúzskej koloniálnej histórie. Na základe preštudovaných prác sme preto stanovili tri hypotézy, v ktorých predpokladáme, že bývalé britské kolónie v subsaharskej Afrike dosahujú vyššiu úroveň ako bývalé francúzske kolónie, a to v oblasti demokracie, hospodárstva a vzdelanosti.

Skúmaná vzorka sa v našom výskume skladala z 34 štátov subsaharskej Afriky, pričom 17 štátov získalo nezávislosť od Veľkej Británie a 17 štátov získalo nezávislosť od Francúzska. Úroveň demokracie sme skúmali pomocou troch ukazovateľov: Polity IV, Index demokracie

a Index afrického vládnutia. Ekonomickú situáciu sme merali ukazovateľom hrubý národný príjem na obyvateľa. Pre hodnotenie úrovne vzdelania sme zvolili dva indikátory, čistú mieru zápisu na primárne vzdelávanie a čistú mieru zápisu na sekundárne vzdelávanie.

V prípade všetkých šiestich skúmaných ukazovateľov vykazovali bývalé britské kolónie v priemere lepšie hodnoty ako bývalé francúzske kolónie. Na základe výsledkov sme teda konštatovali potvrdenie všetkých troch stanovených hypotéz.

Nastavenie výskumu v tomto príspevku síce abstrahuje od viacerých faktorov vplyvu na skúmané oblasti v subsaharskej Afrike, napriek tomu však poukazuje na tendencie vplyvu koloniálnej histórie na súčasný stav v štátoch subsaharskej Afriky. Výsledky výskumu sú tiež v súlade s predchádzajúcimi prácami v tejto oblasti.

Použitá literatúra:

1. AGBOR, J. A. (2015): *How Does Colonial Origin Matter for Economic Performance in Sub-Saharan Africa?* In: FOSU, A. K. (2015): *Growth and Institutions in African Development*. Oxon: Routledge, 2015. ISBN 978-1-317-59682-0, s. 309-328.
2. ANG, J. B. (2013): Institutions and the long-run impact of early development. In: *Journal of Development Economics*, 2013, roč. 105, s. 1-18.
3. BARRO, R. J. (1996): *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*. Working Paper. National Bureau of Economic Research, august 1996.
4. BARRO, R. J. (1999): Determinants of Democracy. In: *Journal of Political Economy*, 1999, roč. 107, č. S6, s. 158-183.
5. BELMESSOUS, S. (2013): *Assimilation and Empire: Uniformity in French and British Colonies, 1541-1954*. Oxford: Oxford University Press, 2013. ISBN 978-0-19-957916-7.
6. BERNHARD, M. - REENOCK, C. - NORDSTROM, T. (2004): The Legacy of Western Overseas Colonialism on Democratic Survival. In: *International Studies Quarterly*, 2004, roč. 48, č. 1, s. 225-250.
7. BODDY-EVANS, A. (2017): A Full List of African Countries' Independence Dates. [online]. In: *ThoughtCo*, 18. september 2017. [Citované 20. 11. 2017.] Dostupné na internete: <https://www.thoughtco.com/chronological-list-of-african-independence-4070467>.
8. BROCK-UTNE, B. (2002): *Whose Education For All?: The Recolonization of the African Mind*. New York: Routledge, 2002. ISBN 978-1-135-57828-2.
9. BROWN, D. S. (2000): Democracy, Colonization, and Human Capital in Sub-Saharan Africa. In: *Studies in Comparative International Development*, 2000, roč. 35, č. 1, s. 20.
10. Center for Systemic Peace. (2017): Polity IV Annual Time-Series, 1800-2016. [online]. In: *INSOCR Data Page*, 2017. [Citované 20. 11. 2017.] Dostupné na internete: <http://www.systemicpeace.org/inscrdata.html>.
11. CLAGUE, C. - GLEASON, S. - KNACK, S. (2001): Determinants of Lasting Democracy in Poor Countries: Culture, Development, and Institutions. In: *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 2001, roč. 573, č. 1, s. 16-41.
12. COGNEAU, D. - MORADI, A. (2014): Borders That Divide: Education and Religion in Ghana and Togo Since Colonial Times. In: *The Journal of Economic History*, 2014, roč. 74, č. 3, s. 694-729.
13. CROWDER, M. (1964): Indirect Rule: French and British Style. In: *Africa: Journal of the International African Institute*, 1964, roč. 34, č. 3, s. 197-205.
14. EASTERLY, W. - LEVINE, R. (2003): Tropics, germs, and crops: how endowments influence economic development. In: *Journal of Monetary Economics*, 2003, roč. 50, č. 1, s. 3-39.
15. FALOLA, T. - OYEBADE, A. O. (2010): *Hot Spot: Sub-Saharan Africa (Hot Spot Histories)*. Santa Barbara: Greenwood, 2010. ISBN 978-0-313-35971-2.

16. FEYRER, J. - SACERDOTE, B. (2009): Colonialism and Modern Income: Islands as Natural Experiments. In: *The Review of Economics and Statistics*, 2009, roč. 91, č. 2, s. 245-262.
17. FIRMIN-SELLERS, K. (2000): Institutions, Context, and Outcomes: Explaining French and British Rule in West Africa. In: *Comparative Politics*, 2000, roč. 32, č. 3, s. 253-272.
18. FRANKEMA, E. H. P. (2012): The origins of formal education in sub-Saharan Africa: was British rule more benign? In: *European Review of Economic History*, 2012, roč. 16, č. 4, s. 335-355.
19. GRIER, R. M. (1999): Colonial Legacies and Economic Growth. In: *Public Choice*, 1999, roč. 98, č. 3 – 4, s. 317-335.
20. HERBST, J. (2000): *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*. Princeton: Princeton University Press, 2000. ISBN 978-0-691-01028-1.
21. JOIREMAN, S. F. (2001): Inherited legal systems and effective rule of law: Africa and the colonial legacy. In: *The Journal of Modern African Studies*, 2001, roč. 39, č. 4, s. 571-596.
22. JONES, P. (2013): History matters: New evidence on the long run impact of colonial rule on institutions. In: *Journal of Comparative Economics*, 2013, roč. 41, č. 1, s. 181-200.
23. LA PORTA, R. - LOPEZ-DE-SILANES, F. - SHLEIFER, A. - VISHNY, R. (1999): The Quality of Government. In: *Journal of Law, Economics, & Organization*, 1999, roč. 15, č. 1, s. 222-279.
24. LANGE, M. K. (2004): British Colonial Legacies and Political Development. In: *World Development*, 2004, roč. 32, č. 6, s. 905-922.
25. Mo Ibrahim Foundation. (2017): 2017 Ibrahim Index of African Governance - Index Report. [online]. In: *Mo Ibrahim Foundation*, 2017. [Citované 20. 11. 2017.] Dostupné na internete: <http://mo.ibrahim.foundation/>.
26. NMEHIELLE, V. O. O. (2001): *The African Human Rights System: Its Laws, Practice, and Institutions*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2001. ISBN 978-90-411-1731-1.
27. OLSSON, O. (2009): On the democratic legacy of colonialism. In: *Journal of Comparative Economics*, 2009, roč. 37, č. 4, s. 534-551.
28. Svetová banka. (2017): Education Statistics. [online]. In: *The World Bank Data*, 2017. [Citované 20. 11. 2017.] Dostupné na internete: <http://datatopics.worldbank.org/education/>.
29. Svetová banka. (2017): GNI per capita, Atlas method (current US\$). [online]. In: *Education Statistics*, 2017. [Citované 20. 11. 2017.] Dostupné na internete: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD>.
30. The Economist Intelligence Unit. (2017): Democracy Index 2016 – Revenge of the ‘deplorables’. [online]. In: *The Economist Intelligence Unit*, 2017. [Citované 20. 11. 2017.] Dostupné na internete: <http://www.polity.org.za/article/democracy-index-2016-revenge-of-the-deplorables-2017-01-26>.

Kontakt:

Ing. Natália Hlavová, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 Dolnozemska cesta 1/b
 852 35 Bratislava 5
 Slovenská republika
 e-mail: natalia.hlavova@euba.sk

HOSPODÁRSKY RAST V LATINSKEJ AMERIKE A KARIBIKU: SÚČASNÝ STAV S DÔRAZOM NA HISTORICKÉ SÚVISLOSTI

Barbora Janubová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: barbora.janubovay@euba.sk

Abstrakt:

V príspevku sa venujeme problematike hospodárskeho rastu v Latinskej Ameriky a Karibiku (LAC). Cieľom článku je analyzovať vývoj hospodárskeho rastu v regióne a jeho význam pre LAC. Prostredníctvom sledovania HDP, HDP p. c. a HDI porovnávame hospodársky rast v LAC s ostatnými regiónmi sveta a so svetom. Výsledkom nášho skúmania je zistenie, že rast HDP p. c. má rastúcu tendenciu a rast HDI klesajúcu tendenciu. V oboch prípadoch sa hodnota pre LAC nachádza pod úrovňou svetového priemeru.

Kľúčové slová: hospodársky rast, index ľudského rozvoja, Latinská Amerika a Karibik

JEL klasifikácia: O1, O4

Abstract:

We deal with issue of economic growth in Latin America and the Caribbean (LAC) in the article. The aim of this article is to analyse the evolution of economic growth in the region and its importance for LAC. We compare the economic growth of LAC via GDP, GDP p. c. and HDI with other regions and the world. The result of our research is a conclusion that the GDP p. c. increases and the HDI decreases. In both cases, the value for LAC is below world's average.

Key words: economic growth, human development index, Latin America, and the Caribbean

JEL Classification: O1, O4

Úvod

V predkladanom článku sa venujeme problematike hospodárskeho rastu v regióne Latinskej Ameriky a Karibiku (LAC). Zaoberáme sa najdôležitejšími udalosťami v histórii regiónu, ktoré ekonomicky ovplyvnili latinskoamerické hospodárstva. Skúmame ekonomiky LAC ako celok, pričom v rámci regiónu vymedzujeme najdôležitejšie hospodárstva, ktoré ovplyvňujú stav celého regiónu. Cieľom článku je analyzovať vývoj hospodárskeho rastu v regióne a jeho význam pre LAC.

Prvá časť príspevku sa zaoberá hospodárskym rastom do 90. rokov minulého storočia. Ekonomický vývoj regiónu skúmame už od koloniálnych čias, nakoľko práve táto éra určila štruktúru hospodárstiev a smerovanie dnešných latinskoamerických štátov. Postupne sa venujeme obdobiu nezávislosti, prvej svetovej vojne, medzivojnovému obdobiu a Veľkej hospodárskej kríze, druhej svetovej vojne, obdobiu politiky industrializácie prostredníctvom substitúcie dovozu a stratenej dekáde v 80. rokoch.

Následne v druhej časti vymedzujeme hospodársky rast v 90. rokoch. V tzv. desaťročí reforiem dochádza k mnohým zmenám v regióne, ktoré ovplyvnili hospodársky vývoj. V rámci podkapitoly venovanej 90. rokom porovnáme úspechy Latinskej Ameriky a Karibiku

s ostatnými svetovými regiónmi. Tiež komparujeme ekonomický rast v dvoch sledovaných obdobiach, konkrétne rast v rokoch 1981 – 1990 a v rokoch 1991 – 2000.

V ďalšej časti sledujeme obdobie nového milénia, ktoré predstavuje pre latinskoamerické hospodárstva veľký zlom. V poslednej podkapitole sa venujeme porovnávaní úrovne HDP p. c. a indexu ľudského rozvoja HDI, a to z toho dôvodu, že HDP nevyjadruje dôležité zložky, ktoré upresňujú úroveň rozvinutosti a rozvoja štátu. A teda si všímame aj vývoj HDI v Latinskej Amerike v sledovanom období 1990 – 2015.

1 Hospodársky rast v LAC do 90. rokov 20. storočia

Samotná éra kolonializmu určila štruktúru a zameranie latinskoamerických ekonomík, do značnej miery nezmenené do dnešných čias. Vtedy najdôležitejšie a v podstate jediné odvetvia hospodárstva, t. j. ťažba nerastných surovín a poľnohospodárstvo, tvoria jadro a významný podiel na HDP hospodárstiev v regióne Latinskej Ameriky a Karibiku dodnes.

Počas obdobia nezávislosti, a teda začiatkom 19. storočia dosahovala Latinská Amerika vyšší rast ako počas koloniálnej éry v rokoch 1500 – 1820.¹ Po roku 1820 dosahovali latinskoamerické štáty porovnateľnú úroveň HDP p. c. s ostatnými rozvojovými štátmi a približne polovicu hodnoty európskych krajín a USA.² Avšak, pozostatky z čias kolonializmu aj naďalej brzdili napredovanie Latinskej Ameriky, a to predovšetkým v oblasti technologických a spoločenských inovácií. Aj naďalej jedinou vrstvou, ktorej neboli odopreté vlastnícke práva a ochrana pred zákonom, zostávala najbohatšia skupina privilegovaných. Prakticky ostatné podriadenejšie spoločenské triedy nemali prístup k získaniu vlastníctva ani ich nechránili pracovné zákony. Avšak najväčšou prekážkou v rozvoji v prvých rokoch osamostatnenia boli vnútorné, resp. konflikty so susednými štátmi.

Napriek vtedy prevládajúcej idey, že postupne zo získaných finančných zdrojov z exportu primárnych komodít sa bude financovať priemyselná výroba pre domáci dopyt, latinskoamerické domáci trh zostával závislý na importe z európskych krajín. Vďaka obchodu s európskym importom mnohí obchodníci zbohatli viac ako pri exportovaní domácich surovín. Ďalšou dôležitou črtou rozvoja latinskoamerických štátov bolo zanedbanie investícií nielen do fyzického, ale aj ľudského kapitálu, čo sa neskôr stalo príčinou zaostávania regiónu za nielen americkou a európskymi ekonomikami, ale aj za ázijskými, konkrétne ázijskými tigrami a Čínou.

Prvá svetová vojna znamenala stimul pre latinskoamerické krajiny na rozdiel od štátov priamo zasiahnutých vojenským konfliktom. Rast ich ekonomík poháňal export, ktorý sa skladal z poľnohospodárskych produktov a nerastných surovín. Môžeme konštatovať, že v období prvej svetovej vojny sa latinskoamerickým krajinám relatívne darilo vďaka potrebám európskeho trhu a relatívne vysokým cenám primárnym komodít, čo pretrvalo aj v druhej polovici 20. rokov. Hovoríme aj o určitom predstupni substitúcie dovozu,³ aj keď po skončení prvej svetovej vojny sa import opäť zvýšil.

Po hospodárskom boome v 20. rokoch nasledovala Veľká hospodárska kríza, ktorá výrazne negatívnym spôsobom ovplyvnila latinskoamerické hospodárstva. V rokoch 1929 – 1933 dochádza k zrúteniu medzinárodného obchodu, čo pre exportne založené ekonomiky znamenalo hospodársky prepád a odchod zahraničných investorov. V tomto období poklesol ekonomický výkon na úroveň z roku 1925. Veľká hospodárska kríza pomohla do istej miery latinskoamerickým štátom uvedomiť si potrebu rozvíjať priemysel a diverzifikovať štruktúru

¹ HOFMAN, A. 2000. *Economic Development of Latin America in the Twentieth Century*. Edward Elgar, UK, 2000, s. 10.

² Predovšetkým je zaujímavé porovnávanie ekonomického vývoja krajín juhovýchodnej Ázie, tzv. ázijskými tigrami, a Čínou.

³ Predovšetkým klubu ABC (Argentína, Brazília a Čile).

hospodárstva. Postupne začali implementovať tzv. rozvojový model orientovaný smerom dovnútra.

Druhá svetová vojna opäť zabezpečila Latinskej Amerike zvýšené príjmy z obchodnej výmeny a dopomohla k výraznejšiemu zapojeniu regiónu do svetového obchodu. Krátko po vojne, v roku 1948 sa Latinská Amerika podieľala na svetovom obchode 12 %, pričom v roku 1938 iba 7,9 %.

Dôležitým míľnikom v hospodárskom vývoji Latinskej Ameriky bolo zavedenie a postupné prehĺbenie politiky substitúcie dovozu, ktorej začiatky sa začali formovať práve počas druhej svetovej vojny, konkrétne na začiatku 40. rokov. Potreba reformy hospodárskej politiky sa v Latinskej Amerike objavila z dôvodu, že sa novo vzniknuté rozvojové štáty vo svete zamerali na poľnohospodárstvo a ťažbu nerastných surovín podobne ako latinskoamerické štáty, a stali sa tak ich konkurenciou na zahraničných trhoch. Táto politika bola podporovaná aj kvôli vtedajšej politickej situácii, keďže sa vo viacerých štátoch dostali počas 30. a 40. rokov k moci rôzne populistické hnutia, ktoré podporovali industrializáciu a rozvoj miest namiesto podpory tradičnej poľnohospodárskej oligarchie.

Čo sa týka hospodárskeho rastu, prvé obdobie politiky industrializácie prostredníctvom substitúcie dovozu je považované za úspešné. O rokoch 1951 – 1970 sa niektorí odborníci vyjadrujú aj ako „o dňoch slávy“ politiky industrializácie substitúcie dovozu, pretože sa v týchto rokoch reálny príjem p. c. zdvojnásobil. HDP rástol v priemere okolo 5 %, čo je viac ako v predchádzajúcich obdobiach. V porovnaní s ostatnými rozvíjajúcimi sa regiónmi (východná Európa, Afrika a Ázia bez Japonska) rástla ekonomika Latinskej Ameriky najrýchlejšie, aj keď práve v rokoch 1950 – 1973 ju začína dobiehať Ázia, v rámci ktorej postupne Čína začala dosahovať vysoké tempá rastu a približovať sa stále viac k úrovni HDP p. c. v Latinskej Amerike. Kým v 50. rokoch predstavovalo hodnotu HDP p. c. iba 439 USD už v roku 1998 dosahovalo 3117 USD.⁴

Politika substitúcie dovozu avšak nedosiahla očakávané výsledky. Proces industrializácie prebiehal pomaly a nebol dostatočne konkurencieschopný voči zahraničným produktom. Napriek počiatočným úspechom a zvyšovaniu rastu sa politika industrializácie prostredníctvom substitúcie dovozu ukázala iba ako cesta krátkodobého riešenia, nakoľko sa postupne vo všetkých krajinách, ktoré ju prijali, začala prejavovať ekonomická a sociálno - politická kríza. Napriek udržiavaniu celkom vysokého ročného rastu HDP sa zhoršovali ostatné ekonomické ukazovatele: inflácia, deficit verejných financií, narastajúce schodky platobnej bilancie, znižujúci sa export, nízky podiel latinskoamerických štátov na svetových trhoch etc. V dôsledku týchto problémov sa postupne začali štáty odkláňať od stratégie industrializácie substitúcie dovozu.

Už začiatkom 70. rokov sa objavuje v latinskoamerických štátoch vysoká inflácia, zahraničná zadlženosť, nízka produktivita a prejavujú sa chronické problémy platobnej bilancie. Navyše, v dôsledku najvýznamnejšieho externého faktora v podobe prvého ropného šoku, sa prudko znížila cena poľnohospodárskych komodít, čo vyústilo do zníženia príjmov.

Vyššie spomínané problémy vyústili do tzv. stratenej dekády v 80. rokoch. V porovnaní s predchádzajúcimi desaťročiami bol zaznamenaný výrazný pokles rastu HDP, dokonca v niektorých štátoch (Argentína, Peru, Salvador, Venezuela) došlo k prepadu do záporných hodnôt. K stagnácii v tomto desaťročí prispelo aj nastavenie systému pôžičiek, a predovšetkým nezodpovedná politika diktátorských režimov, ktorých predstavitelia nevyužívali získané externé zdroje na reformy a financovanie ekonomických problémov, ale na podporu vlastných režimov.

⁴ MADDISON, A. 2006. The World Economy. OECD, Development Centre Studies, 2006, s. 91-92.

2 Obdobie 90. rokov a nová hospodárska politika

Po relatívne vysokom raste regiónu v 50. až 70. rokoch a po stratenej dekáde v 80. rokoch dochádza k určitému zotaveniu latinskoamerických ekonomík v 90. rokoch s priemerným rastom 3, 4 % ročne. Napriek obnoveniu rastu nedosiahol región takú úroveň rastu ako v období pred strateným desaťročím, t. j. v rokoch 1951 – 1980.⁵

V porovnaní s ostatnými rozvojovými regiónmi, hodnotíme vývoj rastu v Latinskej Amerike v 90. rokoch pozitívne, nakoľko napríklad regióny Subsaharská Afrika, Blízky Východ a východná Európa zaznamenali prepád v 80. rokoch rovnako ako Latinská Amerika, ktorý však pretrval aj počas 90. rokov⁶ (tabuľka č. 1). V tejto súvislosti sa teda začali latinskoamerické krajiny prirovnávať k tzv. juhoamerickým jaguárom, ako uvádza Ron Brown, amerického exminister pre obchod: „Jedna z najviac pozoruhodných udalostí (90. rokov) bola politická a ekonomická demokratizácia Latinskej Ameriky. (...) Ak 80. roky boli desaťročím ázijských tigrov, tak 90. roky budú desaťročím juhoamerických jaguárov.“⁷

Tabuľka č. 1: Porovnanie ekonomického rastu p. c. (%) Latinskej Ameriky a Karibiku s vybranými regiónmi

	1981 - 1990	1991 - 2000
Latinská Amerika a Karibik	-0,82	1,75
Východná Európa	1,73	-2,11
Blízky Východ	-0,86	0,90
Subsaharská Afrika	-1,00	-0,42

Prameň: LOAYZA, N. - FAJNZYLBER, P. – CALDERÓN, C. 2004. *Economic Growth in Latin America and the Carribean: Stylized Facts, Explanations, and Forecasts*. Documentos de Trabajo del Banco Central de Chile - Working Papers of the Central Bank of Chile, Čile, č. 265, 2004. Table I.2.

Deväťdesiate roky znamenali pre Latinskú Ameriku desaťrocie reforiem, kedy sa vo väčšine krajín postupne uskutočňovali štrukturálne reformy a opatrenia na dosiahnutie makroekonomickej stabilizácie, predovšetkým v oblasti fiškálnych deficitov a zníženia inflácie. Avšak, k rastu výrazne prispel aj oproti predchádzajúcim dekádam relatívne vysoký prílev remitencií v 90. rokoch. V dôsledku finančných problémov, kríz a celkovo zhoršeniu životnej úrovne obyvateľstva sa počas 80. rokov prirodzene zvýšila aj medzinárodná migrácia obyvateľstva v Latinskej Amerike, čoho dôsledkom boli zvýšené príjmy zo zahraničia. V niektorých štátoch dokonca miera remitencií na HDP dosiahla aj vyše 10 %. Ako príklad uvádzame Salvádor s hodnotou 17 %, Nikaraguu a Kostariku s hodnotami okolo 10 – 12 %.⁸

Najvýraznejšia pozitívna zmena v hospodárskom raste bola zaznamenaná v Argentíne, Kostarike, Salvádore, Nikarague a Peru. Čile bola v 90. rokoch lídrom regiónu, avšak nejednalo sa o najväčší rast oproti minulej dekáde, t. j. 80. rokov, nakoľko aj v tomto období bolo najvýkonnejšou ekonomikou regiónu.⁹ Aj v niektorých karibských štátoch došlo k výraznejšiemu polepšeniu oproti 80. rokom, predovšetkým v Dominikánskej republike,

⁵ PAUNOVIC, I. 2000. *Growth, and Reforms in Latin America and the Carribean in the 1990s*. ECLAC, 2000. s. 10.

⁶ LOAYZA, N. - FAJNZYLBER, P. – CALDERÓN, C. 2004. *Economic Growth in Latin America and the Carribean: Stylized Facts, Explanations, and Forecasts*. Documentos de Trabajo del Banco Central de Chile - Working Papers of the Central Bank of Chile, Čile, č. 265, 2004. s. 51.

⁷ GARDNER, H. S. 1997. *Comparative Economic Systems*, USA: The Dryden Press, s. 211.

⁸ CORNIA, G. A. 2014. *Falling Inequality in Latin America: Policy Changes and Lessons*. 1. vydanie. UK: Oxford University Press, s. 12.

⁹ LOAYZA, N. - FAJNZYLBER, P. – CALDERÓN, C. 2004. *Economic Growth in Latin America and the Carribean: Stylized Facts, Explanations, and Forecasts*. Documentos de Trabajo del Banco Central de Chile - Working Papers of the Central Bank of Chile, Čile, č. 265, 2004. s. 51.

Trinidad a Tobagu, a tiež v Suriname a Guyane. Naopak, niektoré štáty z Karibiku (Jamajka a Haiti) vykazovali negatívny rast aj v 90. rokoch. Takisto situácia v Ekvádore, Paraguaji a Kolumbii sa zhoršila v 90. rokoch v porovnaní s 80-tymi.¹⁰

Igor Paunovic delí latinskoamerické krajiny podľa vývoja ekonomického rastu v obdobiach 1951 – 1980 a v 90. rokoch na tri nasledovné skupiny:

- lídri (*leaders*) – Argentína, Bolívia, Čile, Uruguaj
- zaostávajúce (*laggards*)-Brazília, Kolumbia, Ekvádor, Jamajka, Mexiko, Paraguaj, Venezuela
- prechodné (*intermediate cases*)- Peru, Kostarika, Dominikánska republika, Guatemala, Honduras.

Medzi lídrov patria vo výskume Paunovica tie latinskoamerické štáty, ktoré dosiahli v 90. rokoch hospodársky rast nad priemerom regiónu, pričom v období 1951 – 1980 bol pod priemerom regiónu. Naopak, za zaostávajúce krajiny určil tie, ktoré dosahovali nadpriemerný rast oproti regiónu v rokoch 1951 – 1980, a preto boli neochotnejšie pristupovať k reformným krokom, čo malo za následok spomalenie rastu v 90. rokoch, kedy sa úroveň rastu pohybuje pod priemerom regiónu. Za tzv. prechodné latinskoamerické ekonomiky považujeme krajiny, ktorých rast počas 90. rokov spomalil, ale stále sa nachádzal nad úrovňou priemeru celého regiónu. Ide predovšetkým s výnimkou Peru o malé stredoamerické a karibské štáty.¹¹

Z vyššie uvedeného vyplýva, že štáty latinskoamerického a karibského regiónu sú veľmi rozdielne, čo sa týka ekonomického rastu. Napriek spoločnému vývoju postupne čoraz viac divergujú. Samozrejme, vykazujú určité podobné charakteristiky a sú výrazne ovplyvňované podobnými faktormi, či už internými alebo externými.

3 Nové milénium

Nové milénium predstavuje pre latinskoamerické štáty dôležitý zlom. Väčšine z nich sa darí v udržaní, dokonca v zlepšení úspechov dosiahnutých v 90. rokoch. Popri makroekonomickej stabilizácii, liberalizácii a preniknutí na zahraničné trhy, zvýšeniu technologickej úrovne vďaka transferu zo zahraničia, príleve kapitálu a zvýšeniu priamych zahraničných investícií k tomu dopomohlo predovšetkým zlepšenie inštitúcií, ich úrovne a dôveryhodnosti. Postupne sa začalo vytvárať zdravé konkurenčné prostredie a podľa *LatinoBarometra* sa dôvera v inštitúcie posilňovala od začiatku milénia, avšak v poslednom období opäť dochádza k znižovaniu tejto dôvery. Konkrétne sa pre rok 2016 hodnoty v prieskume znížili o 5 percentuálnych bodov v prípade dôvery vo vládu a o 4 pri súdnej moci.¹² Musíme takisto uviesť skutočnosť, že index vnímania korupcie stále vykazuje nízke hodnoty pre väčšinu latinskoamerických krajín. Výnimkami sú iba štáty Uruguaj, Čile, niekoľko karibských štátov (Sv. Vincent, Sv. Lucia, Barbados, Bahamy).¹³

Čo sa týka samotného hospodárskeho rastu, „v rokoch 2002-2008 región benefitoval predovšetkým z výrazného nárastu exportu primárnych komodít a zvýšeného prílevu kapitálu“¹⁴. Najdynamickejší vývoj bol zaznamenaný u významných exportérov kovov, minerálov (Peru

¹⁰ LOAYZA, N. – FAJNZYLBER, P. – CALDERÓN, C. 2004. *Economic Growth in Latin America and the Caribbean: Stylized Facts, Explanations, and Forecasts*. Documentos de Trabajo del Banco Central de Chile - Working Papers of the Central Bank of Chile, Čile, č. 265, 2004. s. 5.

¹¹ PAUNOVIC, I. 2000. Growth, and Reforms in Latin America and the Caribbean in the 1990s. ECLAC, 2000. s. 10-13.

¹² Corporación Latinobarómetro. Argentina, Buenos Aires, s. 33.

¹³ TRANSPARENCY INTERNATIONAL. 2017. *Corruption Perception Index 2016*. [online]. [cit. 2017-08-31]. Dostupné na internete: <https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016>

¹⁴ CORNIA, G. A. 2014. *Falling Inequality in Latin America: Policy Changes and Lessons*. 1. vydanie. UK: Oxford University Press, s. 12.

a Čile), ropy a ropných produktov (Venezuela, Ekvádor, Kolumbia) s približným rastom 4,8 % a v neskoršom období 4,5 %¹⁵.

Obdobie finančnej krízy zasiahlo aj Latinskú Ameriku, ale nie takou mierou ako v prípade USA a európskych ekonomík. Napriek prepadu HDP na -1,2 % v 2009 sa región relatívne rýchlo zotavil a už v roku 2010 dosahoval 6,3 %.¹⁶ Rýchlejšia obnova ekonomík a neprehĺbenie krízy podporila odolnosť bankového a finančného sektora, ktorý si vyžadoval reformu po kríze v 80. rokoch.

Od roku 2011 tempo ekonomického rastu v regióne poľavilo, v roku 2013 sa reálne HDP zvýšilo o 2,3 % a v roku 2014 už iba o 1,1 %.¹⁷ Tento trend je spôsobený najmä dramatickým znížením cien primárnych komodít¹⁸, čo má pre región stále do veľkej miery závislý na exporte surovín a poľnohospodárskych plodín nepriaznivé dôsledky. V roku 2015 sa región Latinskej Ameriky a Karibiku dostáva do recesie, pričom samotná oblasť Karibiku až v roku 2016.¹⁹ Zo subregiónov je recesia najvýraznejšia v Južnej Amerike, kde bol zaznamenaný medziročný pokles HDP o 1,7 % v roku 2015 a 2,4 % v 2016. Subregión Strednej Ameriky si udržiava výraznejší rast, aj keď tiež konštatujeme určité spomalenie rastu, nakoľko v roku 2015 predstavoval 4,7 % a v roku 2016 už 3,6 %.²⁰ Najvyšší rast v rámci Strednej Ameriky si udržiava Dominikánska republika a Panama. Avšak, Mexiko ako najväčšia ekonomika Strednej Ameriky zažíva zníženie rastu, čo ovplyvňuje celý subregión výraznou mierou.²¹ Subregión benefituje najmä z nižších cien energií, zníženia inflácie, zvýšenia remitencií, čo stimuluje domáci dopyt. Naopak, zhoršená situácia v Južnej Amerike je spôsobená znížením externého dopytu, a to najmä zo strany Číny z ekonomických dôvodov, čo vedie k zníženiu príjmov z exportu komodít a následne k zníženiu dopytu domáceho obyvateľstva.²² Zároveň najväčšia ekonomika Južnej Ameriky, Brazília, spoločne s Venezuelou sa dostali do recesie a predpokladá sa pokračovanie tejto situácie. Vo Venezuele ide o štrukturálne problémy, ktoré sa prehĺbili znížením ceny a produkcie ropy na 30-ročné minimum.²³ Brazília ako veľmi otvorená ekonomika a silne napojená práve na vyššie spomínanú Čínu, bola výrazne ovplyvnená znížením dopytu zo strany Číny a zároveň znížením svetových cien. Ekonomiku Brazílie ovplyvňujú aj negatívne vnútorné javy ako vysoká miera korupcie a politický škandál, ktorému čelí od roku 2015 a nedôvera voči ústredným činiteľom

¹⁵ GARRY, S. – MORENO-BRID, J. C. 2015. Is a New Era of Growth on the Horizon for Latin America? In: *World Economic Association*, č. 5 – 6, 2014. [cit. 2017-08-16]. Dostupné na internete: <<https://www.worldeconomicsassociation.org/newsletterarticles/growth-latin-america/>>

¹⁶ GARRY, S. – MORENO-BRID, J. C. 2015. Is a New Era of Growth on the Horizon for Latin America? In: *World Economic Association*, č. 5 – 6, 2014. [cit. 2017-08-16]. Dostupné na internete: <<https://www.worldeconomicsassociation.org/newsletterarticles/growth-latin-america/>>

¹⁷ GARRY, S. – MORENO-BRID, J. C. 2015. Is a New Era of Growth on the Horizon for Latin America? In: *World Economic Association*, č. 5 – 6, 2014. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internete: <<https://www.worldeconomicsassociation.org/newsletterarticles/growth-latin-america/>>

¹⁸ VANHAM, P. 2015. The Latin American economy in 8 charts. World Economic Forum, 2015. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internete: <<https://www.weforum.org/agenda/2015/04/the-latin-american-economy-in-8-charts/>>

¹⁹ SVETOVÁ BANKA. 2017. GDP growth (annual %). [online]. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internete: <<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>>

²⁰ BÁRCENA, A. – PRADO, A. – YÁÑEZ, L. F. – PÉREZ, R. 2017. Panorama Económico y Social de la Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños, 2016. Comisión Económica para América Latina y el Caribe, 2017, s. 11.

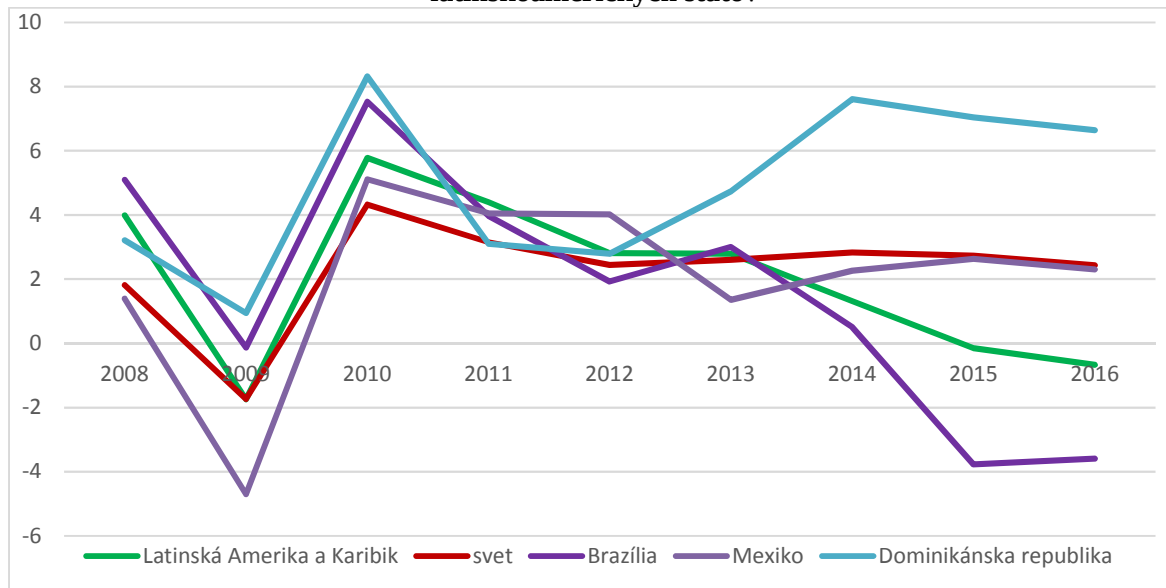
²¹ ACEVES, R. 2017. Economic Snapshot. For Latin America. In: *FOCUS Economics*. 2017. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internete: <<http://www.focus-economics.com/regions/latin-america>>

²² BÁRCENA, A. – PRADO, A. – TITELMAN, D. – PÉREZ, R. 2016. Economic Survey of Latin America and the Caribbean: The 2030 Agenda for Sustainable Development and the challenges of financing for development. United Nations, Santiago, Čile, s. 44-46.

²³ ACEVES, R. 2017. Economic Snapshot. For Latin America. In: *Focus Economics*. 2017. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internete: <<http://www.focus-economics.com/regions/latin-america>>

vyústila až do odvolania brazílskej prezidentky Dilmy Rousseff. Pre rok 2018 sa prognózuje zvýšenie ekonomického rastu pre celý región Latinskej Ameriky a Karibiku, a to aj vďaka očakávanému zotaveniu brazílskej ekonomiky.

Graf č. 1: Hospodársky rast Latinskej Ameriky a Karibiku, sveta a vybraných latinskoamerických štátov

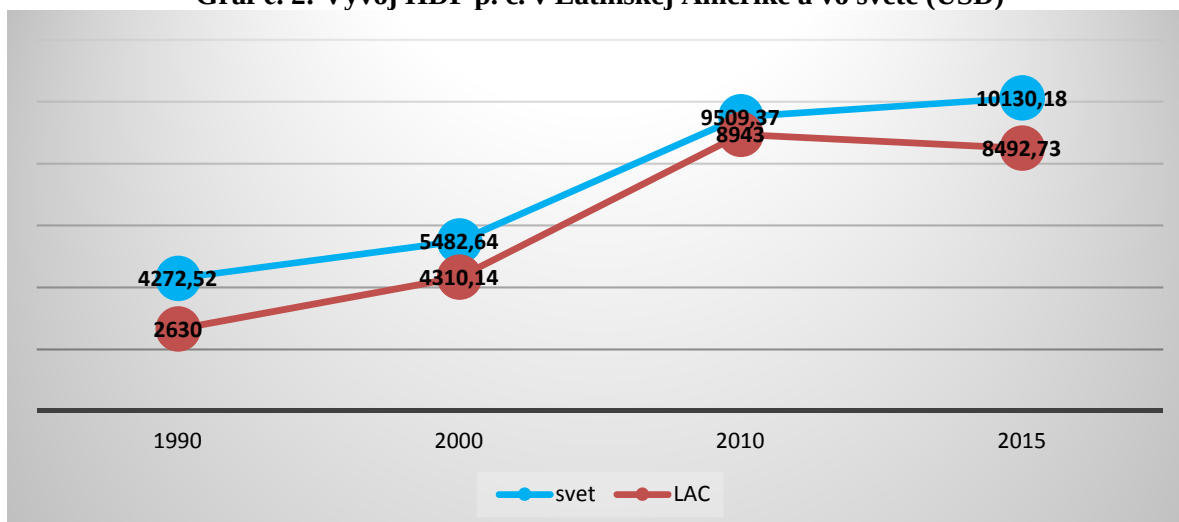
Prameň: SVETOVÁ BANKA. 2017. GDP growth (annual %). [online]. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internete: <<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>>

Čo sa týka rastu Latinskej Ameriky a Karibiku v porovnaní so svetom, konštatujeme, že rast latinskoamerického regiónu sa pred krízou nachádzal nad úrovňou svetového priemeru, počas krízy sa hodnoty takmer vyrovnali. Avšak, v rámci zotavovania sa po kríze opäť rástla Latinská Amerika rýchlejšie než svet, k obratu dochádza až v roku 2013. Od tohto roku sa hodnota svetového priemeru výrazne vzdďaľuje od latinskoamerického, pričom rast Latinskej Ameriky a Karibiku sa stále viac znižuje až prichádza do recesie v roku 2015 (graf č. 1). Ako aj vyššie uvádzame, túto recesiú celého regiónu významne ovplyvňuje recesia brazílskej ekonomiky, ktorá začala už v roku 2013. Mexiko, ako najväčšia ekonomika Strednej Ameriky, zažila výrazný prepád počas krízy, a následne v rokoch 2012 a 2013. Odvtedy hovoríme o čiastočnom raste ekonomiky, aj keď sa jedná o veľmi nízky rast až stagnáciu. Naopak, pozitívnym príkladom a lídrom Strednej Ameriky aj Karibiku, je Dominikánska republika, ktorej rast sa nachádza vysoko nad priemerom regiónu, aj keď badať určitú stagnáciu v posledných rokoch (graf č. 1).

4 Rast HDP p. c. a HDI

Hodnota HDP p. c. má v Latinskej Amerike od roku 1990 relatívne stúpajúcu tendenciu s výnimkou krízového roka 2009. Vývoj HDP p. c. v Latinskej Amerike aj vo svete vykazuje výrazné podobnosti v raste, avšak hodnoty pre Latinskú Ameriku sa nachádzajú pod celosvetovým priemerom (graf č. 2).

Graf č. 2: Vývoj HDP p. c. v Latinskej Amerike a vo svete (USD)

Prameň: SVETOVÁ BANKA. 2017. *GDP per capita (current US\$)*. [online]. [cit. 2017-08-31]. Dostupné na internete: <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=ZJ-CL>> <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>>

HDP nevyjadruje dôležité zložky, ktoré upresňujú úroveň rozvinutosti a rozvoja štátu. Z tohto dôvodu si všímame aj vývoj indexu ľudského rozvoja (HDI) v Latinskej Amerike v sledovanom období 1990 – 2015. HDI je zverejňované UNDP od roku 1990 a tento index sa stal jedným z najpoužívanějších ukazovateľov na meranie chudoby. HDI meria tri základné dimenzie ľudského rozvoja: dlhý a zdravý život, vzdelanosť a životný štandard. Skladá sa z nasledujúcich zložiek:

- Očakávaná dĺžka života pri narodení – očakávaný počet rokov, ktorých by sa mal novorodenec pravdepodobne dožiť, ak zostanú ukazovatele počas jeho života rovnaké ako pri narodení.
- Priemerný počet rokov školskej dochádzky – vyjadruje priemerný počet rokov strávených v škole. Táto veličina skúma ľudí vo veku 25 rokov a viac.
- Očakávaná dĺžka školskej dochádzky – počet rokov, ktoré strávi dieťa v škole za predpokladu, že nedôjde k zmene veku určeného pre školskú dochádzku.
- Hrubý národný príjem (GNI) p. c. – zahŕňa výrobu a vlastníctvo výrobných faktorov štátu a príjmu z ich používania na celom svete. Tento ukazovateľ je meraný v PPP.

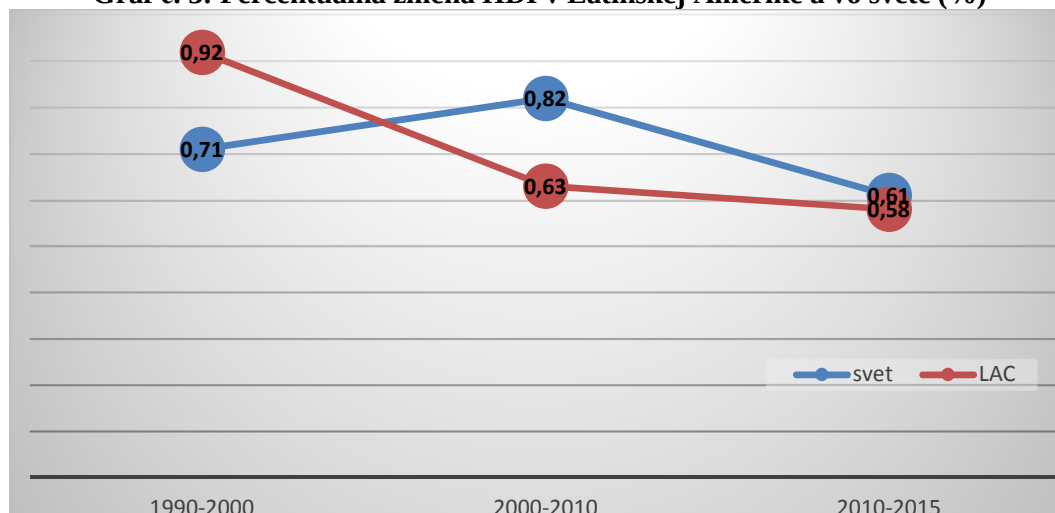
V 90. rokoch dosahoval priemerný nárast HDI najvyššiu hodnotu oproti prvej dekáde nového milénia a obdobia 2010 – 2015. Celkovo vývoj rastu HDI má od 90. rokov klesajúcu tendenciu (graf č. 3). 90. roky teda označujeme ako najúspešnejšiu etapu rozvoja služieb v oblasti školstva a zdravotníctva. Konkrétne sa v regióne Latinskej Ameriky a Karibiku podarilo znížiť úmrtnosť detí pod päť rokov o 70 % v časovom rozmedzí 1990 – 2015.²⁴ Zároveň sa znížila regionálna nerovnosť, avšak naďalej pretrváva a predstavuje vážny problém pre región rovnako ako aj rodová nerovnosť. V niektorých aspektoch došlo od 90. rokov k zlepšeniu, napr. v zastúpení žien v politickom živote. Naopak, v ekonomickej oblasti nie sú výsledky veľmi pozitívne, a to z dôvodu stále pretrvávajúcej diskriminácie na pracovnom trhu a nedostatočnému prístupu k vzdelaniu. Dokonca v roku 2012 bolo zaznamenaných 117 žien

²⁴ UNDP. (2016): *Human Development Report 2016: Human Development for Everyone*. UNDP, New York, USA, s. 39.

žijúcich v chudobe na 100 chudobných mužov, pričom išlo o 8 %-ný nárast oproti roku 1997.²⁵ Kritickou je takisto oblasť podnikania, v ktorej evidujeme výrazne nižšie zastúpenie v porovnaní s mužskými zástupcami. Ďalšiu znevýhodnenú skupinu predstavuje indiánske obyvateľstvo, ktoré patrí k najzraniteľnejšej časti populácii náchylnej na chudobu. Je to častokrát spojené so životom na vidieku, nakoľko práve tieto oblasti sú všeobecne vnímané ako najviac zraniteľné na chudobu a menej kvalitný prístup k základným službám ako zdravotníctvo a školstvo.

Očakávaná dĺžka života sa globálne stále predlžuje, konkrétne o 4,9 roka v roku 2015 oproti roku 2000. Takýto trend platí aj pre Latinskú Ameriku a Karibik, kde bol zaznamenaný nárast o 3, 8 roka.²⁶ Napriek pozitívnemu vývoju, je potrebné poznamenať, že síce ide o predĺženie očakávanej dĺžky života, nejedná sa o predĺženie zdravého a plnohodnotného života. Očakávaná dĺžka života v regióne dosahovala v roku 2016 75,2 roka, priemerný počet rokov školskej dochádzky 14,1 roku, očakávaná dĺžka školskej dochádzky 8,3 roka a hrubý národný príjem p. c. 14 028 USD. V porovnaní s ostatnými rozvojovými regiónmi ide o najlepšie hodnoty v očakávanej dĺžke života a priemernom počte rokov školskej dochádzky. Tiež treba v súčasnosti zohľadňovať najnovšie riziká ako prírodné hrozby (El Niño a La Niña) a vírus zika, ktoré najnovšie hodnoty znížili.

Graf č. 3: Percentuálna zmena HDI v Latinskej Amerike a vo svete (%)

Prameň: UNDP. 2017. *Human Development Reports: Table 2: Trends in the Human Development Index, 1990 - 2015*. [online]. [cit. 2017-08-31]. Dostupné na internete: <<http://hdr.undp.org/en/composite/trends>>

Vývoj celkového HDI pre svet má presne opačný trend ako pre región Latinskej Ameriky a Karibiku od 90. rokov do 2010. Má stúpajúci charakter, ale od 2010 následne jeho hodnoty klesajú podobne ako v prípade Latinskej Ameriky. Avšak, hodnota HDI pre svet sa stále nachádza nad úrovňou Latinskej Ameriky.

Záver

Nové milénium predstavuje pre latinskoamerické štáty dôležitú etapu. Väčšine z nich sa darí v udržaní, dokonca v zlepšení úspechov dosiahnutých v 90. rokoch. Čo sa týka samotného hospodárskeho rastu, „v rokoch 2002 – 2008 región benefitoval predovšetkým z výrazného nárastu exportu primárnych komodít a zvýšeného prílevu kapitálu“

²⁵ UNDP. (2016): *Human Development Report 2016: Human Development for Everyone*. UNDP, New York, USA, s. 35.

²⁶ UNDP. (2016): *Human Development Report 2016: Human Development for Everyone*. UNDP, New York, USA, s. 96.

Obdobie finančnej krízy zasiahlo aj Latinskú Ameriku, ale nie takou mierou ako v prípade USA a európskych ekonomík. Región sa relatívne rýchlo zotavil a už v roku 2010 hospodársky rast dosahoval 6,3 %.²⁷ Od roku 2011 tempo ekonomického rastu v regióne poľavilo, v roku 2013 sa reálne HDP zvýšilo o 2,3 % a v roku 2014 už iba o 1,1 %. Tento trend je spôsobený najmä dramatickým znížením cien primárnych komodít.

V roku 2015 sa región Latinskej Ameriky a Karibiku dostáva do recesie, pričom samotná oblasť Karibiku až v roku 2016. Zo subregiónov je recesia najvýraznejšia v Južnej Amerike, najmä v dôsledku recesie v Brazílii a Venezuele. Pre rok 2018 sa prognózuje zvýšenie ekonomického rastu pre celý región Latinskej Ameriky a Karibiku, a to aj vďaka očakávanému zotaveniu brazílskej ekonomiky.

Konštatujeme, že latinskoamerické ekonomiky, ich rast a dynamika, sú do veľkej miery ovplyvňované práve externými faktormi (vývoj cien komodít na svetových trhoch, vývoj rastu v hospodársky vyspelých štátoch a na novoznikajúcich trhoch), ktoré pri negatívnom vývoji ešte viac prehľbujú a zdôrazňujú intenzitu interných faktorov (štrukturálne problémy, makroekonomická nestabilita, zaostalosť v technologickom pokroku a budovaní ľudského kapitálu). Práve posledná menovaná oblasť, t. j. oblasť ľudského kapitálu, je problematickou oblasťou, nakoľko rozvoj zdravotníctva a školstva, podľa hodnôt HDI sa nachádza pod úrovňou svetového priemeru.

Použitá literatúra:

1. ACEVES, R. 2017. Economic Snapshot. For Latin America. In: *Focus Economics*. 2017. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internete: <<http://www.focus-economics.com/regions/latin-america>>
2. BÁRCENA, A. – PRADO, A. – TITELMAN, D. – PÉREZ, R. 2016. *Economic Survey of Latin America and the Caribbean: The 2030 Agenda for Sustainable Development and the challenges of financing for development*. United Nations, Santiago, Čile, 226 p. ISBN 978-92-1-057543-0.
3. CORNIA, G. A. 2014. *Falling Inequality in Latin America: Policy Changes and Lessons*. 1. vydanie. UK: Oxford University Press, 464 p., ISBN 978-0-19-870180-4.
4. GARDNER, H. S. 1997. *Comparative Economic Systems*, USA: The Dryden Press, 761 p. ISBN 0-03-032822-5.
5. GARRY, S.- MORENO-BRID, J. C. 2015. Is a New Era of Growth on the Horizon for Latin America? In: *World Economic Association*, č. 5-6, 2014. [cit. 2017-08-16]. Dostupné na internete: <<https://www.worldeconomicsassociation.org/newsletterarticles/growth-latin-america/>>
6. HOFMAN, A. 2000. *Economic Development of Latin America in the Twentieth Century*. Edward Elgar, UK, 2000, 322 p. ISBN 1 85898 852 7.
7. LOAYZA, N. - FAJNZYLBER, P. – CALDERÓN, C. 2004. *Economic Growth in Latin America and the Caribbean: Stylized Facts, Explanations, and Forecasts*. Documentos de Trabajo del Banco Central de Chile - Working Papers of the Central Bank of Chile, Čile, č. 265, 2004. 65 p.
8. PAUNOVIC, I. 2000. *Growth, and Reforms in Latin America and the Caribbean in the 1990s*. ECLAC, 2000. 42 p.
9. SVETOVÁ BANKA. 2017. GDP growth (annual %). [online]. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internete: <<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>>
10. SVETOVÁ BANKA. 2017. *GDP per capita (current US\$)*. [online]. [cit. 2017-08-31]. Dostupné na internete:

²⁷ GARRY, S.- MORENO-BRID, J. C. 2015. Is a New Era of Growth on the Horizon for Latin America? In: *World Economic Association*, č. 5 – 6, 2014. [cit. 2017-08-16]. Dostupné na internete: <<https://www.worldeconomicsassociation.org/newsletterarticles/growth-latin-america/>>

- ⟨<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=ZJ-CL>⟩
⟨<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>⟩
11. TRANSPARENCY INTERNATIONAL. 2017. *Corruption Perception Index 2016*. [online]. [cit. 2017-08-31]. Dostupné na internete:
⟨https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016⟩
 12. UNDP. (2016): Human Development Report 2016: Human Development for Everyone. UNDP, New York, USA, 270 s. eISBN:978-92-1-060036-1.
 13. UNDP. 2017. *Human Development Reports: Table 2: Trends in the Human Development Index, 1990-2015*. [online]. [cit. 2017-08-31]. Dostupné na internete:
⟨<http://hdr.undp.org/en/composite/trends>⟩
 14. VANHAM, P. 2015. The Latin American economy in 8 charts. World Economic Forum, 2015. [cit. 2017-08-17]. Dostupné na internete:
⟨<https://www.weforum.org/agenda/2015/04/the-latin-american-economy-in-8-charts/>⟩

Kontakt:

Ing. Barbora Janubová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: barbora.janubova@euba.sk

UROVNÁVANIE SPOROV MEDZI INVESTOROM A ŠTÁTOM – VÝSKUMNÉ PROBLÉMY A OTÁZKY

Martin Karas

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: martin.karas@euba.sk

Abstrakt:

V posledných rokoch môžeme pozorovať neustále rastúci počet prípadov arbitráží na báze ISDS dodatkov medzinárodných obchodných zmlúv. V súvislosti s ich proliferáciou sa začínajú dostávať do centra politických diskusií v rámci vyjednávania nových investičných zmlúv. Úvod článku predstavuje stručné uvedenie do problematiky ISDS režimov. V druhej časti článok rekapituluje existujúci výskum v tejto oblasti, ktorý sa sústreďuje na vzťah medzi medzinárodným kapitálom a národnou suverenitou. V tretej časti poukazujem na to, že výskum ISDS režimov do veľkej miery ignoruje významný aspekt problematiky ISDS režimov, ktorým je vzťah týchto režimov a lokálnej demokracie.

Kľúčové slová: urovnávanie sporov medzi investorom a štátom, medzinárodná arbitráž, výskumné problémy, lokálna demokracia

JEL klasifikácia: K33, F53

Abstract:

In the past years, we can observe an ever increasing number of cases of arbitration based on the ISDS clauses of international trade agreements. With their proliferation, they are beginning to take center stage in political discussions in relation to the new investment treaties. The first chapter presents a short introduction to the ISDS regimes. The second part recapitulates existing research in the field. In the third part, I point out that the research of ISDS regimes has largely ignored the relation between the local democracy and the ISDS regimes as an important aspect of the issue.

JEL Classification: K33, F53

Key words: investor–state dispute settlement, international arbitration, research problems, local democracy

Úvod

Sedemdesiate a osemdesiate roky dvadsiateho storočia boli svedkami vlny znárodňovania zahraničných investícií, najmä zo strany juhoamerických štátov, ktorých ľavicovo-nacionalistické vládne programy¹ predstavovali priamu reakciu na negatívne vnímané dopady uvoľnenia medzinárodného pohybu kapitálu v súvislosti s koncom Bretton Woodskeho

¹ Tieto programy mali teoretickú oporu v prácach štrukturálnych ekonómov v tradícii R. Prebisha. Pozri Prebisch, *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*, United Nations. Economic Commission for Latin America, 1950.

systému. Prioritou vlád rozvinutých krajín sa v reakcii na tento vývoj stala ochrana investorov proti zásahom národných štátov. Medzi kľúčové elementy tejto ochrany patria ISDS (Investor-State Dispute Settlement) dodatky medzinárodných investičných zmlúv, ktoré umožňujú zahraničným investorom žalovať vlády národných štátov pred medzinárodným tribunálom v prípade porušenia zmluvných podmienok. V posledných rokoch môžeme sledovať proliferáciu týchto typov arbitráží, ktoré sa v obmedzenej miere dostávajú aj do povedomia verejnosti.

Racionalizácia tohto systému medzinárodnej arbitráže, ktorá presúva rozhodovanie o investičných sporoch na medzinárodnú úroveň a eliminuje tak suverenitu národných súdov v tejto oblasti, spočíva na dvoch hlavných pilieroch.

1) Neoliberálna teória rozvoja, podľa ktorej sú zahraničné investície hlavným faktorom rozvoja, z čoho vyplýva nutnosť vytvoriť čo najlepšie podnikateľské prostredie, vrátane ochrany zahraničných investorov proti regulácii zo strany hostiteľského štátu.

2) Koncept „home bias“, ktorý predpokladá, že súdna moc na domácej úrovni rozhoduje preferenčne v prospech vlád a nezohľadňuje dostatočne záujmy investorov. V záujme stimulovania prílivu zahraničného kapitálu je tak nutné tento proces prenechať nadnárodným tribunálom, ktoré zaručujú dostatočnú objektivitu.

Kontroverznosť ISDS nástrojov spočíva v tom, že pri ich aplikácii dochádza ku konfliktu dvoch hodnôt, ktoré v dnešnej spoločnosti považujeme za pozitívne. Na jednej strane stoja práva investora (férové a rovné zaobchádzanie, ochrana pred vyvlastnením...), bez čoho si väčšina ľudí súčasný ekonomický systém nedokáže predstaviť, a na strane druhej stojí verejný záujem. Vždy keď dá vláda prednosť verejnému záujmu pred ziskom súkromného investora, vystavuje sa riziku arbitráže, o ktorej výsledku rozhoduje medzinárodný panel.

Od zavedenia prvých medzinárodných investičných zmlúv obsahujúcich ISDS dodatky môžeme pozorovať mimoriadnu popularitu tohto nástroja medzi investormi. V roku 2016 bolo iniciovaných 62 nových prípadov, čím sa celkový počet známych² prípadov dostal na hranicu 767.³ Vzhľadom na množstvo existujúcich prípadov a sumy, o ktoré v týchto prípadoch ide je na mieste položiť si otázku ako presne ISDS arbitráže fungujú, aké sú ich dopady, či sa jedná o legitímny spôsob riešenia investičných sporov, prípadne či je nutné systém reformovať alebo dokonca zrušiť? Tieto otázky nie je možné (a ani žiaduce) zodpovedať na základe teoretickej reflexie, či na základe politickej afiliácie. Podmienkou ich zodpovedania je kvantitatívna a kvalitatívna analýza konkrétnych prípadov medzinárodnej investičnej arbitráže. V tomto článku sa bližšie pozrieme na výskum, ktorý sa týmto smerom uberá, a ktoré smery výskumu sú zanedbané.

Cieľom tohto článku je 1) kritická analýza prevládajúcich výskumných otázok v oblasti urovnávania sporov medzi investorom a štátom, a 2) identifikácia nových smerov, ktorými by sa výskum ISDS režimov mal venovať v budúcnosti. V prvej časti článok kriticky zhodnotí výskum v oblasti ISDS režimov z pohľadu toho aké výskumné otázky sú bežne kladené a aké metódy sú na ich zodpovedanie použité. V druhej časti následne predostrie, ktoré otázky týkajúce sa ISDS režimov sú dôležité podľa môjho názoru. Diskusia ohľadom ISDS režimov je tradične vedená ako boj medzi zástancami neoliberálnej koncepcie globalizácie a zástancami národnej suverenity. Kritika ISDS režimov je tak sústredená na ich dopad na schopnosť národných štátov uplatňovať svoju plnú suverenitu, najmä v oblasti súdnej moci. V tejto druhej časti sa pokúsím ukázať, že takýto pohľad na problematiku limituje kritickú diskusiu a zanedbáva dôležité otázky súvisiace s tematikou ISDS režimov.

²Mnohé zmluvy umožňujú viesť arbitráže za zatvorenými dverami a nezverejňovať informácie o procese. Celkový počet ISDS arbitráží je preto nemožné určiť.

³ UNCTAD (2017): World Investment Report 2017 - Investment and the Digital Economy, s. 114.

1 Súčasný stav výskumu ISDS režimov – kritická analýza

Napriek tomu, že v posledných dvadsiatich rokoch došlo k výraznému nárastu v počte prác zaoberajúcich sa ISDS režimami, o existujúcom výskumnom programe⁴ nie je možné hovoriť. Postupne sa však začínajú kryštalizovať dva smery, ktorými sa tieto práce tradične uberajú. Práce, venujúce sa ISDS režimom sa typicky zaoberajú buď súvisiacimi medzinárodnoprávnymi otázkami, alebo otázkami politického a sociálno-ekonomického charakteru.

Prvý typ prác sa zaoberá väčšinou kvalitatívnou analýzou jednotlivých prípadov a zaoberá sa fungovaním režimu z právneho hľadiska. Tieto práce sa snažia analyzovať, ako sú jednotlivé koncepty medzinárodného práva (proporcionalita, „margin of appreciation“) aplikované v rámci ISDS arbitráží. Títo autori sa napríklad zameriavajú na vzťah medzi medzinárodným investičným právom a ostatnými odvetviami medzinárodného práva, ako napríklad medzinárodný ľudsko-právny systém,⁵ alebo medzinárodné environmentálne právo.⁶ Treba však poznamenať, že mnohé práce tohto charakteru majú silný presah aj do oblasti výskumu súvisiacich politických otázok, ako napríklad v prípade problematiky nepriameho vyvlastnenia.⁷

Druhý smer, ktorým sa uberajú práce zaoberajúce sa ISDS režimami, je analýza dopadov týchto režimov na politickej a ekonomickej úrovni. Výskum v tejto oblasti na úrovni teórie (a normatívnej motivácie) vychádza primárne z kritickej tradície v teórii medzinárodných vzťahov (avšak zatiaľ odoláva postmodernému a postštrukturalnému prúdu v tejto tradícii). Kritika ISDS režimov je rozmanitá, vo väčšine prípadov sa však dá redukovať na tvrdenie, že ISDS režimy odrážajú štruktúru vzťahov medzi globálnym severom a globálnym juhom a ako také prispievajú k zachovaniu rozvojového status quo. Ináč povedané, z ISDS režimov profitujú podstatne výraznejšie rozvinuté štáty a úzke skupiny fyzických a právnických osôb s týmito štátmi zviazané.

V nasledujúcich riadkoch sa detailnejšie pozrieme na niektoré výskumné otázky, argumenty a hypotézy, ktoré vychádzajú z tejto kritiky, prípadne na ňu reagujú. Zrejme hlavný spor v oblasti výskumu ISDS režimov sa týka otázky v čom spočíva rozdiel v úspešnosti rozvinutých a rozvojových štátov v arbitrážnych sporoch. Dve najčastejšie odpovede na túto otázku sú: 1) Relatívne nízka úspešnosť rozvojových štátov v arbitrážach medzinárodných investičných sporov je výsledkom ich úrovne rozvoja.⁸ 2) Relatívne nízka úspešnosť rozvojových štátov v arbitrážach medzinárodných investičných sporov je výsledkom ich nižšej úrovne demokracie.⁹ Odpoveď na túto otázku má dôležité implikácie pre legitimitu ISDS režimov. V prípade, že je správna prvá hypotéza, systém má v sebe zabudovaný diskriminačný element voči rozvojovým štátom. V prípade, že je správna druhá hypotéza, ISDS režimy prispievajú k medzinárodnému a aj domácejmu (platí pre rozvojové štáty) „rule of law“. V posledných rokoch sa začínajú objavovať prístupy, ktoré kombinujú obidve hypotézy.¹⁰ Zároveň je však možné s nárastom počtu arbitráží medzi rozvinutými štátmi táto otázka ustúpi do pozadia.

⁴ Koncept výskumného programu je prevzatý z LAKATOS, I. (1978): *The Methodology of Scientific Research Programmes: Philosophical Papers Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵ ALVAREZ J. E. (2016): *The Use (and Misuse) of European Human Rights Law in Investor-State Dispute Settlement*.

⁶ SLATER T. L. (2015): *State Arbitration and Domestic Environmental Protection*.

⁷ ESCARCENA (2014): *Indirect Expropriation in International Law*; FORTIER L., STEPHEN L. (2004): *Indirect expropriation in the law of international investment: I know it when I see it, or caveat investor*.

⁸ SCHULTZ T. DUPONT C. (2014): *Investment Arbitration: Promoting the Rule of Law or Over-empowering Investors? A Quantitative Empirical Study*.

⁹ BEHN D., BERGE T., LANGFORD M. (2017): *Poor States or Poor Governance? Explaining Outcomes in Investment Treaty Arbitration*.

¹⁰ FRANCK S. (2014): *Conflating Politics and Development: Examining Investment Treaty Arbitration Outcomes*.

Medzi kľúčové hypotézy, ktoré výskum ISDS režimov priniesol patrí nepochybne hypotéza tzv. „regulačného zamrzenia“ (*regulatory chill*). Táto hypotéza má samozrejme množstvo rôznych formulácií, ale nasledujúca definícia ich približne vystihuje: ISDS režimy majú negatívny dopad na motiváciu vlád regulovať podnikateľské prostredie vo verejnom záujme v dôsledku vzniku rizika finančne a politicky nákladnej arbitráže. Táto hypotéza, síce intuitívne prítiažlivá a nepochybne relevantná, zostáva predmetom sporov, najmä vzhľadom na ťažkosti v oblasti metodologického uchopenia, keďže testovať absenciu určitého fenoménu je mimoriadne náročné. Zaujímavý politologický pohľad na možnosti testovania tejto hypotézy poskytuje napríklad Tienhaara,¹¹ alebo Brown.¹²

Ďalšou často skúmanou otázkou je, či štruktúra personálneho obsadenia ISDS tribunálov v sporoch nahráva nadnárodným korporáciám v neprospech (najmä rozvojových) štátov? Pod túto otázku spadajú napríklad nasledujúce výskumné problémy: 1) arbitri pochádzajúci prevažne z rozvinutých krajín (ktorí predstavujú väčšinu) majú tendenciu rozhodovať v prospech investorov 2) Arbitri sú profesionálne prepojení na veľké právnické firmy, ktorým vyhovuje systém v ktorom investori dosahujú dobré výsledky (princíp nehryz ruku, ktorá ťa kŕmi) 3) Právnicki pracujúci v oblasti investičného práva majú v porovnaní s právnikmi z iných oblastí sklon klásť väčší dôraz na vlastnícke práva. Empirické výskumy týchto otázok¹³ prinášajú rôznorodé výsledky, väčšinou v závislosti na parametroch výskumu.

Významná časť výskumu ISDS režimov, ktorá už nevychádza z kritickej teórie, ale z neoliberalizmu, sa venuje aj vzťahu medzi ISDS režimami a priamymi zahraničnými investíciami (FDI).¹⁴ V týchto pokusoch môžeme vidieť snahu o testovanie racionalizácie ISDS režimov, ktorú som predstavil v úvode. Napriek tomu, že tieto výskumy často nájdu koreláciu medzi premennými, typicky narážajú na problém izolovať vplyv prítomnosti ISDS režimov na závislú premennú (miera zahraničných investícií). Vo väčšine prípadov variácie FDI existujú významnejšie faktory ako existencia/absencia ISDS režimov, ktoré sa nedajú v kvantitatívnom výskume kontrolovať.

Na záver ešte môžeme spomenúť čisto empirický výskum, ktorý sa zaoberá otázkami ako je množstvo ISDS arbitráží, rast ich počtu, úspešnosť investorov v porovnaní so štátmi a podobne. Tento výskum je najčastejšie robený na úrovni inštitúcii ako napríklad UNCTAD, ktorého každoročná správa obsahuje práve údaje tohto typu. Napriek tomu, že takýto výskum je nepochybne užitočný, v záujme posunutia diskusie je nutné na tento typ výskumu nadviazať výskumom, ktorý neberie ISDS arbitráže ako celok, ale zameriava sa na určité typy arbitráží. Takýto výskum dokáže lepšie poukázať na prípadné problémy spojené s režimom.

Môžeme zhrnúť, že výskum v oblasti ISDS režimov má rozmanitý charakter a tradične smeruje výskumné otázky smerom k legitimitě ISDS režimov. Tá je spochybňovaná z pohľadu dominancie rozvinutých štátov a nadmernej protekcie nadnárodných korporácií vo vzťahu k suverénnym štátom. Obhajovaná je naopak najmä z pohľadu podpory FDI a domáceho „rule of law“.

2 Vzťah medzi ISDS režimami a lokálnou demokraciou ako výskumný problém

V predchádzajúcej kapitole sme si predstavili ktorým otázkam sa venuje výskum ISDS režimov. V tejto časti sa pozrieme na to, čomu dostatočná pozornosť venovaná nie je. Ako som

¹¹ TIENHAARA K. (2011): Regulatory chill and the threat of arbitration: a view from political science.

¹² BROWN J. G. (2013): International Investment Agreements: Regulatory Chill in the Face of Litigious Heat?

¹³ WAIBEL M. WU Y. (2012): Are Arbitrators Political?; FRANCK S. (2008): Empirically evaluating claims about investment treaty arbitration; PAULSSON J. (1997): Ethics, Elitism, Eligibility.

¹⁴ TODD A. PEINHARDT C. (2011): Contingent credibility: The impact of investment treaty violations on foreign direct investment; FRANCK S. (2007): Conflating Politics and Development: Examining Investment Treaty Arbitration Outcomes.

už spomenul v úvode, ISDS režimy sú tradične vnímané ako bojové pole medzi neoliberálnou globalizáciou a národnou suverenitou, medzi stimuláciou zahraničných investícií a schopnosťou štátov regulovať podnikateľské prostredie, medzi nadnárodnými korporáciami a národnými štátmi. Tento teoretický rámec, ktorý sa sústreďuje na hlavné koncentrácie moci v medzinárodnom prostredí je nepochybne užitočný, a vychádzajú z neho zaujímavé hypotézy (viď „regulačné zamrzenie“). Napriek tomu, takýto pohľad na ISDS režimy z analýzy vynecháva dôležité aspekty problematiky. Kľúčovou otázkou, ktorá v rámci tohto teoretického rámca nie je adresovaná je otázka, aký je vzťah medzi ISDS režimami a lokálnou demokraciou. Ináč povedané, výskum ISDS režimov sa typicky nezaobera otázkou, akú úlohu majú v procese ISDS arbitráží ľudia, ktorých sa tieto arbitráže priamo dotýkajú.

Je pravdou, že problematika lokálnej demokracie nevystáva vo väčšine ISDS prípadov právom (môžeme sa pýtať prečo tomu tak je). Arbitráže týkajúce sa napríklad finančného sektora sa do povedomia verejnosti typicky nedostanú a verejnosť k nim nezaujíma žiadny postoj a to ani v prípadoch, keď sa jedná o významné sumy s markantným dopadom na verejné financie. Prípady, v ktorých typicky vystávajú otázky súvisiace s lokálnou demokraciou sú zväčša environmentálneho charakteru. Medzi reprezentatívne prípady tu môžem spomenúť napríklad *Eco Oro vs. Kolumbia*, *Tecmed vs. Mexico*, *Metalclad vs. Mexico*, *Cosigo Resources and others vs. Kolumbia*. Tieto, a im podobné prípady sú charakteristické vysokou mierou angažovanosti verejnosti do procesu vedúceho k arbitráži.

Angažovaná verejnosť v týchto prípadoch tradične stojí na začiatku celého procesu, kedy sa organizuje v protestných akciách proti aktivitám zahraničného investora, ktoré sú vnímané ako negatívne vplyvajúce na dotknuté komunity a ich životný priestor. V prípade, že reakcia lokálnych alebo národných autorít na požiadavky časti verejnosti narušia práva investora, tento podáva žiadosť o medzinárodnú arbitráž.¹⁵ Napriek tomu, že tento proces je legálny a v súlade s národnými aj medzinárodnými právnymi normami, musíme sa pýtať, či by v demokratickej spoločnosti takýto proces, v ktorom je verejnosť nútená protestovať proti aktivitám vykonávaným na miestach v ktorých žijú, mal vôbec existovať? Koniec koncov ak by sme chceli demokraciu definovať, tak súčasťou definície, alebo minimálne priamou implikáciou takejto definície by nepochybne bolo, že národné politiky (ako napr. investičné rozhodnutia) korešpondujú do určitej miery s verejnou mienkou. Aj zbežná analýza spomenutých prípadov poukazuje na to, že medzinárodný systém kapitálových tokov chránený ISDS režimami k takémuto stavu nevedú.

Problémom, ktorý taktiež súvisí s otázkou demokracie vo vzťahu k ISDS režimom je fakt, že verejnosť nemá žiadny vplyv na formuláciu ISDS doložiek medzinárodných obchodných zmlúv a už len z tohto titulu je z hľadiska demokratickej teórie možné spochybniť legitimitu režimov založených na týchto doložkách.

Ak vychádzame z predpokladu, že demokracia je základnou hodnotou, ktorú nie je treba argumentačne obhajovať, je bezpochyby žiaduce bližšie zistiť ako vo vzťahu k demokracii fungujú medzinárodné režimy, ISDS režimy nevynímajúc. Ako relevantné výskumné otázky v oblasti výskumu ISDS režimov sa tak okamžite núkajú otázky ako napríklad: Akú úlohu hrajú ľudové hnutia v procese ISDS sporov? Aký ohľad berú ISDS tribunály na aspekty lokálnej demokracie vo svojich rozhodnutiach? Ako sú aspekty lokálnej demokracie ošetrené v ISDS dodatkoch medzinárodných investičných zmlúv? Do akej miery je verejnosť zapojená do vyjednávania medzinárodných obchodných zmlúv, ktoré majú potenciálne masívny dopad na verejné financie?

Odpovede na tieto otázky sú relevantné jak s ohľadom na prebiehajúce snahy o reformu medzinárodných investičných zmlúv zo strany OSN, tak s ohľadom na diskusiu o legitimitate ISDS režimov ako aspektu medzinárodného ekonomického systému.

¹⁵ Pre stručný popis priebehu sporu a úlohu, ktorú zohral tlak verejnosti v spomínaných prípadoch pozri súdne rozhodnutia dostupné na <https://icsid.worldbank.org/en/Pages/cases>.

Záver

ISDS dodatky medzinárodných obchodných zmlúv predstavujú zaujímavý, aj keď náročný predmet výskumu pre sociálne vedy. Relevancia takéhoto výskumu je spočíva jednak v dopadoch ISDS arbitráží na verejné financie národných štátov, a takisto v nedostatočnej demokratickej kontrole ISDS režimov ochrany zahraničných investorov. Tento článok ukázal, že existujúci výskum v tejto oblasti vidí problematiku ako súboj medzi medzinárodným kapitálom a suverenitou národných štátov. V záverečnej kapitole som však poukázal na to, že takýto pohľad na vec neprávom ignoruje aspekt lokálnej demokracie. Práve výskum, ktorý sa sústreďí na vzťah medzi ISDS režimami a demokraciou má potenciál položiť relevantné otázky, ktorých zodpovedanie môže viesť k demokratizácii a reforme existujúceho systému.

Použitá literatúra:

1. ALVAREZ, J. E. (2016): The Use (and Misuse) of European Human Rights Law in Investor-State Dispute Settlement. Chapter in Franco Ferrari (ed.), *The Impact of EU Law on International Commercial Arbitration* (Juris, Forthcoming). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2875089>.
2. BEHN, D. BERGE, T. L. LANGFORD, M. (2017): Poor States or Poor Governance? Explaining Outcomes in Investment Treaty Arbitration. *Northwestern Journal of International Law & Business*, Forthcoming; PluriCourts Research Paper No. 16-04; University of Oslo Faculty of Law Research Paper No. 2016-08. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2740516> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2740516>.
3. BROWN, J. G. (2013): International Investment Agreements: Regulatory Chill in the Face of Litigious Heat? *Western Journal of Legal Studies*, Volume 3, Issue 1.
4. ESCARCENA, S. L. (2014): Indirect expropriation in international law. *Leuven Global Governance Series*. ISBN 10: 1782544100.
5. FORTIER, L. Y. AND STEPHEN, L. D. (2004) Indirect expropriation in the law of international investment: I know it when I see it, or caveat investor. *ICSID Review* 19(2):293–327.
6. FRANCK, S. D. (2014) Conflating Politics and Development: Examining Investment Treaty Arbitration Outcomes. *Va. J. Int'l L.* 55:13.
7. FRANCK, S. D. (2008): Empirically evaluating claims about investment treaty arbitration. *North Carolina Law Review* 86:1.
8. FRANCK, S. D. (2007) Foreign Direct Investment, Investment Treaty Arbitration, and the Rule of Law, *Global Business & Development Law Journal* / Vol. 19.
9. GUTHRIE, CH. (2000) Framing frivolous litigation: A psychological theory. *The University of Chicago Law Review* pp. 163–216.
10. HAFNER-BURTON, E. STEINERT-THRELKELD, Z. VICTOR, D. G. (2014): Transparency of Investor-State Arbitration. Available at SSRN 2431522.
11. LAKATOS, I. (1978): *The Methodology of Scientific Research Programmes: Philosophical Papers Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. PAULSSON, J. (1997): Ethics, Elitism, Eligibility, *Journal of International Arbitration*.
13. PELC, K. Does the International Investment Regime Induce Frivolous Litigation? (2016): Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2778056>.
14. SCHULTZ, T. DUPONT, C. (2014): Investment Arbitration: Promoting the Rule of Law or Over-empowering Investors? A Quantitative Empirical Study. *European Journal of International Law* 25(4):1147–1168.
15. SLATER, T. L. (2015): Investor-State Arbitration and Domestic Environmental Protection, *Washington University Global Studies Law Review*, Volume 14, Issue 1.

16. TIENHAARA, K. (2011): Regulatory chill and the threat of arbitration: a view from political science. Evolution In Investment Treaty Law And Arbitration, Chester Brown, Kate Miles, Eds., Cambridge University Press.
17. TODD, A. PEINHARDT, C. (2011): Contingent credibility: The impact of investment treaty violations on foreign direct investment. International Organization 65(03):401–432.
18. UNCTAD (2017): World Investment Report 2017 - Investment and the Digital Economy [Citované 20. 9. 2017] dostupné na:
<http://unctad.org/en/pages/PublicationWebflyer.aspx?publicationid=1782>.
19. WAIBEL M. WU Y. (2012) Are Arbitrators Political? SSRN Electronic Journal.

Kontakt:

Mgr. Martin Karas

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: martin.karas@euba.sk

DELIMITÁCIA VZDUŠNÉHO PRIESTORU A VESMÍRU

Michal Klenka

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: michal.klenka@euba.sk

Abstrakt:

Cieľom tohto článku je zhrnutie a poskytnutie prehľadu o rôznych prístupoch (priestorový a funkčný) vo veci vymedzenia vzdušného priestoru a vesmíru. Článok sa ďalej zaoberá možnými návrhmi riešenia tohto problému, vrátane ich analýzy a diskusie na predmetnú tému medzi vedcami s niekoľkými konštruktívnymi návrhmi. V tomto článku sme dospeli k záveru, že právna zrozumiteľnosť v tejto otázke by uľahčila stabilitu a predvídateľnosť vznikajúcich problematických situácií, ako sú suborbitálne lety, riadenie vesmírnej premávky, vesmírny odpad a status ľudí v priestore.

Kľúčové slová: vymedzenie vzdušného a kozmického priestoru, priestorový systém, funkcionalizmus

JEL klasifikácia: K33

The aim of this article is to summarize and to give an overview about different approaches (spatialist and functionalist) in the matter of definition and delimitation of the airspace and outer space. Further we looked at some possible ways to address this issue, including their analysis and discussion on this topic among scholars with some constructive suggestions. This article concludes that the legal clarity in this issue would facilitate stability and predictability with emerging problematic situations like suborbital flights, space traffic management, space debris and the status of humans in the space.

Key words: definition and delimitation of the airspace and outer space, spatialism, functionalism

JEL Classification: K33

Úvod

V tradičnom medzinárodnom práve sa fyzický rozmer štátnej činnosti reguloval jednoduchým spôsobom. Zem, časť mora a vzduch boli rozdelené do oblastí, ktoré podliehajú suverénnej moci štátov. Vzduch nad každým územím až po hviezdy (*usque ad sidera*) bol považovaný za podriadený zvrchovanosti územného štátu; samozrejme, toto ustanovenie malo iba teoretickú povahu, keďže štáty nemali žiadne prostriedky na *de facto* kontrolu nad vzdušným priestorom nad svojou krajinou. Je zrejmé, že toto rozdelenie priestoru medzi členov medzinárodného spoločenstva bolo inšpirované agresívnym individualizmom a postojom *laissez-faire*: ktokoľvek mal fyzické prostriedky na získanie a efektívne ovládanie časti územia na zemi, bol oprávnený si naň nárokovať suverénne práva. Preto, čím silnejší štát (vojenský a ekonomický), tým väčšia bola šanca na získanie väčšieho územia.¹ Tradične, štáty vyhlásili suverenitu nad celým vzdušným priestorom. To samozrejme bolo teoretické, až kým sa nepoužili balóny a potom lietadlá. V súčasnosti má každý štát výhradnú suverenitu nad vzdušným priestorom nad jeho územím a teritoriálnymi morami. Neexistuje dohodnuté určenie

¹ CASSESE, A. (2005): International Law, s. 81.

výšky vzdušného priestoru. Vonkajší priestor je priestor okolo zeme s ešte nedefinovanou nadmorskou výškou.²

Štáty majú výhradnú právomoc nad čím a žiaden iný štát nemôže vykonávať suverenitu a územnú právomoc nad jeho územím. Právne rozlíšenie medzi vzdušným priestorom a vesmírnym priestorom a obidvomi právnymi úpravami, ktoré ich upravujú, nie je len vecné, ale nakoniec aj veľmi potrebné. Pojem zvrchovanosti sa zdá, že neprekročil hranice vzdušného priestoru Zeme. V skutočnosti nemá obvyklý význam hovoriť o suverenite vo vesmíre. Je to preto, že *ab initio* medzinárodná legislatíva upravujúca vesmír bola jednoznačná v otázke zákazu uplatňovania štátnej suverenity vo vesmíre. Na druhej strane, pojem jurisdikcia (*ratione instrumenti* a *ratione personae*) sa vzťahuje na vesmírny priestor a je uznaný v celom právnom rámci pre reguláciu činnosti človeka všade tam, kde sa vyskytuje, napríklad v celom vesmíre. Najdôležitejšie sú koncepcie „provincie ľudstva“ a „spoločného dedičstva ľudstva“, ktoré sa vyvíjajú v kozmickom práve, aby upravovali vesmír, čím vytvárajú s vesmírom medzinárodnú verejnú službu. Na medzinárodných právnikov už ostáva samotné určenie, kde končí výlučná zvrchovanosť a kde začína provincia celého ľudstva. Rozlišovací bod pravdepodobne musí existovať niekde medzi vzdušným priestorom, atmosférou a vonkajším priestorom (vesmírom). Určenie demarkačnej čiary má v prvom rade právny význam. Vedecké úvahy sú potrebné len na to, aby sa dospelo k vhodnému právnemu vymedzeniu, ktoré by malo konkrétny a rozumný základ a okolo ktorého sa dá vybudovať konsenzus štátov.³

Je potrebné podporiť jasné a všeobecne odsúhlasené vymedzenie národných území s cieľom zabezpečiť medzinárodnú stabilitu a mierové vzťahy medzi štátmi. Ian Brownlie vysvetlil, že „právna spôsobilosť štátov a normy ich ochrany predpokladajú existenciu stabilného a fyzicky vymedzeného štátu a sú od jeho existencie závislé“.⁴ Bez jasných hraníc, najmä pokiaľ ide o strategické lokality, sa dramaticky zvyšuje potenciál nebezpečných medzinárodných sporov.⁵

Niekoľko autorov zaujalo stanovisko, že odpoveď na demarkačný problém je v prvom rade politickou otázkou a pravdepodobná odpoveď spočíva v politickej oblasti tým, že zákon poskytuje len možnosť pomôcť pri formulovaní riešenia. Politické vyriešenie by sa zvyčajne malo uskutočniť pred alebo aspoň súčasne s právnou kodifikáciou. Bez toho, aby sa veci stali v tomto poradí, je celkom zložité vidieť, ako sa na prvom mieste vypracujú právne predpisy. Ako rozvíjajúca sa disciplína a čoraz dôležitejšia oblasť medzinárodného práva je nevyhnutné, aby sa vesmírne právo rozvíjalo tak, aby sa jeho predmet primerane ustanovil vo vymedzenom kontexte. Bolo by pravdepodobne lepšie neudelieť suverenitu nad vzdušným priestorom vôbec, ako ju udeliť bez presného určenia, kde končí. Musí existovať vždy známy presný vertikálny a horizontálny vzdušný priestor zodpovedajúci každému štátu. Skutočnosť, že vymedzenie sa uskutočnilo bez doterajšieho zásahu a bez vážnych dôsledkov, nie je dôvodom, prečo by tento stav mal pokračovať.⁶

Otázka vymedzenia bola predmetom diskusii od začiatku vesmírnych letov v roku 1957 a niektorí dokonca tvrdia, že diskusia o nej už existovala predtým. Otázka definície a vymedzenia kozmického priestoru bola zaradená do programu Právneho podvýboru Výboru OSN pre

² Ibidem, s. 94-95

³ ODUNTAN, G. (2003): The Never-Ending Dispute: Legal Theories on the Spatial Demarcation Boundary Plane between Airspace and Outer Space, s. 64-66.

⁴ BROWNLIE, I. (2013): Princípy medzinárodného verejného práva, s. 115.

⁵ BITTENCOURT NETO, O. (2012): The Elusive Frontier: Revisiting the Delimitation of Outer Space, s. 2.

⁶ ODUNTAN, G. (2003): The Never-Ending Dispute: Legal Theories on the Spatial Demarcation Boundary Plane between Airspace and Outer Space, s. 67-69.

mierové využitie kozmického priestoru (Právny podvýbor) na základe návrhu Francúzskej republiky na Valnom zhromaždení Organizácie Spojených Národov (OSN) v roku 1966.⁷

1 Definícia a delimitácia vesmíru

Niektorí akademici sa pevne držia názoru, že suverenita sa rozširuje *usque ad infinitum*. Vychádza z prehnaného pohľadu vyjadreného v starovekej rímskej maxime *Cujus est solum ejus usque ad coelum a ad inferos*⁸. Princíp, že každý štát má zvrchované práva nad svojou časťou vesmíru. Tento prístup, ktorý predstavuje ešte výraznejší pohľad, možno presnejšie charakterizovať ako *usque ad absurdum*...⁹ Je dohodnuté, že akákoľvek projekcia územnej zvrchovanosti do vesmírneho nekonečna nielenže porušuje medzinárodné právo, ale bude v rozpore so základnými astronomickými faktami. Pozícia Zeme vo vzťahu k vesmíru a nebeským telesami nikdy nebola konštantná pre najmenšiu možnú časť času. Takáto projekcia do vesmíru nám prináša sériu susediacich nepravidelne tvarovaných kužeľov jurisdikcie, ktoré sa neustále pohybujú cez seba; s nebeskými telesami, ktoré sa neustále pohybujú do a von z týchto kužeľov. Za týchto okolností je koncept priestorového kužeľa suverenity bezvýznamný a nebezpečný.¹⁰

Avšak hneď ako ZSSR a USA začali vypúšťať rakety a obiehajúce družice, okamžite sa objavil konsenzus v tom zmysle, že nepožiadali o povolenie štáty, nad ktorými satelity obiehali. Všetky ostatné štáty sa obávali technologickej nadržanosti dvoch mocností a sa vzdali svojich teoretických práv na jurisdikciu nad svojim príslušným vesmírnym priestorom. Preto bol vesmír okamžite považovaný za otvorený každému na prieskum a použitie (*res communis omnium*). S výnimkou zákazu umiestňovania zbraní hromadného ničenia na orbit a poškodzovania životného prostredia bol vesmír podrobený podobnému právnemu režimu ako na šírom mori. Predstava, že prieskum a využívanie kozmického priestoru je „provinciou celého ľudstva“, je dôraznou výzvou, ktorá by nemala viesť k tomu, že vesmírny priestor podlieha právnemu režimu „spoločného dedičstva ľudstva“. Štáty, ktoré skúmajú a využívajú príslušné oblasti, nemajú žiadnu konkrétnu povinnosť vykonávať tieto činnosti v záujme celého ľudstva. A je dobre známe, že hlavne mocnosti využívajú vesmír predovšetkým, ak nie výlučne, vo svojom záujme.¹¹

Medzinárodný právny rámec je nasledovný: Článok 1 Dohovoru o medzinárodnom civilnom letectve (Chicagský dohovor) uznáva, že „každý štát má úplnú a výlučnú zvrchovanosť nad vzdušným priestorom nad jeho územím“. Ďalej článok 1 odráža pravidlo medzinárodného obyčajového práva, ktoré sa v prvej polovici tohto storočia rýchlo rozvinulo. V článku 2 sa ďalej uvádza, že za „územie štátu sa považujú pozemky a územné vody susediace s nimi, ktoré sú pod zvrchovanosťou, suverenitou, ochranou alebo mandátom takéhoto štátu.“ Podľa článku 3 žiadne štátne lietadlo nemôže „prelietať územie iného štátu“ bez jeho povolenia

⁷ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (2002): Historical summary on the consideration of the question on the definition and delimitation of outer space. Report of the Secretariat, s. 2.

⁸ Koho je to pôda, toho je to až do neba a až do pekla. Doslove preložená maxima vedie k zjavnej absurdnosti nárokovať si súkromné exkluzívne vlastníctvo („dominium“) vo vesmíre nad zemou až do nekonečna, ale táto maxima má obmedzenia a tieto obmedzenia boli naznačované rozhodnutiami súdov. Maxima je svojou povahou spojená s leteckými právami a ich porušovaním. Štáty vždy tvrdili a uplatňovali územnú zvrchovanosť vo vesmíre nad svojim povrchom v rozsahu, ktorý je potrebný na to, aby boli platné verejné a súkromné práva v priestore. Pri zvažovaní nasledujúceho historického vývoja maximy je dobré pamätať na to, že „maximy nie sú zákonom“, a nie sú považované za právne predpisy v prípadoch, kedy je nerozumné ich uplatňovať. In: ABRAMOVITCH, Y. (1962): The Maxim 'Cujus est solum ejus usque ad coelum' as Applied in Aviation, s. 247-248.

⁹ HARRIS, D. (2010): Cases and Materials on International Law, s. 216.

¹⁰ ODUNTAN, G. (2003): The Never-Ending Dispute: Legal Theories on the Spatial Demarcation Boundary Plane between Airspace and Outer Space, s. 78.

¹¹ CASSESE, A. (2005): International Law, s. 95-96.

a ako článok 12 uvádza „na otvorenom mori, platné pravidlá sú pravidlá stanovené“ Medzinárodnou organizáciou civilného letectva (ICAO).

Na druhej strane Zmluva o zásadách činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru vrátane Mesiaca a iných telies (Zmluva o vesmíre) v článku 2 ustanovuje, že „vesmír nie je predmetom národného privlastnenia tvrdením suverenity alebo akýmkoľvek iným spôsobom“. Ponecháva sa len jurisdikcia a vlastnícke práva na štát, ktorý vypustil a registroval vesmírne objekty a ich personál.¹² Ako vidíme ani „vzdušný priestor“, ani „vesmírny priestor“ nie sú definované v príslušných zmluvách. Existujú dva možné prístupy k riešeniu problému definície a delimitácie, a to **priamy (priestorový) prístup**, pomocou ktorého sa vedci pokúšajú o rozlíšenie medzi dvoma prirodzenými prostrediami, a **nepriamy (funkčným) prístup**, v ktorom by bol priestor definovaný z hľadiska použitých zariadení alebo vykonávaných činností.

2 Priestorový prístup

Predstavuje rozšírenie prevládajúcej formy územného uplatňovania zákonov: miesto konania alebo predmet určuje, ktoré právo sa na predmetný prípad bude vzťahovať. Kritérium rozlíšenia medzi vzdušným priestorom a vesmírom ako takým má formu čiary vo vopred určenej nadmorskej výške nad povrchom zeme. Prevládanie tejto koncepcie konfrontácie pozemského a leteckého práva a vesmírneho práva je dôvodom, prečo sa tento problém stal známym ako hraničný priestor vzdušného priestoru a vymedzenia vzdušného priestoru a vesmíru. Okrem toho v praxi výber nadmorskej výšky, v ktorej sa nachádza hranica, má nespočetné následky: výber nízkej hranice zvyšuje slobodu vykonávania činností vo vesmíre, ale predstavuje väčšiu hrozbu pre štáty zo strany prelietavaných špiónážnych satelitov; nastavenie hranice veľmi vysoko na jednej strane zvyšuje bezpečnosť pre prelietavané štáty, ale na strane druhej môže výrazne obmedziť priestorové aspirácie (najmä) vnútrozemských štátov. Niektoré štáty uprednostnili priestorový prístup, pretože bolo nevyhnutné jasne vymedziť oblasti, v ktorých by platilo právo vzdušného a vesmírneho práva, definovať hornú hranicu štátnej zvrchovanosti, chrániť bezpečnosť národného vzdušného priestoru a predchádzať sporom vznikajúcim medzi štátmi.¹³

Predmetná teória navrhuje vytvorenie ľubovoľného vymedzenia medzi vzdušným priestorom a vesmírom, a to nielen na základe vedeckých poznatkov, keďže dokonca ani tie čo sa týka delimitácie nie sú explicitné. Priestorový prístup k vymedzeniu vesmíru je charakterizovaný širokou škálou návrhov založených na rôznych kritériách, ktorým sa budeme venovať v nasledujúcej časti.

2.1 Vymedzenie založené na porovnaní hornej hranice národnej suverenity s pojmom „atmosféra“

Tento prístup vychádza z výkladu terminológie existujúcich medzinárodných dohovorov, najmä Parížskeho dohovoru z roku 1919 a Chicagského dohovoru z roku 1944, a vnútroštátnej legislatívy s cieľom naznačiť rozsah rozšírenia národnej zvrchovanosti nad zemským povrchom. Mohlo by byť a bolo by možné tvrdiť, že podľa týchto dohovorov používanie pojmov „vzduch“, „vzdušný priestor“, „atmosféra“¹⁴ alebo „atmosférický priestor“ alebo vyjadrený účel regulácie „lietadiel“ umožnili kritérium zvrchovanosti. Zástancovia tohto prístupu tvrdia, že národná zvrchovanosť je obmedzená na hranicu vzdušného priestoru nad zemou alebo zemskou atmosférou. Navrhuje sa porovnať geofyzikálne a zákonné limity

¹² Dohovor o registrácii objektov vypustených do kozmického priestoru (Dohovor o registrácii). Článok II (2).

¹³ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (2002): Historical summary on the consideration of the question on the definition and delimitation of outer space. Report of the Secretariat, s. 4.

¹⁴ Ekvivalent výrazu „vzdušný priestor“ vo francúzskom znení Parížskeho dohovoru je „l'espace atmosphérique“, zatiaľ čo v Chicagskom dohovore sa používa termín „l'espace aérien“.

atmosféry a týmto spôsobom vytvoriť hranice medzi vzdušným priestorom a vesmírom. Toto kritérium sa nezdá byť realistické najmä preto, že atmosféra zeme nekončí náhle, ale postupne sa transformuje do vesmíru. V dôsledku toho neexistuje žiadna dohoda medzi vedcami o nadmorskej výške, v ktorej sa vzdušný priestor končí. Podľa niektorých odhadov presahuje ďaleko za parametre orbítu umelého zemského satelitu, ktorý sa vo všeobecnosti považuje za vesmír.¹⁵ Niekoľko ďalších autorov sa odvoláva na prirodzený princíp interpretácie, tvrdia, že vzdušný priestor je synonymom atmosférického priestoru, ktorý zahŕňa akýkoľvek priestor, kde sa nachádza vzduch. Vzhľadom na to, že sa v atmosfére nachádzajú stopy ovzdušia až do výšky 16 000 km, bolo by na základe tohto prístupu celkom konzistentné, aby štáty požadovali zvrchovanosť až do 16 000 km.¹⁶

2.2 Vymedzenie založené na rozdelení atmosféry na vrstvy

Atmosféra, ktorá obklopuje Zem, je rozdelená vedcami do niekoľkých vrstiev. Každá vrstva má odlišné vlastnosti:

- (i) Vrstva, ktorá je najbližšie k povrchu zeme, sa nazýva **troposféra**, s vyskytujúcimi sa meteorologickými javmi. Je to aj oblasť prevádzky konvenčného letectva. Jej hrúbka sa pohybuje od 14 do 17 km pri rovníku na 10 až 11 km na pólach. Troposféra obsahuje tri štvrtiny všetkého vzduchu okolo Zeme.
- (ii) Väčšina zvyšku ovzdušia v atmosfére je obsiahnutá v ďalšej vrstve nazývanej **stratosféra**, ktorá je mimo meteorologických javov a je používaná iba najpokročilejšími lietadlami a výskumnými balónmi. Horná hranica tejto vrstvy dosahuje výšku 40 km. Troposféra a stratosféra obsahujú 99,7 percenta vzduchu.
- (iii) Tretia vrstva nazývaná **mezosféra** sa rozprestiera od 40 km do 80 km nad povrchom zeme.
- (iv) Atmosféra nad úrovňou 80 km tvorí **ionosféru**, ktorá je len riedko naplnená plynnými časticami. Podľa rôznych autorov končí približne od 20 000 do 100 000 km. Niektorí vedci rozdeľujú ionosféru na **termosféru** (80 – 375 km) a na **exosféru** (nad 375 km); iní rozlišujúci ionosféru od atmosféry, zaraďujú aj vrstvu – **chemosféru**.

Exosféra alebo hraničný pás sa mení do šírky a výšky podľa sezóny a regiónu na svete. Ak by sa zásada suverenity vzdušného priestoru prijala doslova a štáty sa inak nedohodli na odlišnom vymedzení, možno povedať, že táto základňa exosféry predstavuje hornú hranicu národného vzdušného priestoru. Na stanovenie hornej hranice atmosféry sa zvažujú aj ďalšie faktory: a) výška, pri ktorej horia meteory (približne 300 km); b) trvanie súmraku, ktorý závisí od rozptylu slnečných lúčov produkovaných kozmickými časticami vo veľmi vysokej nadmorskej výške (asi 600 km); a c) pozorovanie lúčov *aurora borealis* (dosahuje až do výšky 1 100 km).¹⁷

2.3 Vymedzenie na základe maximálnej nadmorskej výšky letu lietadla (Theory of Navigable Air Space)

Tento prístup vychádza z definície lietadla, ako je uvedené v prílohách Parížskeho dohovoru a v Chicagskom dohovore. Z pohľadu letectva je vzdušný priestor, priestorom v ktorom môže lietadlo ako také fungovať. Lietadlom podľa definície je „akékoľvek zariadenie schopné pohybu v atmosfére v dôsledku iných reakcií vzduchu, ako sú reakcie vzduchu voči zemskému povrchu“¹⁸. Maximálna nadmorská výška, v ktorej môže stroj získať podporu

¹⁵ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (1970): The Question of the Definition and/or the Delimitation of Outer Space. Background paper prepared by the Secretariat, s. 36-37.

¹⁶ HARRIS, D. (2010): Cases and Materials on International Law, s. 216.

¹⁷ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (1970): The Question of the Definition and/or the Delimitation of Outer Space. Background paper prepared by the Secretariat, s. 37-40.

¹⁸ Annex 7 to the Convention on International Civil Aviation (2003). p. 1.

z reakcií vzduchu, je približne 35 km; technologické zmeny by však mohli umožniť lietadlám lietať v ešte väčšej nadmorskej výške. Suverén teritoriálneho vzdušného priestoru je obmedzený maximálnou nadmorskou výškou letu lietadiel, ktorá je približne 35 – 40 km. Definovanie vesmíru, ktoré by mohlo vyplývať z terminológie používanej v medzinárodných dohovoroch a vo vnútroštátnej legislatíve, by bolo obťažné. Ďalšou kritikou tejto metódy delimitácie je to, že sa nezdá, že by poskytovala primerane stanovenú hranicu, pretože jej poloha sa bude meniť s novšími a vylepšenými typmi lietadiel.¹⁹

2.4 Vymedzenie na základe aerodynamického zdvihu (Kármánová čiara)

Podľa tohto prístupu by hranica medzi vzdušným priestorom a vesmírnym priestorom bola stanovená v nadmorskej výške, kde aerodynamický zdvih ustupuje odstredivej sile. Tento jav slúži ako základ pre jednu z najrozšírenejších demarkačných teórií – Kármánovu primárnu jurisdikčnú čiaru alebo Kármánovu čiaru. Predmetná teória bola vyvinutá A. Haleyom, ktorého východiskom pre definovanie hornej hranice atmosféry neboli ani jeho geofyzikálna koncepcia, ani aerodynamické účinky. A. Haley vysvetlil, že jeho teória kombinuje fyzikálne, termodynamické, aerodynamické, exobiologické, fyziologické a mechanické hľadiská letectva s astronautikou. Na vytvorenie základu pre vymedzenie vzdušnej a priestorovej jurisdikcie bolo potrebné zväziť, či podmienky na uskutočnenie letu boli naplnené: hmotnosť sa rovná súčtu aerodynamickému zdvihu a odstredivej sily. Aerodynamický zdvih sa znižuje s nadmorskou výškou kvôli znižujúcej sa hustote vzduchu a na udržanie nepretržitého letu nad nulovým zdvihom vzduchu musí prevziať kontrolu odstredivá sila. Nevýhodou predmetného prístupu je skutočnosť, že tento teoretický limit výšky letu sa môže meniť v dôsledku zmien v atmosférických podmienkach, konštrukcii zariadení a iných faktorov. Najslabší bod predstavuje to, že v priebehu technického vývoja (zdokonalenia techniky chladenia a tepelne odolnejších materiálov), rovnica, ktorá je základom, môže byť vzhľadom na koreláciu nových nadmorských výšok a rýchlostí mať za následok výrazný posun Kármánovej čiary.²⁰

Teória aerodynamického zdvihu má značnú podporu vo vedeckých kruhoch a rovnako má prirodzený vzťah k leteckému právu. Letecké právo je samozrejme starší právny poriadok v porovnaní s vesmírnym právom. Argument aerodynamickej školy preto spočíva v tom, že v kontexte leteckého práva zakotveného v článku 1 oboch leteckých zmlúv určuje aerodynamický zdvih rozsah „úplnej a výlučnej zvrchovanosti“, ktorú má štát nad svojim vzdušným územím. Suverenita preto neexistuje nad najvyššou výškou, v ktorej sú lietadlá schopné lietať. Predmetná teória však nie je bez zjavných nedostatkov, z ktorých prinajmenšom je príchod novej triedy lietadiel (X-15), ktoré sú schopné lietať do výšky, ktorá sa predtým považovala za supra-atmosférickú. Tieto hybridné raketové lietadlá spájajú prvky tradičného lietadla a kozmickej lode a preto môžu lietať nad vzdušným priestorom. Vesmírne lietadlá majú v jednej technológii niekoľko konceptov a je dosť ťažké uplatňovať na nich jeden právny režim. Predmetné lietadlá môžu byť zaradené do typu letu „z povrchu na povrch“ („surface to surface“ (STS)) a „z povrchu do vesmíru“ („surface to outer space“ (STO)) podľa účelu ich použitia. Tieto dva typy majú rôzne účely, zatiaľ čo oba sú založené na rovnakej technológii. Preto sú uplatniteľné rôzne právne systémy, tak vesmírne právo, ako aj letecké právo. Avšak jedna vec je istá, že lietadlá fungujúce na základe aerodynamického zdvihu, už nemôžu byť kritériom na označenie hranice medzi vzdušným priestorom a vesmírnym priestorom. Pokiaľ ide o užitočnosť takzvanej Kármánovej primárnej jurisdikčnej čiary, možno povedať len to, že osud tejto koncepcie sa nemôže líšiť od osudu samotnej teórie aerodynamického zdvíhania. Doposiaľ je teda Kármánová čiara len cennou referenčnou hranicou. Vývoj lietadiel, ktoré sú

¹⁹ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (1970): The Question of the Definition and/or the Delimitation of Outer Space. Background paper prepared by the Secretariat, s. 40-43.

²⁰ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (1970): The Question of the Definition and/or the Delimitation of Outer Space. Background paper prepared by the Secretariat, s. 43-45.

schopné letu v atmosfére nad touto čiarou, taktiež znižuje užitočnosť, ktorú má ako kritérium na dosiahnutie právneho priestorového vymedzenia.²¹

2.5 Vymedzenie podľa najnižšej obežnej dráhy obiehajúcej družice

Zrozumiteľnejším prístupom sa zdá byť návrh, že štát by mal vykonávať suverenitu len nad tou oblasťou, ktorej hranica je najnižšia nadmorská výška, na ktorej môže byť umiestnená umelá družica na obežnú dráhu.²² Predmetná metóda delimitácie je založená na skutočnosti, že v určitej nadmorskej výške je zemská atmosféra pre umelú družicu príliš hustá, ktorá sa udržiava na obežnej dráhe. Hustota atmosféry nad stratosférou (40 km) je veľmi nízka. Bolo zistené, že v nadmorskej výške 85 – 105 km sa vo väčšine prípadov prirodzene vyskytujú meteority. V súčasnosti je najnižšia obežná dráha trvalého orbitu satelitu približne 140 – 160 km a objekty, ktoré klesajú pod túto nadmorskú výšku, nevydržia dlho. Výhody prístupu najnižšej obežnej dráhy spočívajú v tom, že ak sa vezme ako základ pre stanovenie hranice medzi vzdušným priestorom a vesmírom, nájdeme podporu v existujúcej praxi obiehajúcich umelých satelitov a postojoch štátov voči vypúšťaniu objektov na obežnú dráhu okolo Zeme. Niektorí autori tvrdia, že v súčasnosti existuje pravidlo medzinárodného zvykového práva, podľa ktorého hranica medzi vzdušným priestorom a vesmírom leží v mieste, kde sa skutočne môže uskutočniť vesmírny let, to znamená najnižšia obežná dráha obiehajúcich satelitov, ktoré môžu byť kvalifikované ako prirodzené, pohodlné a úplne evidentné. Z hľadiska denuklearizácie vesmíru je tiež dôležité konkrétne ustanovenie Zmluvy o vesmíre v článku IV, ktoré hovorí o povinnosti „neumiestňovať jadrové zbrane alebo iné zbrane hromadného ničenia na obežnú dráhu okolo Zeme“, a v skutočnosti predpokladá všeobecnejšiu interpretáciu spodných hraníc vesmíru. Očakáva sa však, že ďalšie technologické vylepšenia umožnia vesmírny let na najnižšej efektívnej obežnej dráhe, na 110 – 120 km. Zdá sa, že takýto cieľ nemožno dosiahnuť bežnými družicami, ktorých dráha je založená na rovnováhe excentrickej a gravitačnej sily, ale ide skôr o tzv. satelloidy, objekty, ktoré počas ich obežnej dráhy vyžadujú pretrvávajúcu raketovú silu, aby vyrovnali aerodynamický odpor.²³

2.6 Vymedzenie na základe gravitačných vplyvov Zeme

Ďalší predložený návrh na stanovenie hranice medzi vzdušným priestorom a vonkajším priestorom hovorí o mieste, kde prestane pôsobiť gravitačná sila Zeme. Vzhľadom na to, že nové lietajúce stroje dosahujú veľké nadmorské výšky, je užitočnejšie stanoviť hranice národnej zvrchovanosti vo vzduchu, pretože inak by mohli byť bez prerušenia porušené cudzie územia. V tomto zmysle sa verí, že kritériá založené na sile zemskej gravitácie ako indikácie zvrchovanosti sú najobjektívnejšie, najrozumnejšie a najbezpečnejšie. Štátna zvrchovanosť sa rozširuje na miesto, kde je gravitačná sila Zeme vyvážená iným nebeským telesom. Gravitačná teória vychádza z potreby zabezpečiť bezpečnosť štátov, pričom základným predpokladom je, že štátna zvrchovanosť by mala presahovať nad každú nadmorskú výšku, od ktorej môže byť objekt pustený. Podľa jedného výpočtu je gravitačná sila Zeme vo vzťahu k Mesiacu dominantná až do 327 000 km, zatiaľ čo vo vzťahu k Slnku až na 1 870 000 km. V opačnom smere sa kumulovaný gravitačný účinok Slnka a Zeme rovná vzdialenosti niekoľkých svetelných rokov až po oblasť priťahovania najbližšej pevnej hviezdy. Gravitačný účinok Zeme závisí aj od rýchlosti úniku objektu.²⁴

²¹ ODUNTAN, G. (2003): The Never-Ending Dispute: Legal Theories on the Spatial Demarcation Boundary Plane between Airspace and Outer Space, s. 73-74.

²² HARRIS, D. (2010): Cases and Materials on International Law, s. 216.

²³ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (1970): The Question of the Definition and/or the Delimitation of Outer Space. Background paper prepared by the Secretariat, s. 45-47.

²⁴ Ibidem, s. 48.

2.7 Vymedzenie založené na efektívnej kontrole (princíp efektivity)

Podľa tejto teórie by exkluzívna suverenita štátu mala mať taký dosah, na ktorý má štát schopnosť efektívne uplatňovať svoju právomoc; a preto by hranica medzi vzdušným priestorom a vesmírom mala byť stanovená v nadmorskej výške, kde štáty nemôžu zabezpečiť účinnú kontrolu. Tento prístup je podobný návrhom na začiatku leteckej dopravy. Už v roku 1898 nemecký právnik Ullman navrhol, aby národná zvrchovanosť bola obmedzená na nadmorskú výšku, ktorú by mohol človek dosiahnuť. Pokiaľ ide o Parížsky dohovor, štát by mohol uplatniť ustanovenia dohovoru alebo svojho vlastného právneho poriadku proti lietadlám iného štátu len v rámci tej časti vzdušného priestoru, nad ktorou má účinnú kontrolu. Tento limit bude posunutý s vývojom techník tak, že celý vzdušný stĺp, ktorý sa dá ovládať nad štátnym územím, sa stane súčasťou štátneho územia. Ak sa použije pravidlo efektivity na určenie hranice štátneho územia vo vesmíre, potom by pravidlo malo znieť nasledovne: každý štát, bez ohľadu na veľkosť a silu (ekonomickú alebo vojenskú), rovnako ako voči iným štátom, má a mal by byť pripustený mať územné právo nad jeho teritoriálne územia tak vysoko ako práva každého iného štátu bez ohľadu na to, aké mocné sú. Uplatňovanie predmetnej doktríny so zreteľom na akýkoľvek problém právneho poriadku by bolo v súčasnom medzinárodnom spoločenstve nepochybne veľmi nebezpečné, priam katastrofálne. Ak by každý štát mohol navrhnúť svoju zvrchovanosť smerom hore a dole v súlade s jeho efektívnou silou, nevyhnutne by vznikli nespočetné konfliktné nároky bez kritérií pre ich urovanie. To by znamenalo uznanie nestability zvrchovanosti štátnych hraníc, ktoré by sa líšili s rozvojom technológií, ako aj nerovnosti štátov, keďže sa nachádzajú na rôznych úrovniach vedeckého a technického rozvoja. V súvislosti s tým vzniká otázka, ako budú niektoré z nich schopné kontrolovať priestor nad svojim územím, tak efektívne ako ostatné štáty. Jedným z dôležitých nedostatkov tejto teórie je to, že by to viedlo k abnormálnej situácii, keď by niektoré štáty mali pod svojou jurisdikciou vyššie stĺpy vzduchu (alebo priestoru) než iné štáty (rôzne výšky pre rôzne štáty) v závislosti od technickej dokonalosti ich zbraní. Navyše hranica medzi vzduchom a zvyškom priestoru by sa v dôsledku technického vývoja neustále menila.²⁵

2.8 Vymedzenie založené na rozdelení priestoru do zón

Jeden alebo dvaja autori, ktorí pristupujú analogicky k morskému právu, naznačujú kreslenie viacerých hraníc namiesto jednej. Kritériá pre výber týchto ľubovoľných vzdialeností sa líšia a závisia od konkrétnych faktorov, ktoré najviac odrážajú predstavivosť navrhovateľa.²⁶ V zásade tento prístup nie je nový. Už v roku 1878 navrhol J. Bluntschli teóriu zón pre vzdušný priestor. V roku 1914 Merignac obhajoval delenie vzdušného priestoru do troch zón – výhradnú suverenitu „národnú zónu“ (do 200 m), „medzinárodnú zónu“ (200 až 400 m), v ktorej by boli zakázané iba útočné lety, a tretia zóna voľného vzduchu (nad 400 m). V roku 1956 navrhol J. Cooper: „územný priestor“, „príľahlý priestor“ a priestor nad „príľahlý priestor“, ktorý je slobodný pre prechod všetkých zariadení („voľný priestor“). Navrhuje sa, aby štát vykonával úplnú zvrchovanosť až do výšky, do ktorej môže lietadlo vystúpiť. Potom by mala existovať druhá oblasť až do vzdialenosti 483 km, označená ako susedná zóna (contiguous zone) umožňujúca právo tranzitu cez túto zónu pre všetky nevojenké letecké nástroje; a nakoniec by mal existovať pre všetkých voľný vesmírny priestor.²⁷

W. Hyman navrhol založiť „Neutraliu“ – neutrálnu zónu, ktorá by zahŕňala horné hranice vzdušného priestoru a spodné hranice kozmického priestoru, v ktorej by bolo uznané právo pokojného prechodu. Navrhol tiež „nárazníkovú zónu“, zónu medzi najvyššou

²⁵ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (1970): The Question of the Definition and/or the Delimitation of Outer Space. Background paper prepared by the Secretariat, s. 49-52.

²⁶ ODUNTAN, G. (2003): The Never-Ending Dispute: Legal Theories on the Spatial Demarcation Boundary Plane between Airspace and Outer Space, s. 81.

²⁷ HARRIS, D. (2010): Cases and Materials on International Law, s. 216.

nadmorskou výškou, ktorú môžu dosiahnuť balóny a lietadlá, a najnižšiu nadmorskú výšku, na ktorej môžu satelity zostať na obežnej dráhe bez akýchkoľvek prostriedkov pohonu. Predpokladá sa, že táto oblasť zmizne s vývojom nových typov hybridných vesmírnych lietadiel. Teória zón bola protikladom mnohých autorom.²⁸

Väčšina z vyššie uvedených teórií predpokladá, že demarkačná čiara musí byť nakreslená niekde v priestore a problémom je určiť kde. Ako alternatívu sa však navrhlo, aby sa štáty sústredili na reguláciu činností v priestore bez ohľadu na umiestnenie týchto činností. Možnosť takéhoto prístupu odkázala od júna 1959 *ad hoc* Výbor OSN pre mierové využitie kozmického priestoru: „Diskutovalo sa aj o tom, či by ďalšie skúsenosti mohli navrhnúť iný prístup, a to vhodnosť založiť právny režim, ktorý sa vzťahuje na činnosti vo vesmírnom priestore, predovšetkým na charakter a druh konkrétnych vesmírnych aktivít.“ Samozrejme, problémom je dosiahnutie dohody o tých činnostiach, ktoré majú byť povolené, a o tých, ktoré sú zakázané. Predmetná dohoda bude ťažko dosiahnutá z dôvodu takmer neprekonateľných technických prekážok pri odpojení civilného od vojenského využívania vesmírnych vozidiel. Po druhé, aj keby sa takáto dohoda dosiahla, mohlo by to byť vykonané iba zavedením nejakej formy inšpekčného systému, inými slovami, celá otázka sa stáva len ďalším aspektom problému odzbrojenia.²⁹

3 Funkčný prístup

Druhý prístup zohľadňuje funkcie zariadení, rozlišuje sa medzi leteckou a vesmírnou činnosťou, pričom tieto činnosti podliehajú jednej a tej istej právnej úprave bez ohľadu v akej nadmorskej výške sa vykonávajú. Zástancovia tohto prístupu vo všeobecnosti popierajú potrebu vymedzenia medzi vzdušným priestorom a vesmírom. Namiesto toho sa kladie otázka týkajúca sa vymedzenia činnosti vo vesmíre alebo vesmírneho letu a určenia rozdielu medzi lietadlami a vesmírnymi zariadeniami. Obhajcovia tvrdia, že keďže právna definícia je zvyčajne určená na povolenie určitých činností, dosiahnutie tohto cieľa nie je právnou definíciou hraníc, ale skôr definovaním cieľov a poslania pre vesmírne vozidlá, čo by zodpovedalo zavedenej praxi. Vesmírne aktivity sa preto považujú za odlišné od pozemských alebo leteckých aktivít, pretože sú zamerané na skúmanie alebo využívanie vesmíru a spadajú pod rozsah vesmírneho práva od ich vzniku až po ich ukončenie.

M. Lemoine v roku 1947 napísal, že letecké právo je oblasť práva, ktorá určuje a študuje právne normy, ktoré regulujú premávku a používanie lietadiel, ako aj vzťahy, ktoré priniesli, a že kozmické právo bolo orientované na navigáciu vo vesmíre. J. Kroell vyjadril názor, že kozmické právo by bol použiteľný na „kosmokraft“ kvôli svojmu mimozemskému cieľu. Vzťahuje sa na ne v okamihu keď opúšťajú Zem, aby sa vyhli zložitému určeniu ich prechodu z jedného právneho postavenia do druhého. Jednotnosť postavenia predstavuje vhodnejšie, ak nie racionálnejšie riešenie predmetného problému. R. Quadri vysvetlil, že je založený na kozmických aktivitách a tvrdí, že vzduch a vesmír predstavujú neoddeliteľný celok, súvislý, bez rozdielu alebo oddelenie zónami. Všetka právomoc nad vesmírnym zariadením by bola udelená vypúšťajúcemu štátu, územný štát nemá právomoc v súvislosti s preletovými vesmírnymi zariadeniami iných štátov. M. Markov navrhol, aby sa vesmírne právo vzťahovalo na všetky vesmírne lode, dokonca aj tie, ktoré sa mali vrátiť na zem, za predpokladu, že vesmírne aktivity sú mierové. V takýchto prípadoch by vzdušný priestor nemal byť podriadený národnej suverenite. Všetky strely a medziplanetárne stanice by mali mať právo na pokojný prechod a právo letu nad štátnymi územiami.³⁰

²⁸ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (1970): The Question of the Definition and/or the Delimitation of Outer Space. Background paper prepared by the Secretariat, s. 52-54.

²⁹ HARRIS, D. (2010): Cases and Materials on International Law, s. 216-217.

³⁰ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (1970): The Question of the Definition and/or the Delimitation of Outer Space. Background paper prepared by the Secretariat, s. 58-60.

N. Mateesco považuje priestorové hranice pre vzdušný priestor a vesmír za neprijateľné z vedeckých, ako aj z právnych dôvodov a domnieva sa, že funkčný prístup sa javí ako primeraný pre účinnú spoluprácu medzi štátmi. Zhrňuje tento prístup nasledujúcim spôsobom:

1. Východiskovým bodom je povinnosť rozdelenia všetkého medzi vzdušným a vesmírnym priestorom, pretože nikto nepozná limity jedného alebo druhého, a po druhé, pretože tieto pojmy majú v tejto teórii len prídavnú hodnotu. Vo svetle tejto teórie existuje jeden prostriedok, *ad coelum*, ktorý obklopuje zemeguľu a stráca sa vo vesmíre.
2. Pojmy slobody vesmíru a štátnej zvrchovanosti sa musia chápať ako označujúce funkčnú slobodu a funkčnú zvrchovanosť, čo znamená, že koncepcia zvrchovanosti môže byť koncipovaná len vo vzťahu k konkrétnym funkciám ako v jej abstraktnom zmysle.
3. Funkčná teória neodmieta práva uznávané ako patriace štátom, ako je ich funkčná suverenita nad leteckou dopravou nad ich územím alebo nad činnosťou ich občanov. Takto chápaná, funkčná suverenita zohľadní všetky záujmy štátov vo vojenskej bezpečnosti. Na druhej strane, pre účely letu by mal byť vzduch tak voľný ako vesmír.
4. Funkčná sloboda priestoru neznamena právo robiť čokoľvek. Mala by sa chápať ako sloboda, ktorá je daná iba z hľadiska určitých funkcií, ako sú humanitárne, vedecké, prieskumné a im podobné.
5. Právo na sebaobranu a právo na prístup alebo právo na mobilitu medzi dvomi bodmi vo vesmíre sú uznané ako prirodzené práva a ako také musia byť považované za základné pre štúdium funkčnej teórie.
6. Napokon na základe funkčného prístupu je letecké právo oblasť práva, ktorá sa vzťahuje na činnosti vzdušných zariadení: lietadlá, balóny a akékoľvek zariadenia vyžadujúce vzdušnú podporu.

Pri ďalšom spracovaní tohto súhrnu N. Mateesco poukazuje na to, že prirodzené právo na prístup do vesmíru vychádza zo zásady, že vesmír je otvorený pre všetky štáty a je možné ho porovnávať s právom všetkých krajín, vrátane vnútrozemských. Ďalej znamená, že všetky pokojné a neškodné techniky, pomocou ktorých sa snažia uniknúť pozemskému príťahovaniu, sú dobré, platné a prijateľné všetkými štátmi. Takéto techniky môžu vyžadovať, aby vesmírne zariadenie náhodne preletelo ponad územie niektorých štátov. Ak by zariadenie spôsobilo škodu preletávanému štátu, bude mu dlžné odškodnenie. Ak sa nebude uplatňovať jurisdikcia územného štátu, tak plavidlo bude musieť mať kozmický cieľ. Pod kozmickou cestou zariadenia by sa mala chápať trajektória, pozdĺž ktorej bude aspoň jedna zastávka na inom mieste než na zemskom povrchu, pričom toto zastavenie bude z mierových, vedeckých alebo humanitárnych dôvodov. Autor prichádza k záveru, že na reguláciu takýchto cieľov a trajektórií, ako aj vypúšťanie, by sa mal vyvinúť relevantný súbor pravidiel (kozmickej zákon).³¹

Podľa G. Gala sa vesmírne právo nemôže spájať so žiadnym obmedzeným priestorom (oblasťou alebo zónou), ale iba s charakterom aktivity podliehajúcej regulácii. Vo vesmírnom práve riziko pre bezpečnosť a možnosť odvrátenia od neho už nie je spojené so zemepisným bodom, ktorý by sa úzko spájal s nejakou časťou územia štátu. Pri postupnom rozšírení rozsahu pôsobnosti medzinárodného vesmírneho práva sa medzinárodná regulácia postupne priblíži štartovacím podločkám. Jediným spôsobom, ako zachovať logickú jednotu právnej regulácie, je vylúčenie vymedzenia vo vesmíre a prijatie funkčného základu. Aj keď je vymedzenie prijaté, musí byť sprievodné s funkčným systémom. Správnosť funkčnej teórie ďalej podporuje skutočnosť, že 71 % povrchu Zeme je pokrytých morom. Len vo vesmíre nad šírím morom by úprava založená na povahe vesmírnej činnosti umožnila obmedzenie schopné ochrany

³¹ COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (1970): The Question of the Definition and/or the Delimitation of Outer Space. Background paper prepared by the Secretariat, s. 60-61.

bezpečnosti štátov. V opačnom prípade, bez ohľadu na to, ako vysoko by bola vymedzená hranica zvrchovanosti nad kontinentálnymi územiami, ktoré predstavujú iba 29 % zemského povrchu, nechránilo by to štáty pred škodlivým rušením prostredníctvom činností vykonávaných nad morom.³²

Tí autori, ktorí nesúhlasia s funkčnou teóriou, tvrdia, že jej základný východiskový bod (definícia vesmírnych aktivít) je zraniteľný, pretože nie je vždy možné rozlišovať medzi vesmírnymi aktivitami a inými činnosťami. Ďalej argumentujú tým, že funkčná teória nezohľadňuje vyhliadky vedeckého a technického pokroku v oblasti vývoja lietadiel, keďže tento pokrok ešte viac komplikuje problém rozlíšenia lietadiel od vesmírnych zariadení. Očakáva sa, že nie v príliš vzdialenej budúcnosti budú zariadenia schopné lietania obiehať pozdĺž balistickej trajektórie Zeme, lietať vo vesmíre a vo vzdušnom priestore s mäkkými pristátiami na Zemi. Tiež sa konštatovalo, že funkčná teória neharmonizuje koncept štátnej suverenity vo vzdušnom priestore. Podľa tejto teórie by štáty vykonávali suverenitu nad činnosťami typickými pre leteckú dopravu, aj keď sa vykonávajú v nadmorskej výške vyššej ako satelitná obežná dráha. Na druhej strane, zvrchovanosť územného štátu by sa nevzťahovala na „vesmírne aktivity“ v žiadnych, dokonca ani malých nadmorských výškach. Táto situácia by mohla viesť k narušeniu niektorých činností vo vesmíre a k porušovaniu suverenity vzdušného priestoru.³³

Aj keď je táto teória chválená z hľadiska jej koncepcnej jasnosti a jednotného uplatňovania jedného právneho režimu na jednu činnosť, vyvoláva niekoľko praktických otázok, ktoré jej bránia k jednoznačnej realizácii. Po prvé, kritérium „zamerané na využitie alebo preskúmanie vesmíru“ je dosť vágne a je príliš široké. V tomto zmysle by sa dokonca konštruovanie satelitov alebo ich prepravovanie na miesto vypustenia mohlo považovať za vesmírne činnosti, a preto by podliehali medzinárodnému vesmírnemu právu. Po druhé, funkčné kritérium, aj napriek príliš širokým výkladom, sa môže prekrývať s uplatniteľnými právnymi predpismi a zásahmi medzi činnosťami, hoci majú rozdielny charakter. Napríklad vesmírne aktivity môžu spôsobiť následky vo vzdušnom priestore. Preto by sa dalo povedať, že by ako také nemali byť oslobodené od medzinárodného leteckého práva alebo že by sa mali rozvíjať mechanizmy koordinácie. Naopak, činnosti, ktoré nie sú namierené na používanie alebo skúmanie vesmíru, môžu taktiež zasahovať do činností, ktorými samy splňajú toto kritérium a preto spadajú do pôsobnosti vesmírneho práva.³⁴

Základný rozdiel medzi priestorovým prístupom a funkčným prístupom spočíva v tom, že zatiaľ čo prvý je založený na prijatí určitých vedeckých a technických kritérií; napríklad: gravitačná sila Zeme, najnižšia obežná dráha družíc atď., ktorá je založená na definícii priestorových objektov a ich funkcií alebo účelov a priestorových aktivitách. Základom funkčného prístupu je povaha činností, ktoré sa vykonávajú alebo majú byť vykonané. Preto nie je žiadny rozdiel medzi vzdušným letom a vesmírnym letom, ako aj medzi lietadlami a kozmickými zariadeniami. Čoskoro známe prijateľné a presné definície „lietadiel“ a „kozmetických zariadení“ budú rovnako nepolapiteľné ako podobné definície leteckého práva a vesmírneho práva.³⁵

Záver

Právna regulácia vesmírneho priestoru zostala pod záštitou zásady „každý pre seba“. Spustenie paradigmy „spoločného dedičstva ľudstva“ by nemalo viesť k tomu, aby sme sa

³² COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (1970): The Question of the Definition and/or the Delimitation of Outer Space. Background paper prepared by the Secretariat, s. 61-63.

³³ Ibidem, s. 65.

³⁴ HANSEN, R. (2015): An Inductive Approach to the Air-Space Boundary Question, s. 8-9.

³⁵ ODUNTAN, G. (2003): The Never-Ending Dispute: Legal Theories on the Spatial Demarcation Boundary Plane between Airspace and Outer Space, s. 69-72.

domnievali, že prinajmenšom existuje určitý záujem medzinárodného spoločenstva o rozvojové krajiny a v rozpore so záujmom priemyselných štátov. Avšak je možné, že sa postupne prostredníctvom trpezlivého a realistického kompromisu môže zmeniť na súbor právnych predpisov a inštitúcií, ktoré sú určené na uspokojenie potrieb všetkých krajín, najmä tých, ktoré sú menej pokročilé.³⁶

Aký by bol prínos právnej zrozumiteľnosť? Komerčný rozvoj vesmírneho priestoru by bol uľahčený zrozumiteľnosťou, stabilitou a predvídateľnosťou práva hlavne v otázkach, ako sú suborbitálne lety, riadenie vesmírnej dopravy, vesmírny odpad a status človeka vo vesmíre. Jednotnosť práva zlepši záujem trhu o investície do kozmickej dopravy a schopnosť poisťovacieho priemyslu hodnotiť a oceniť riziko. Vymedzenie toho, ktorý právny režim zvýši bezpečnosť letovej prevádzky lietadiel, kozmických lodí a leteckých a vesmírnych vozidiel. Režimy leteckého aj kozmického práva sa vyvíjali v čase, keď ešte neexistovala technológia letov z povrchu na povrch, ale nevylučujeme, že sa to v blízkej budúcnosti nezmení. Napriek tomu ešte neexistuje jednotný alebo integrovaný režim leteckého práva. Okrem toho existujú významné rozdiely medzi režimami leteckého práva a vesmírneho práva.³⁷

Z článku vyplýva, že problém definície a vymedzenia vesmíru je veľmi zložitý. Od začiatku posudzovania otázky definície a vymedzenia kozmického priestoru si Právny podvýbor vypočul rôzne názory na túto problematiku a posúdil a riešil množstvo prijatých návrhov. Zatiaľ možno povedať, že existujú dva základné prístupy k problému (priestorový a funkčný), bolo navrhnuté množstvo kritérií podľa jedného alebo druhého prístupu v rámci a aj mimo OSN. V správach Právneho podvýboru alebo Výboru OSN pre mierové využívanie kozmického priestoru nevyplývajú žiadne dohody o vecných právnych otázkach súvisiacich s definíciou a vymedzením vesmíru. Zatiaľ sa zdá, že politická vôľa a právna podpora na dosiahnutie týchto cieľov existujú medzi väčšinou štátov, je však potrebné urobiť veľa vecí, pokiaľ ide o monitorovanie vesmírnych aktivít a presadzovanie právnych pravidiel vo vesmírnom priestore. Pretože zvýšené komercializované aktivity majú za následok vytvorenie národných vesmírnych zákonov, ktoré ich budú riešiť. Otázka delimitácie zostáva kritická. Je zrejmé, že pokiaľ bude debata o delimitácii pokračovať, štáty budú naďalej bojovať s otázkou právneho uplatňovania vesmírnych aktivít. Bez ohľadu na to, akú konečnú teóriu prijme medzinárodné spoločenstvo, bude to vždy viesť k kritike a potenciálnym nevýhodám. Diskusia sa však musí dostať k záveru, keďže desaťročia ukazujú, že je možné dospieť k vedeckému a akademickému úsudku, aby sa vytvorila hranica. Delimitácia sa musí podporiť záujmu ľudstva, a preto by jej vyriešenie vyžadovalo vyváženosť záujmov týkajúcich sa práva, politiky a vedy a techniky.

Použitá literatúra:

1. ABRAMOVITCH, Y. (1962): The Maxim 'Cujus est solum ejus usque ad coelum' as Applied in Aviation. *McGill Law Journal*, roč. 8, č. 4, s. 247-248. Dostupné na: lawjournal.mcgill.ca/userfiles/other/8509457-abramovitch.pdf
2. BITTENCOURT NETO, O. (2012): *The Elusive Frontier: Revisiting the Delimitation of Outer Space*. International Institute of Space Law (2012). Dostupné na: <https://iislweb.org/docs/Diederiks2012.pdf>
3. BROWNLIE, I. (2013): *Princípy medzinárodného verejného práva*. Prvé vydanie. Bratislava: Eurokódex a Paneurópska vysoká škola, 2013. 868. ISBN 978-80-89447-64-0.
4. CASSESE, A. (2005): *International Law*. Second Edition. New York: Oxford University Press, 2005. 558. ISBN 978-0-19-925939-7.

³⁶ CASSESE, A. (2005): *International Law*, s. 96-97.

³⁷ DEMPSEY, P. (2017): *The Definition and Delimitation of Outer Space*.

5. *Convention on International Civil Aviation* (7 December 1944). Dostupné na: <https://www.icao.int/publications/pages/doc7300.aspx>
6. COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (2002): *Historical summary on the consideration of the question on the definition and delimitation of outer space. Report of the Secretariat*. A/AC.105/769. 18 January 2002. Dostupné na: http://www.unoosa.org/pdf/reports/ac105/AC105_769E.pdf
7. COMMITTEE ON THE PEACEFUL USES OF OUTER SPACE (1970): *The Question of the Definition and/or the Delimitation of Outer Space. Background paper prepared by the Secretariat*. A/AC.105/C.2/7. 7 May 1970. Dostupné na: http://www.unoosa.org/oosa/oosadoc/data/documents/1970/aac.105c.2/aac.105c.27_0.html
8. DEMPSEY, P. (2017): *The Definition and Delimitation of Outer Space*. Legal Subcommittee of the UN Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. 30 March 2017. Vienna, Austria. Dostupné na: <http://www.unoosa.org/documents/pdf/copuos/lsc/2017/tech-05.pdf>
9. HANSEN, R. (2015): *An Inductive Approach to the Air-Space Boundary Question*. KU Leuven. Working Paper No. 148, February 2015. Dostupné na: <https://ghum.kuleuven.be/ggs/wp148-hansen.pdf>
10. HARRIS, D. (2010): *Cases and Materials on International Law*. 7th Edition. London: Sweet & Maxwell, 2010. 941. ISBN 978-1-84-703278-2.
11. ODUNTAN, G. (2003): The Never-Ending Dispute: Legal Theories on the Spatial Demarcation Boundary Plane between Airspace and Outer Space. *Hertfordshire Law Journal*, roč. 1, č. 2, 2003, s. 64-84. Dostupné na: https://www.herts.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0010/38629/HLJ_V1I2_Oduntan.pdf
12. *Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies* (27 Január 1967). Dostupná na: www.unoosa.org/pdf/publications/ST_SPACE_061Rev01E.pdf

Kontakt:

Mgr. Michal Klenka

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
Slovenská republika
852 35 Bratislava
e-mail: michal.klenka@euba.sk.

SÚČASNÁ ÚPRAVA AZYLU V KONTEXTE EURÓPSKEHO PRÁVA

Stanislav Mráz

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: stanislav.mraz@euba.sk

Abstrakt:

Azylová a utečenecká problematika patrí k aktuálnym a otvoreným otázkam nielen na národnej, ale aj európskej a medzinárodnej úrovni. V prípade udelenia azylu má poskytujúci štát úplnú voľnosť tak urobiť, ale môže ochranu aj odmietnuť. Priznanie azylu je teda jeho vnútroštátna záležitosť, rovnako môže azylantovi udeliť aj štátne občianstvo.

Kľúčové slová: Azyl, žiadateľ o azyl, nelegálny vstup a pobyt, podmienky prijímania žiadateľov o azyl, medzinárodná ochrana, zodpovedný štát, osoby bez sprievodu, dočasná ochrana

JEL klasifikácia: K33

Abstract:

Asylum and refugee issues are current and open questions not only at the national, but also at the European and international level. In the case of granting asylum, the granting state has the complete liberty to do so, but it can also refuse to provide protection. Asylum is therefore state's internal affair; however, the state can also grant state citizenship.

Keywords: Asylum, asylum seeker, illegal entry and stay, conditions for the accepting of asylum seekers, international protection, responsible state, unaccompanied persons, temporary protection

JEL Classification: K33

Úvod

Európske právo nevytvára nový systém ochrany poskytovanej jednotlivcovi, ktorý vyžaduje ochranu medzinárodného spoločenstva, ale vyplňuje biele miesta, ktoré medzinárodnoprávnej úprave chýbajú. V súčasnosti je snaha zo strany Európskej únie vytvoriť flexibilnejší systém medzinárodnej ochrany, ktorý bude schopný lepšie, spravodlivejšie a účinnejšie reagovať na súčasnú migračnú realitu a potrebu poskytnutia medzinárodnej ochrany občanom tretích štátov, ktorí takúto ochranu skutočne potrebujú.

Únijné právo hľadalo svoj základ aj v iných medzinárodnoprávných dokumentoch najmä v Európskom dohovore o ľudských právach (EDLP). Zásadný význam má aj judikatúra Európskeho súdu pre ľudské práva pre vývoj azylového práva Únie. ESĽP judikuje ako vo vzťahu k otázke refoulement – núteného návratu cudzincov do krajiny pôvodu – t. j., v kontexte možného prelomenia záväzkov vyplývajúcich z čl. 3 a 8 EDLP, ktorý je relevantný k otázke obmedzenia slobody pohybu. EDLP nezakotvuje právo azylu. Vhodné je tiež odlišovať čl. 33 Dohovoru o právnom postavení utečencov stanovujúci princíp non refoulment vo vzťahu k utečencom a čl. 3 EDLP majúci absolútny charakter v zaručení práva, že nikto nesmie byť mučení alebo podrobovaný neľudskému či ponižujúcemu zaobchádzaniu. Z procesnoprávneho hľadiska je EDLP zásadný ešte z hľadiska zaručenia práva na účinný prostriedok nápravy. Každý, koho práva a sloboda priznané EDLP boli porušené, musí mať účinné právne

prostriedky nápravy pred národným orgánom, aj keď sa porušenia dopustili osoby pri plnení úradných povinností.

Od začiatku 90. rokov minulého storočia sa členské štáty EÚ dohodli na spoločnom mechanizme, ktorého cieľom je určiť jeden príslušný členský štát, ktorý bude sám rozhodovať o žiadosti o azyl do merita veci t. j. posúdi či cudzinec spĺňa podmienky pre udelenie azylu resp. statusu utečenca. Táto snaha sa zavŕšila podpisom Dohovoru týkajúceho sa určenia štátu zodpovedného za prieskum žiadostí o azyl v jednom z členských štátov Európskeho spoločenstva (Dublinský dohovor).

Dôvody, ktoré viedli štáty ES ešte pred podpísaním Maastrichtskej zmluvy k vytvoreniu dnes označovaného „dublinského systému“, môžeme zhrnúť nasledovne:

- nárast počtu žiadateľov o azyl v členských krajinách ES,
- vytvorenie priestoru bez vnútorných hraníc,¹
- všetci žiadatelia musia skonštatovať svoju žiadosť preskúmanú do merita veci jedným z členských štátov,
- predísť problému utečencov in orbit (refugees in orbit) čiže tzv. neustále obiehajúcich utečencov (žiadateľov o azyl), ktorých žiadosť o azyl nebola riadne preskúmaná – dôsledok aplikácie inštitútu tretej bezpečnej krajiny,
- snaha o vyriešenie problému tzv. asylum shopping, ide o jav, keď žiadatelia postupne podávajú žiadosti o azyl v členských štátoch ES, a to z rôznych dôvodov – sekundárne migračné toky v dôsledku rozdielnych národných azylových systémov, z dôvodu zvýšenia si pravdepodobného úspechu v udelení azylu v rôznych členských štátoch v dôsledku postupného sprísňovania národných prístupov k riešeniu problematiky konania vo veci azylu apod.

Cieľom vytvárania dublinského systému nebola harmonizácia jednotlivých azylových procedúr. K myšlienke spoločného azylového systému sa na politickej úrovni pristúpilo až neskôr na summite Európskej rady v Tampere v roku 1999. Podľa záverov summitu Európskej rady v Tampere by mal dublinský systém zahŕňať jasnú a uskutočniteľnú metódu určenia členského štátu oprávneného k posudzovaniu žiadosti o azyl. Táto metóda by mala byť založená na objektívnych a spravodlivých kritériách ako pre členský štát, tak pre dotknuté osoby. Malo byť najmä možné urýchlene určiť príslušný členský štát tak, aby bol zaručený účinný prístup v konaní o priznaní právneho postavenia utečenca a aby nebol ohrozený cieľ urýchleného vybavenia žiadosti o azyl.

Obdobný mechanizmus ako Dublinský dohovor obsahovala aj Schengenská vykonávacia dohoda z roku 1990 a to v kapitole 7 druhej hlavy.²

V súčasnosti je dublinský systém založený na aplikácii nariadení Rady č. 343/2003, ktorým sa stanovujú kritériá a postupy pre určenie členského štátu príslušného na posudzovanie žiadostí o azyl podané štátnym príslušníkom tretej krajiny v niektorom z členských štátov.

Členské štáty v zmysle dublinského nariadenia posudzujú každú žiadosť o azyl podanú príslušníkom tretej krajiny na hraniciach alebo na ich území ktorémukoľvek z nich. Žiadosť o azyl posudzuje³ jediný členský štát, ktorý je príslušný podľa nasledujúcich kritérií:

- existencia rodinného príslušníka žiadateľa o azyl (článok 6 – 8 dublinského nariadenia),
- povolenie k pobytu/víza (platné, neplatné, viacnásobné článok 9 dublinského nariadenia),
- nelegálny vstup a pobyt na území (článok 10 dublinského nariadenia),

¹ Schengenský dohovor z roku 1985. Vykonávacia schengenská dohoda z roku 1990.

² Uvedené ustanovenie nebolo aplikované, a to vzhľadom na tzv. Bonnský protokol z roku 1994.

³ Posúdením žiadosti o azyl dublinské nariadenie rozumie súhrn opatrení pre posúdenie žiadosti o azyl, rozhodnutie alebo rozsudok o takej to žiadosti vydaný príslušným orgánom v súlade s vnútroštátnym právom s výnimkou konania o určení členského štátu príslušného podľa uvedeného dublinského nariadenia

- oslobodenie od vízovej povinnosti (článok 11 dublinského nariadenia),
- podanie žiadosti o azyl v tranzitnom priestore letiska (článok 12 dublinského nariadenia),
- ostatné kritérium – pokiaľ nemôže byť podľa vyššie uvedených kritérií určený zodpovedný členský štát, tak o posudzovaní žiadosti o azyl rozhoduje prvý členský štát, v ktorom bola žiadosť o azyl podaná (článok 13 dublinského nariadenia).

Konanie vo veci určenia zodpovedného členského štátu podľa dublinského nariadenia začína hneď, ako je žiadosť o azyl po prvý krát podaná v členskom štáte.

Každý členský štát môže odchylne od dublinského nariadenia posúdiť žiadosť o azyl, ktorú podal štátny príslušník tretej krajiny, aj keď podľa kritérií stanovených v tomto nariadení nie je zodpovedný. V takom prípade sa tento členský štát stáva zodpovedným členským štátom v zmysle tohto nariadenia a preberá povinnosti spojené s touto zodpovednosťou. Ak je to vhodné upovedomí pôvodne zodpovedný členský štát, členský štát, ktorý vedie konanie o určení zodpovedného členského štátu, alebo členský štát, ktorému bola adresovaná žiadosť o prevzatí žiadateľa alebo jeho prijatie späť.

Každý členský štát môže z humanitárnych dôvodov, ktoré vyplývajú najmä z dôvodov rodinnej alebo kultúrnej povahy, spojiť rodinných príslušníkov a iných príbuzných, aj keď nie je zodpovedný podľa kritérií stanovených v tomto nariadení. Dotknuté osoby musia vyjadriť svoj súhlas.

Členský štát zodpovedný za posúdenie žiadosti o azyl je podľa tohto nariadenia povinný:

- a) prevziať žiadateľa o azyl, ktorý podal žiadosť v inom členskom štáte,
- b) dokončiť posúdenie žiadosti o azyl,
- c) prijať späť žiadateľa, ktorého žiadosť o azyl posudzuje a ktorý sa bez povolenia nachádza na území iného členského štátu,
- d) prijať späť žiadateľa, ktorý vzal späť svoju posudzovanú žiadosť a podal žiadosť v inom členskom štáte,
- e) prijať späť štátneho príslušníka tretej krajiny, ktorého žiadosť zamietol a ktorý sa bez povolenia nachádza na území iného členského štátu.

Okrem hmotno-právneho zoznamu kritérií pre určenie zodpovedného štátu nariadenie upravuje procesnoprávnu stránku konania vo veci určenie zodpovedného štátu za posúdenie žiadosti o azyl (začatie konania, časové lehoty, dôkazové prostriedky, odkladný účinok apod.), práva účastníkov konania (právo na informácie, právo na opravný prostriedok apod.), administratívnu spoluprácu medzi členskými štátmi. Súčasne stanovuje, že uplatňovanie dublinského nariadenia medzi členskými štátmi môže byť uľahčené a jeho účinnosť môže byť zvýšená dvojstrannými dohodami medzi členskými štátmi za účelom zlepšenia komunikácie medzi príslušnými odbormi, skrátenia časových lehôt a postupov, zjednodušenia spracovania žiadostí o prevzatí alebo prijatí späť alebo vytvárania postupov pre uskutočňovanie presunov.

1 Podmienky prijímania žiadateľov o azyl

Jedným z krokov s ohľadom na článok 78 ods. 2 písm. f) je stanovenie minimálnych noriem pre prijímanie žiadateľov o azyl založených na uznaní základných ľudských práv najmä na zásadách uznávaných Chartou základných práv Európskej únie. Cieľom snaženia EÚ v tejto oblasti bolo zaistenie ľudskej dôstojnosti a podporiť najmä používanie článkov 1⁴ a 18⁵ Listiny základných práv Európskej únie.

Cieľom EÚ bolo stanoviť také minimálne štandardy pre prijímanie žiadateľov o azyl, ktoré budú v zásade dostatočné k zaistieniu dôstojnej úrovne života a porovnateľných životných

⁴ Ľudská dôstojnosť je nedotknuteľná. Musí byť rešpektovaná a ochránená.

⁵ Pri dodržiavaní ustanovení Ženevského dohovoru zo dňa 28. júl 1951 a Protokolu zo dňa 31. januára 1967 o postavení utečencov a v súlade so Zmluvou o založení Európskeho spoločenstva sa zaručuje právo na azyl.

podmienok pre žiadateľov o azyl vo všetkých členských štátoch. Preto Rada EÚ prijala smernicu 2003/9/ES, ktorou sa stanovili minimálne normy pre prijímanie žiadateľov o azyl.⁶

Jedným z cieľov smernice bolo zaistiť dôstojné podmienky pre život vo všetkých členských štátoch EÚ a súčasne harmonizácia noriem v tejto oblasti mala napomôcť obmedzeniu druhotného pohybu žiadateľov o azyl spôsobeného rozdielnymi podmienkami prijímania. Účelom smernice bolo tiež povzbudiť vhodnou spoluprácu príslušných orgánov pri prijímaní žiadateľov o azyl a tým aj harmonické vzťahy medzi miestnym obyvateľstvom a žiadateľmi o azyl.

Oblasť pôsobnosti smernice je vymedzená subjektom úpravy t. j. vzťahuje sa na všetkých občanov tretích krajín a osoby bez štátnej príslušnosti, ktorí podajú žiadosť o azyl na hraniciach alebo na území členského štátu, pokiaľ je im dovolené zostať na území, ako žiadatelia o azyl a tiež na rodinných príslušníkov, pokiaľ sú zahrnutí v žiadosti o azyl podľa národných zákonov. Súčasne je vymedzená i negatívne – nevzťahuje sa na žiadosti o diplomatický alebo územný azyl podané na zastupiteľských úradoch členských štátov. Zároveň sa smernica nebude aplikovať v prípadoch, kedy budú aplikované ustanovenia smernice o dočasnej ochrane.

Podmienky prijatia sú smernicou o prijímanie chápané ako všetky opatrenia, ktoré členské štáty v súlade s touto smernicou prijali v prospech žiadateľov o azyl. Materiálnymi podmienkami smernica rozumie také podmienky prijatia, medzi ktoré patrí ubytovanie, strava a ošatenie, poskytované vo forme vecného plnenia ako aj peňažných dávok.

Smernica o prijímaní ďalej najmä upravuje a vymedzuje:

- Právo na informácie – týkajúce sa podmienok prijatia, o organizáciách či skupinách osôb poskytujúcich osobitnú právnu pomoc a o organizáciách, ktoré im môžu pomôcť alebo poskytnúť informácie ohľadom podmienok prijatia, ktoré môžu využívať vrátane zdravotníckej pomoci. Informácie majú byť poskytované písomne a pokiaľ je to možné v jazyku, o ktorom možno predpokladať, že mu žiadatelia porozumejú, v prípade potreby môžu byť poskytnuté aj ústne, časová lehota pre poskytnutie informácií je smernicou stanovená na 15 dní.
- Povinnosť členských štátov zaistiť, aby do troch dní od podania žiadosti u príslušného orgánu bol žiadateľovi o azyl poskytnutý dokument vydaný na jeho meno potvrdzujúci jeho postavenie žiadateľa o azyl alebo potvrdenie, že je mu dovolené pobývať na území členského štátu počas vybavovania jeho žiadosti. Z humanitárnych dôvodov obsahuje smernica i fakultatívne ustanovenie o vydaní cestovného dokladu žiadateľovi o azyl, ktorý mu umožní vycestovať z krajiny.
- Žiadatelia o azyl sa môžu voľne pohybovať po celom území hostiteľského členského štátu alebo vo vymedzenej oblasti určenej členským štátom. Vymedzená oblasť by nemala mať vplyv na súkromnú sféru života a mala by poskytovať dostatočný priestor pre zaručenie prístupu ku všetkým výhodám podľa smernice.
- Členské štáty podnikajú príslušné opatrenia, aby v rámci možností zachovali jednotu rodiny, ktorá sa nachádza na jej území, pokiaľ žiadateľom dotýčným členský štát poskytuje ubytovanie.
- Členské štáty musia poskytnúť deťom žiadateľov o azyl a žiadateľom o azyl, ktorí sú neplnoletí, prístup k systému vzdelávania za rovnakých podmienok, aké majú občania hostiteľského členského štátu, kým nedôjde k vyhosteniu neplnoletých alebo ich rodičov. Vzdelávanie môže byť zabezpečené v ubytovacích strediskách.
- Členské štáty obligatórne určia dobu, začínajúcu dňom podania žiadosti o azyl, počas ktorej nebude mať žiadateľ prístup na trh práce. Pokiaľ nebolo rozhodnutie prijaté na úrovni prvej inštancie do jedného roka od predloženia žiadosti o azyl a z tohto

⁶ Ďalej len „smernica o prijímaní“.

omeškania nemožno viniť žiadateľa, členské štáty rozhodnú o podmienkach, za ktorých bude žiadateľovi udelený prístup na trh práce.

- Smernica ďalej rozpracováva materiálne podmienky prijatia – ich formu (v naturálnych alebo v podobe finančných prídelov), kofinancovanie materiálnych podmienok prijatia (členské štáty môžu od žiadateľov požadovať čiastočnú alebo úplnú náhradu nákladov na materiálne podmienky a zdravotnícku starostlivosť pokiaľ majú dostatočné prostriedky na uhradenie nákladov na materiálne prijatie), v prípadoch, keď je ubytovanie poskytované priamo, malo by mať jednu z nasledujúcich foriem alebo by malo byť kombináciou nasledujúcich foriem – priestory používané pre účely ubytovania žiadateľov o azyl počas posudzovania žiadosti o azyl podanej na hraniciach, ubytovacie strediská, ktoré zaručujú dostatočnú životnú úroveň, súkromné domy, hotely alebo iné priestory upravené pre ubytovanie žiadateľov.
- Otázka zdravotníckej starostlivosti o žiadateľa o azyl tá by mala minimálne zahŕňať pohotovostnú starostlivosť a základnú liečbu v nemocnici, obligatórne potom členské štáty poskytnú potrebnú lekársku alebo inú pomoc žiadateľom, ktorí majú mimoriadne potreby.
- Problematiku neplnoletých žiadateľov bez sprievodcu – otázka zákonného zástupcu, špecifické ubytovanie (u dospelých príbuzných, u pestúnskej rodiny, ubytovacích strediskách so špeciálnym opatrením pre neplnoleté osoby, v iných ubytovacích zariadeniach vhodných pre neplnoleté osoby).
- Obmedzenie alebo odmietnutie nárokov na dávky plynúce z podmienok prijatia, a to ako hmotnoprávne, tak súčasne rieši i otázku procesnú (rozhodnutie, opravný prostriedok).

V roku 2011 bola Európska komisia nútená uverejniť nový návrh zmeny prijímacej smernice lebo návrh Komisie uverejnený v tzv. prvom azylovom balíčku bol pre členské štáty neakceptovateľný. Následne bola prijatá smernica 2013/33/EÚ, podľa ktorej sa postupuje v súčasnosti.

2 Pojem medzinárodná ochrana

Smernica Rady 2011/95/EU o normách, ktoré musia spĺňať štátny príslušníci tretích krajín alebo osoby bez štátnej príslušnosti, aby mohli požívať medzinárodnú ochranu, o jednotnom statusu pre utečencov alebo osoby, ktoré majú nárok na doplnkovú ochranu a o obsahu poskytovanej ochrany (prepracované znenie)⁷ rozumie pod pojmom medzinárodná ochrana utečenecký status a status doplnkovej ochrany. Súčasne zavádza i pojem žiadosti o medzinárodnú ochranu – žiadosť podaná štátnym príslušníkom tretej krajiny alebo osobou bez štátnej príslušnosti, u ktorej možno predpokladať, že žiadateľ sa usiluje o získanie utečeneckého statusu alebo statusu doplnkovej ochrany a v ktorej výslovne nežiada o inú formu ochrany, ktorá nespadá do predmetu Smernice a o ktorú možno požiadať samostatne.

Účelom tejto smernice je stanoviť normy, ktoré musia spĺňať štátny príslušníci tretích krajín alebo osoby bez štátnej príslušnosti, aby mohli požívať medzinárodnú ochranu, upravuje jednotný status pre utečencov alebo osoby, ktoré majú nárok na doplnkovú ochranu a súčasne vymedzuje i práva súvisiace s touto ochranou.

Kvalifikačná smernica definuje najmä:

⁷ Kvalifikačná smernica v pôvodnom znení, t.j. s ohľadom na čl. 63 SES, ktorá je aj v súčasnosti stále platná a účinná, bola uverejnená ako Smernica Rady 2004/83/ES o minimálnych normách pre uznávanie štátnych príslušníkov tretích krajín alebo osôb bez štátnej príslušnosti za utečencov alebo osoby, ktoré z iných dôvodov potrebujú medzinárodnú ochranu, a o obsahu poskytovanej ochrany, a zrušuje sa s účinkom odo dňa 21. decembra 2013.

- pôvodcu prenasledovania (článok 6 smernice) – štát, strany alebo organizácie ovládajúcich štát alebo podstatnú časť územia štátu, alebo neštátny pôvodca, možno preukázať, že štát, alebo iné strany, organizácie ovládajúce štát, alebo jeho podstatnú časť nie sú schopní alebo ochotní poskytnúť ochranu pred prenasledovaním alebo vážnou ujmu,
- poskytovateľa ochrany (článok 7 smernice) – štát, strany alebo organizácie ovládajúce štát alebo jeho podstatnú časť, pokiaľ sú ochotní a schopný zaistiť ochranu pred prenasledovaním alebo vážnou ujmu, ktorá musí byť účinná a nesmie byť len dočasná,
- prenasledovanie (článok 9 smernice) – za prenasledovanie v zmysle článku 1 A Dohovoru o právnom postavení utečencov sa podľa kvalifikačnej smernice považuje konanie, ktoré musí byť svojou povahou alebo opakovaním dostatočne závažné, aby predstavovalo závažné porušenie základných ľudských práv, najmä tých práv, od ktorých sa podľa článku 15 ods. 2 EDLP nemožno odchyliť, alebo musí byť súbehom rôznych opatrení vrátane porušenia ľudských práv, ktoré sú dostatočne závažné na to, aby postihlo jedinca obdobným spôsobom, t. j. predstavovalo závažné porušenie základných ľudských práv, najmä tých práv, od ktorých sa podľa článku 15 ods. 2 EDLP nemožno odchyliť,
- skôr interpretačne rozpracované dôvody prenasledovania (článok 10 smernice), t. j. pokúša sa nadefinovať pojem rasy, náboženstva, národnosti, sociálnej skupiny a politického presvedčenia,
- ukončenie/vyradenie z postavenia utečenca (článok 11 smernice), kde v podstate preberá ustanovenie článku 1 C Dohovoru o právnom postavení utečencov a ďalej vymedzuje situácie, kedy sa postavenie utečenca odníma, ukončuje sa platnosť alebo sa zamietá predĺženie platnosti postavenia utečenca (článok 14 smernice),
- definuje termín vylúčenie (t. j. exkluzívnej klauzule – článok 12 smernice), v podstate vychádza z článkov 1F a 1D Dohovoru o právnom postavení utečencov a rozširuje inštitút napr. o podnecovanie k páchaniu zločinov definovaných v článku 1F dohovoru o právnom postavení utečencov,
- zakotvuje inštitút doplnkovej ochrany, resp. vymedzuje osobu, ktorá má nárok na doplnkovú ochranu⁸ a status doplnkovej ochrany,⁹ súčasne stanovuje hmotnoprávne vymedzenie doplnkovej ochrany - viaže jej udelenie na existenciu vážnej ujmy. Vážna ujma predstavuje trest smrti alebo poprava, mučenie, neľudské zaobchádzanie, trestanie žiadateľa v krajine pôvodu, vážne a individuálne ohrozenie života osoby civilistu z dôvodu násilia v situáciách medzinárodného alebo vnútroštátneho ozbrojeného konfliktu, súčasne špecifikuje prípady vylúčenia z doplnkovej ochrany a odňatia, ukončenia alebo zamietnutie predĺženia statusu podpornej ochrany,
- obsah medzinárodnej ochrany ochrana pred vrátením, právo na informácie, právo na zachovanie rodiny,¹⁰ povolenie na pobyt, právo na vydanie cestovných dokladov, právo

⁸ Ide o štátneho príslušníka tretej krajiny bez štátnej príslušnosti, ktorý nespĺňa podmienky pre uznanie za utečenca, ale u ktorej existujú závažné dôvody vedúce k presvedčeniu, že pokiaľ by bol dotýčny jedinec vrátený do krajiny svojho pôvodu alebo - v prípade jedinca bez štátnej príslušnosti - do svojej krajiny bývalého obvyklého pobytu, bol by vystavený hrozbe, že utrpí vážnu ujmu a zároveň je osoba majúca nárok na doplnkovú ochranu vymedzenú aj negatívne, a to tak, že sa na ňu nevzťahujú vylučovacie dôvody definované kvalifikačnou smernicou a nemôže alebo hore uvedenej hrozbe nie je ochotný využiť ochranu dotýčnej krajiny.

⁹ Status doplnkovej ochrany znamená, že členský štát uznal príslušníka tretej krajiny alebo osobu bez štátnej príslušnosti za osobu, ktorá má nárok na doplnkovú ochranu.

¹⁰ O zlučovaní rodiny sa zoberá aj smernica Rady 2003/86/ES o práve na zlúčení rodiny, ktorá stanovuje podmienky pre uplatňovanie práva na zlúčenie rodiny štátnych príslušníkov tretích krajín, ktorí sa oprávnené zdržujú na území členských štátov, problematikou zlučovania rodiny sa zaoberá hlavne kapitola 5 uvedenej smernice, kvalifikačná smernica v otázke zachovania celistvosti rodiny je lex specialis k úprave obsiahnuté v smernici 2003/86/ES o práve na zlučovanie rodiny.

na prístup k zamestnaniu, na vzdelanie, na sociálnu starostlivosť. Čo sa týka úrovne práv priznaných kvalifikačnou smernicou utečencom a osobám požívajúcim doplnkovú ochranu, možno konštatovať, že ide o národný cudzinecký režim t. j. majú podobné postavenie ako občania prijímacieho štátu, v horšom prípade majú mať minimálne rovnaký režim práv, ako majú občania tretích štátov oprávnené žijúcich na ich území.

3 Procesná úprava azylového konania

Hlavným cieľom smernice Rady 2005/85/ES o minimálnych normách pre konanie v členských štátoch pre priznanie a odmietnutie postavenia utečenca¹¹ je zaviesť v Európskej únii minimálny rámec pre priznanie a odmietnutie postavenia utečenca s dôrazom na potvrdenie základných práv a zásad zaručených v Listine základných práv Európskej únie, vylučujúci akúkoľvek diskrimináciu, zaručujúci efektívne a čo možno najspravodlivejšie azylové konanie a tiež s cieľom zamedziť druhotnému migračnému toku v dôsledku markantných rozdielov v jednotlivých azylových systémoch.

Prijímanie tejto smernice patrilo k najzložitejším, svedčí o tom fakt, že z opatrenia vypočítaných v článku 63 ods. 1 a 2 smernice boli prijaté ako posledné. K politickej dohode o tomto dokumente došlo až v novembri 2004 a publikovaná v ústrednom vestníku EÚ bola až v decembri 2005. Z právneho hľadiska z textu smernice možno vyrozumiť veľké ťažkosti v dosahovaní konsenzu o minimálnych normách pre konanie o udelení a odňatí utečeneckého statusu. Z obligatórnych ustanovení prakticky vždy existujú výnimky, ustanovenia sú niekedy až zmätočné a často dochádza aj k derogácii základného obligatórneho pravidla v texte jedného článku, ale aj napriek týmto pomerne značným nedostatkom smernice, ju možno považovať za úspech najmä v porovnaní s veľkými nedostatkami na poli procesnoprávneho rámca konania o udelení statusu utečenca na medzinárodnom poli.

Účelom procedurálnej smernice je stanoviť minimálne normy pre konanie v členských štátoch o priznaní a odmietnutí postavenia utečenca. Táto smernica sa podľa článku 3 vzťahuje na všetky žiadosti o azyl podané na území členského štátu, vrátane hraníc alebo tranzitného priestoru a na odňatie postavenia utečenca. Oblasť pôsobnosti je vymedzená aj negatívne, nevzťahuje sa na žiadosti o diplomatický alebo územný azyl podané na zastupiteľských úradoch členských štátov.

Je dôležité upozorniť, že ak členské štáty použijú alebo zavedú konanie, v rámci ktorého sa žiadosť o azyl posudzuje, ako žiadosť na základe Dohovoru o právnom postavení utečenca a zároveň, ako žiadosť o poskytnutí iného druhu medzinárodnej ochrany podané za okolností uvedených v článku 15 kvalifikačnej smernice, použije sa procedurálna smernica počas celého konania. Súčasne s ohľadom na ods. 29 preambuly procedurálnej smernice sa táto smernica nezaoberá postupmi upravenými dublinským nariadením.

Smernica stanovuje minimálne normy pre konanie vo veci azylu, resp. medzinárodnej ochrany v zmysle kvalifikačnej smernice a to v nasledujúcich oblastiach :

- Členské štáty majú povinnosť určiť zodpovedný orgán na posúdenie žiadosti o azyl, súčasne je stanovená povinnosť, aby pracovníci tohto orgánu mali patričné znalosti alebo, aby im bolo poskytnuté školenie, aby pri vykonávaní svojich povinností vo vzťahu ku konaniu vo veci azylu mohli zodpovedne plniť svoje úlohy.
- Každá plnoletá osoba spôsobilá na právne úkony má mať právo podať svojim menom žiadosť o azyl (procedurálna smernica rieši aj situáciu podávania spoločných žiadostí, stanovuje aj možnosť podať samostatnú žiadosť neplnoletej osoby apod.).
- Jedným zo základných práv žiadateľa o azyl je právo zotrvať na území členského štátu EÚ za účelom konania vo veci azylu, pričom toto právo nezakladá právo na povolenie k pobytu v zmysle všeobecných imigračných noriem. Prípustné sú aj výnimky z tohto

¹¹ Ďalej len „procedurálna smernica“.

práva a týkajú sa následných žiadostí o azyl v zmysle článkov 32 a 34 procedurálnej smernice.

- Procedurálna smernica vymedzuje aj základné požiadavky na posudzovanie žiadosti o azyl – ide o základné zásady správneho konania ako je objektivita, nestrannosť, individuálne posudzovanie apod.
- Osobný pohovor so žiadateľom o azyl – cudzinec žiadajúci o túto formu ochrany by mal mať príležitosť na osobný pohovor o jeho žiadosti s osobou, ktorá je podľa vnútroštátnych právnych predpisov k vedeniu takéhoto pohovoru oprávnená, výnimky z tohto základného pravidla sú procedurálnou smernicou napríklad predvídané pre prípad niektorých neopodstatnených žiadostí o azyl, alebo nemožno ho primerane uskutočniť, najmä ak sa príslušný orgán domnieva, že žiadateľ nie je vzhľadom k pretrvávajúcej situácii na ktorú nemá vplyv, pohovoru spôsobilý alebo ho nemôže absolvovať.
- Právo na právnu pomoc a zastúpenie – napr. povinnosť v prípade zamietavého rozhodnutia vo veci azylu, členské štáty zaistia, aby s určitými výnimkami stanovenými procedurálnou smernicou bola na žiadosť poskytnutá bezplatná právna pomoc alebo zastúpenie.
- Záruky pre neplnoleté osoby bez sprievodu – procedurálnou smernicou je stanovená obligatórna povinnosť prijať čo najskôr opatrenie pre zaistenie toho, aby neplnoletú osobu bez sprievodu pri posudzovaní žiadosti zastupoval zástupca¹² alebo jej bol nápomocný. Osobný pohovor s neplnoletou osobou bez sprievodu by mala viesť osoba s potrebnými znalosťami o zvláštnych potrebách neplnoletých osôb, pričom rozhodnutie by súčasne mal pripravovať pracovník s potrebnými znalosťami o zvláštnych potrebách neplnoletých osôb. Smernica umožňuje vykonať lekárske vyšetrenie za účelom určenia, či žiadateľ o azyl je skutočne neplnoletou osobou bez sprievodu.
- Definuje neprípustné žiadosti o azyl ako napr. žiadosť cudzinca, ktorému postavenie utečenca priznal iný členský štát EÚ, žiadateľ o azyl sa môže vrátiť do prvej krajiny azylu, prešiel cez bezpečnú tretiu krajinu, podal rovnakú žiadosť o azyl apod.
- Špecifikuje neodôvodnené žiadosti o azyl a umožňuje členským štátom uprednostniť alebo urýchliť posudzovanie v súlade so základnými zásadami a zárukami stanovenými smernicou určitých žiadostí o azyl.
- Vymedzuje právo na účinný opravný prostriedok – žiadatelia o azyl majú mať právo na účinný opravný prostriedok pred súdom alebo tribunálom v prípade zamietavého rozhodnutia vo veci azylu.

4 Dočasná ochrana

Počet prípadov hromadného prílivu vysídlených osôb, ktoré sa nemôžu vrátiť do krajiny pôvodu v Európe výrazne vzrástol. Pre tieto prípady bolo nutné vytvoriť mimoriadne dokumenty pre poskytnutie okamžitej dočasnej ochrany týmto osobám.

Systém zavedený smernicou Rady 2001/55/ES o minimálnych normách pre poskytovanie dočasnej ochrany v prípade hromadného prílivu vysídlených osôb a o opatreniach k zaistieniu rovnováhy medzi členskými štátmi pri vynakladaní úsilia v súvislosti s prijatím týchto osôb a s následkami z toho plynúcimi,¹³ je opäť založený na solidarite v prijímaní osôb medzi členskými štátmi EÚ.

¹² Podľa definícií ustanovení uvedených v článku 2 procedurálnej smernice je zástupcom osoba konajúca v mene organizácie zastupujúca neplnoletú osobu ako zákonný opatrovateľ, osoba konajúca v mene vnútroštátnej organizácie, ktorá ja zodpovedná za starostlivosť a blaho neplnoletých osôb, alebo iné patričné zastúpenie určené k zaistieniu záujmov neplnoletej osoby

¹³ Ďalej len „smernica o dočasnej ochrane“.

Udelenie dočasnej ochrany nepredurčuje priznanie právneho postavenia utečenca podľa Dohovoru o právnom postavení utečencov.

Smernica definuje termín vysídlená osoba ako štátneho príslušníka tretej krajiny alebo osobu bez štátnej príslušnosti, ktorá musela opustiť krajinu či oblasť pôvodu alebo bola evakuovaná a nemôže sa vrátiť za bezpečných a trvalých podmienok, a na ktoré by sa mohol vzťahovať článok 1A Dohovoru o právnom postavení utečencov alebo iné medzinárodné či vnútroštátne akty poskytujúce medzinárodnú ochranu a to v prípadoch, kedy tieto osoby ušli napr. z oblasti ozbrojených konfliktov alebo endemického násillia, osoby, ktorým vážne hrozí systematické alebo všeobecné porušovanie ľudských práv, či osoby, ktoré sa stali obeťami takéhoto porušovania ľudských práv.

Hromadným prílivom táto smernica rozumie príchod veľkého počtu vysídlených osôb pochádzajúcich z určitej krajiny alebo zemepisnej oblasti do EÚ bez ohľadu na to, či sa jedná o vstup spontánny alebo organizovaný, napr. v rámci evakuačného programu.

Dočasnou ochranou smernica rozumie konanie výnimočnej povahy, ktoré v prípade hromadného prílivu alebo bezprostredne hroziaceho hromadného prílivu vysídlených osôb z tretích krajín, ktoré sa nemôžu vrátiť do krajiny pôvodu, poskytuje okamžitú a dočasnú ochranu týmto osobám, najmä ak zároveň existuje riziko, že azylový systém nebude schopný vysporiadať sa s týmto prílivom bez nepriaznivého účinku na jeho vlastné účinné fungovanie a na záujmy týchto osôb a ďalších osôb žiadajúcich o ochranu.

Samotný systém dočasnej ochrany je naviazaný na rozhodnutie Rady, ktorá kvalifikovanou väčšinou rozhodne, či sa jedná o prípad hromadného prílivu vysídlených osôb na návrh Komisie, ktorá rovnako posúdi akúkoľvek žiadosť členského štátu na predloženie návrhu Rade. Rozhodnutie Rady obsahuje špecifikáciu osôb, na ktoré sa dočasná ochrana vzťahuje, dátum vstupu, platnosť dočasnej ochrany, informácie získané od členských štátov o kapacitách pre prijatie osôb, informácie získané od Komisie, UNHCR a ďalších príslušných medzinárodných organizáciách. Rozhodnutie Rady sa zakladá na prieskume situácie s ohľadom na možnosti poskytnutia naliehavej pomoci a na opatreniach, ktoré je treba urobiť na mieste. Rada musí o svojom rozhodnutí upovedomiť Európsky parlament.

Dočasná ochrana trvá jeden rok, pokiaľ nie je ukončená rozhodnutím Rady môže byť jej trvanie automaticky predĺžené o šesť mesiacov najviac však o jeden rok. Ak pretrvávajú dôvody pre poskytnutie dočasnej ochrany, môže rada kvalifikovanou väčšinou rozhodnúť o predĺžení dočasnej ochrany až o jeden rok na návrh Komisie, ktorá zároveň posúdi akúkoľvek žiadosť členského štátu na predloženie návrhu Rade.

Smernica o dočasnej ochrane stanovuje povinnosti členských štátov vo vzťahu k osobám požívajúcim dočasnú ochranu. Povinnosťou členských štátov je prijať potrebné opatrenia k zaisteniu povolenia na pobyt osobám požívajúcim dočasnú ochranu. Tieto osoby majú možnosť počas obdobia trvania dočasnej ochrany:

- Vykonávať zamestnanie, samostatnú zárobkovú činnosť, môžu sa zapojiť do aktivít ako je vzdelávanie dospelých, odborná príprava a prax na pracovisku.
- Členské štáty by mali zaistiť osobám požívajúcim dočasnú ochranu primerané ubytovanie alebo v prípade potreby zaistiť poskytnutie prostriedkov na obstaranie ubytovania a ak nemajú dostatočné prostriedky na živobytie poskytnú členské štáty sociálne dávky.
- Zdravotná starostlivosť by mala zahrňovať aspoň starostlivosť v akútnych prípadoch základnú liečbu ochorenia.
- Osobám mladším ako 18 rokov prístup do vzdelávacieho systému za rovnakých podmienok ako štátnym príslušníkom hostujúceho členského štátu.
- V prípade neplnoletých osôb bez sprievodu členský štát čo najskôr zaistí opatrovníka a ich zastúpenie a ochranu.

Čo sa týka súbehu s azylovým konaním, smernica o dočasnej ochrane umožňuje ako súbeh oboch konaní, tak nemožnosť žiadať o dočasnú ochranu pokiaľ práve prebieha azylové konanie. Osobám požívajúcich dočasnú ochranu musí byť umožnené žiadať o azyl a posúdenie akejkoľvek žiadosti o azyl nedokončené pred uplynutím doby trvania dočasnej ochrany musí byť dokončené aj po skončení doby dočasnej ochrany.

Smernica o dočasnej ochrane rieši i návrat týchto osôb po skončení ochrany a to formou dobrovoľného návratu.

Záver

Aj keď právo na azyl alebo zákaz vyhostenia či vrátenia nie je súčasťou textu Európskeho dohovoru a k nemu vydaných protokolov, no aj napriek tomu sa vďaka výkladu obsiahnutého v judikatúre Európskeho súdu pre ľudské práva dosiahol veľký posun. Nepriama ochrana založená na výklade článku 3 znamená zákaz vyhostenia cudzinca do krajiny, kde sú vážne dôvody k obavam, že bude vystavený mučeniu alebo neľudskému zaobchádzaniu či trestaniu, k tomu sa vývojom judikatúry pridal aj trest smrti. Podobnú, ale menej intenzívnu ochranu poskytuje aj článok 8 v prípade, že by vyhostenie znamenalo vážny zásah do práva na rodinný život, ktorý je v nepomere k hrozbe pre verejný poriadok a bezpečnosť, ktorá môže znamenať zotrvanie tejto osoby na území zmluvného štátu.

Okrem týchto základných prostriedkov ochrany utečencov, ktorým hrozí vyhostenie, môžu sa na základe čl. 13 Európskeho dohovoru dovolávať práva na účinné právne prostriedky nápravy pred vnútroštátnym orgánom. Môže ísť o súd alebo iný orgán, avšak musí mať právomoc preskúmať nielen legalitu, ale aj opodstatnenosť rozhodnutia o vyhostení. Špeciálne procesné záruky v prípade vyhostenia cudzincov potom upravuje čl. 4 Protokolu č. 4 a čl. 1 protokolu č. 7.

Tým všetkým vytvára Európsky dohovor o ľudských právach komplementárny systém ochrany vedľa Dohovoru o právnom postavení utečencov. Navyše má systém Európskeho dohovoru výhodu v efektívnom medzinárodnom kontrolnom mechanizme, predstavovanom Európskym súdom pre ľudské práva.

Použitá literatúra:

1. ČEPELKA, Č., JÍLEK, D., P.: *Azyl a uprchlictví v medzinárodním právu*. Brno: MU Brno, 1997
2. HONUSKOVÁ, V., *Definice uprchlíka a její výklad v současném medzinárodním právu*. Praha: PF UK, 2011.
3. JÍLEK, D. (ed.): *Společný evropský azylový systém: právní pojem pronásledován*. Brno: MU Brno, 2005.
4. JÍLEK, D., KOLEČKOVÁ, R., KOPALOVÁ, M., KOSAŘ, D. (eds.): *Společný evropský azylový systém: procedurální směrnice*. Brno: MU Brno, 2006
5. KOSAŘ, D., MOLEK, P., HONUŠKOVÁ, V., JURMAN, M., LUPČANOVÁ, H.: *Zákon o azylu: Komentář*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010.
6. MOLEK, P.: *Právní pojem pronásledování v souvislostech evropského azylového práva*. Praha: C. H. Beck, 2010.
7. MRÁZ, S.: *Medzinárodné právo verejné*. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2011.
8. ŠTURMA, P.: *Mezinárodní a evropské kontrolní mechanismy v oblasti lidských práv*. 3. doplněné vydání. Praha: C. H. Beck, 2010.

Kontakt:

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenska republika
e-mail: stanislav.mraz@euba.sk

Suezská kríza: nezhody medzi západnými spojencami*

Karol Sorby

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: karol.sorby@euba.sk

Abstrakt:

Zatiaľ čo Británia a Francúzsko mobilizovali svoje sily doma aj v Stredomorí, mohli súhlasiť s americkým naliehaním na zvolávanie konferencií, ale flotily už boli rozmiestnené, stíhačky a bombardéry stáli pripravené v Líbyi, na Malte a na Cypre a výsadkári, námorná pechota a armádne útvary boli nachystané na vysadenie v Egypte. Keď Džamāl ʿAbdannāšir odmietol plán osemnástich mocností a Bezpečnostná rada vyzvala na medzinárodnú kontrolu prieplavu, diplomatická zámienka na inváziu bola na svete. V tej chvíli mal Eden ísť do vojny bez Američanov, alebo pripustiť, že nechal vyslať tisíce mužov na Blízky východ na to, aby ich zasa odvolal. Predsedu vlády z tejto šlamastiky znova zachránil J. F. Dulles, ktorý vymyslel nový návrh na britsko-americkú spoluprácu proti Egyptu.

Kľúčové slová: Británia a Francúzsko chceli opäť ovládnuť Suezský prieplav; USA dávali prednosť diplomatickému riešeniu pred vojenským; Briti a Francúzi neboli s diplomatickým riešením spokojní

JEL klasifikácia: F51, Y80

Abstract:

While Britain and France were mobilising their forces at home and in the Mediterranean, they could accept the American insistence upon conference-making, but the fleets were now deployed, the fighters and bombers stationed in Libya, Malta and Cyprus, and the paratroopers, marine commandos and army divisions equipped for the landing in Egypt. When Jamāl ʿAbdannāšir rejected the eighteen-power plan and the Security Council called for international control of the Canal, the diplomatic pretext for invasion would be in place. At that point Eden either had to go to war without the Americans or admit that he marched thousands of men to the Middle East only to march them back again. Once more, the Prime Minister was rescued from his predicament by J. F. Dulles, who had devised a new proposal for British-American cooperation against Egypt.

Key words: Britain and France wanted to control the Suez Canal again; The United States preferred the diplomatic solution to military option; for the British and the French the diplomatic solution was not satisfying

JEL Classification: F51, Y80

Prvá londýnska konferencia (16. – 23. augusta 1956) bola neúspešná. Britský premiér Anthony Eden bol úplne posadnutý vidinou, že prezident Džamāl ʿAbdannāšir rozkladá britskú ríšu. Potreboval získať čas na ukončenie vojenských príprav, preto sa potešil rozhodnutiu o vyslaní Menziesovej misie do Egypta. Študoval opatrenia pre prípad, že by Džamāl ʿAbdannāšir odmietol rokovať na základe Dullesovho plánu a zároveň sa chystal posunúť otázku na rokovanie Rady NATO v Paríži, kde Selwyn Lloyd 5. septembra predložil správu

o internacionalizácii prieplavu, ktorá sa tam stretla s podporou. Britská vláda sa rozhodla podrobne informovať americkú stranu o svojom stanovisku ku kríze. Do Washingtonu poslala text návrhu rezolúcie, kde sa tvrdilo, že mier je ohrozený a že BR OSN pozýva Egypt na rokovanie na základe návrhu 18 štátov. V nóte sa uvádzalo, že tento návrh možno poslať až potom, keď Egypt jasne odpovie na návrhy Menziesovej misie.¹

Američania celkom jasne pochopili, že tento diplomatický krach by znamenal koniec úsilia ich administratívy vybudovať si solídne regionálne postavenie na Blízkom východe. Prezident Dwight D. Eisenhower sa preto rozhodol opustiť predošlý model americkej diplomacie, v rámci ktorého USA zvyčajne vyvíjali zákulisný tlak v spolupráci so spojencami. Teraz dával prednosť priamej úlohe pri riešení situácie vysielaním osobných emisárov (Anderson, Johnston) k egyptskému prezidentovi s konkrétnymi návrhmi. Minister zahraničných vecí John Foster Dulles nebol nadšený prezidentovou mierovou iniciatívou, lebo videl ako urazene Briti reagujú na neochotu Američanov spolupracovať. Jeho námietky možno teda pripísať želaniu vyhnúť sa otvorenej roztržke so spojencami. Chcel im predložiť aj dôkaz zjavnej sympatie s ich požiadavkami v nádeji, že mu budú načúvať a nepoužijú okamžite svoje ozbrojené sily proti Egyptu.²

D. Eisenhower písal Anthonymu Edenovi 2. septembra o dvoch problémoch: prvý sa obmedzoval na zaistenie plavby v Suezskom prieplave a potrebe jeho rýchleho vyriešenia a druhý problém spočíval v tom, aby Egypt neohrozoval záujmy Západu, a potom vyjadril názor, že americká verejná mienka je proti myšlienke použitia sily a že britské hospodárstvo neunesie bremeno vojenských operácií, ktoré budú mať za následok stratu blízkovýchodnej ropy.³ Obsah listu bol pre Edena veľmi nepríjemný, lebo sa dozvedel, že USA nemôžu robiť rozdiel medzi problémom prieplavu a problémom Džamāla ‘Abdannāšira pre jeho vplyv na Blízky východ a Afriku a pre vzájomnú väzbu týchto dvoch problémov, hoci predtým sám prezident a ďalší činitelia nevyhlásili použitie sily ako poslednú možnosť, keď sa vyčerpajú všetky ostatné prostriedky na urovnanie. Upozorňoval, že „je nutné oddeliť otázku prieplavu od našej celkovej politiky voči egyptskej diktatúre ohrozujúcej Afriku a Blízky východ, lebo ide o politiku dlhodobú“.⁴

V Paríži očakávali, že vzhľadom na prebiehajúcu volebnú kampaň USA k vojenskej akcii proti Egyptu zaujmú neutrálne stanovisko. Podobná mienka vládla aj v Británii. Mnohí Briti si mysleli, že Amerika sa nepohne z miesta a viacerí britskí činitelia, hlavne vojenský, boli optimisticky naladení. Domnievali sa, že USA budú zajedno s Britániou a Francúzskom. Na britskom ministerstve obrany 5. septembra sa generál Charles Keightley a jeho francúzsky zástupca admirál Pierre Barjot pýtali aké bude v prípade intervencie americké stanovisko. Náčelník imperiálneho generálneho štábu generál Gerald Templer na to odvetil: „To nie je problém. Amerika je s nami“.⁵

V americkom postoji nastala istá zmena. Keď Eden navrhol neplatiť Egyptu poplatky za užívanie prieplavu, J. F. Dulles nereagoval, takže Eden označil USA za váhavé. Na druhej strane Džamāl ‘Abdannāšir vyjadril americkému veľvyslancovi poľutovanie Egypta nad slovami Eisenhowera o internacionalizácii prieplavu. Biely dom na to odpovedal, že internacionalizáciou americký prezident mienil jeho využívanie v súlade s Carihradskou konvenciou z roku 1888.⁶ Američania robili čo mohli, aby zabránili vytvoreniu dojmu, že tri

* Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA 2/0107/15.

¹ EDEN, Anthony. *Full Circle: The Memoirs of Anthony Eden*. London: Cassell, 1960 (arab.) II. diel, s. 282.

² FINER, Herman. *Dulles over Suez*. London: Heinemann, 1979, s. 207.

³ BOWIE, Robert. “Eisenhower, Dulles, and the Suez Crisis”. In: LOUIS, Wm. Roger – OWEN, Roger (eds.). *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford: Clarendon Press, 1989, s. 200.

⁴ EDEN, Anthony. *Muḏakkirāt Antūnī Īden*. (Memoáre Anthoniho Edena). /arabský preklad/. Bejrút: Dār maktabat al-ḥajāt li-ṭ-ṭibā‘a wa-n-našr, 1960. Diel II., s. 290.

⁵ TOURNOUX, J. R. *Secrets d’Etat*. Paris: 1960, s. 162-163.

⁶ Denník *al-Ahrām*, 31.8.1956.

veľmoci sa spolčujú proti Egyptu. Preto prezident neposlal J. F. Dullesa do Paríža 5. septembra na schôdzu NATO, na ktorej sa malo rokovať o suezskej kríze.

Eisenhowerov list Edena značne znepokojil, a preto koncipovaniu odpovede odoslanej 6. septembra venoval veľkú pozornosť. Informoval v nej, že je nutné urýchlene prijať také riešenie, ktoré egyptskému prezidentovi zabráni udržať to, čo si násilím prisvojil. Pripodobňoval ho k Hitlerovi z roku 1930 a uchvátenie Suezského prieplavu označil za otvárací ťah v plánovanej hre určenej na likvidáciu všetkého západného vplyvu a záujmov z arabských štátov. Ak sa mu podarí vyviaznuť bez následkov a udržať si koristi napriek vôli 18 štátov, jeho pozícia medzi Arabmi sa nesmierne upevní a to mu umožní vyvolať povstania, ktoré povedú mladí dôstojníci v Saudskej Arábii, Jordánsku, Sýrii a Iraku. Vzniknú tam nové vlády podliehajúce Egyptu ak už nie samotnej Moskve. Ropné zdroje Blízkeho východu budú v rukách zjednoteného arabského štátu na čele s Egyptom, a vtedy bude západná Európa zbavená ropy a bude mu vydaná na milosť. A. Eden pripomínal, že Nūrī as-Sa'īd, iracký premiér, iracký korunný princ 'Abdalilāh, iránsky šach, kráľ Sa'ūd a líbyjský veľvyslanec ho varovali pred dôsledkami úspechu Džamāla 'Abdannāšira. Ďalej pokračoval, že Británia sa rozchádza s USA v hodnotení egyptských zámerov a „dôsledkov vojenskej akcie proti nemu na Blízkom východe“. Eden svoj list ukončil tým, že Británia si uvedomuje bremeno a riziká, ktoré sprevádzajú vojenský zásah. „Ak však je naše hodnotenie správne, naša povinnosť je jasná. My sme veľa ráz viedli Európu do boja za slobodu. Bol by to nedôstojný koniec našej dlhej histórie, keby sme prijali postupný úpadok“.⁷ Ten istý deň Eden požiadal o zvolanie Dolnej snemovne na 12. septembra na dvojdnové mimoriadne zasadnutie o Sueze.

Kým Briti a Francúzi zúfalo hľadali medzinárodne prijateľnú zámienku na rozpútanie vojny s Egyptom, J. F. Dulles robil čo mohol, aby suezský problém odsunul na vedľajšiu koľaj. Je zrejmé, že v britsko-amerických vzťahoch sa začal prejavovať rozkol. D. Eisenhower považoval za potrebné vyriešiť problém mierovou cestou, lebo znárodnenie Spoločnosti Suezského prieplavu bol zákonný akt, ktorý sa týkal egyptskej suverenity. Použitie sily nemalo zákonný podklad a znamenalo neprijemné komplikácie v medzinárodnej politike. Hoci mu znárodnenie nebolo príjemné vedel, že Egypťania neporušili Carihradskú konvenciu z roku 1888 a navyše plavbu v prieplave riadili schopne. Americký prezident počas pobytu Menziesovej misie v Káhire znova vyhlásil, že jeho krajina uprednostňuje konanie mierových rokovaní a je proti uchýľovaniu sa k metódam sily.⁸

Americká administratíva opakovane ponúkala diplomatické alternatívy voči násiliu, ktoré presadzovali jej spojenci. D. Eisenhower si uvedomoval, že A. Eden komunikuje veľmi emotívne, preto si sadol s Dullesom, aby skoncipoval odpoveď, ktorá by utlmila premiérove emócie. V liste poslanom 8. septembra Edenovi naznačil, že obraz situácie, ktorý načrtol je príliš temný a značne skreslený. Aj USA sú konfrontované krokom Džamāla 'Abdannāšira a nerozchádzajú sa s Britániou v hodnotení jeho zámerov a cieľov. Nejde o kapituláciu, ide o pevný postoj spolu s Britániou na zmarenie ambiciózných nárokov. To však môže byť lepšie zaistené pomalšími a menej dramatickými procesmi ako je vojenská sila. Súhlasil s tým, že ide vážny problém, ale bol toho názoru, že treba využiť také metódy ako hospodársky nátlak na Egypt, vytvorenie klubu užívateľov prieplavu, vytvorenie alternatívnych ropných ciest a využitie arabskej rivality za predpokladu, že Západ z Džamāla 'Abdannāšira neurobí hrdinu.⁹ Varoval premiéra ešte raz pred použitím sily a upozorňoval, aby egyptskému prezidentovi neprikladal väčšiu váhu ako treba.

⁷ Letter from Prime Minister Eden to President Eisenhower, 6.9.1956. In: LUCAS, Scott (ed.). *Britain and Suez. Documents in Contemporary History*. Manchester: Manchester University Press, 1996, s. 61-62.

⁸ BOWIE, Robert. "Eisenhower, Dulles, and the Suez Crisis". In: LOUIS, Wm. Roger – OWEN, Roger (eds.). *Suez 1956*, s. 201.

⁹ NEFF, Donald. *Warriors at Suez. Eisenhower Takes America into the Middle East*. New York: The Linden Press/Simon and Schuster, 1981, s. 302.

Uvedenie Dullesovho plánu splývalo s britskou revíziou *operácie Mušketier*. Vojenská operácia podľa pôvodného plánu bola realizovateľná do 26. septembra, ale kvôli zhoršujúcemu sa počasiu v oblasti Stredozemného mora, nemohla byť realizovaná od 6. októbra až do jari. Medzi rozhodnutím spustiť operáciu a samotnou inváziou bol potrebný sedemdnňový interval a to znamenalo, že *egyptský výbor* sa musí rozhodnúť do 19. septembra. Britských vojenských veliteľov aj politikov znepokojovali veľké očakávané egyptské straty pri útoku na Alexandriu a Káhiru.¹⁰ Anthony Eden však zatiaľ nedokázal nájsť diplomatický dôvod na spustenie *operácie Mušketier* v stanovenom termíne, preto musel *egyptskému výboru* odôvodniť potrebu úpravy plánu a odporúčať ho prijať. V rámci rokovania o revidovanom pláne sa *egyptský výbor* rozhodol ďalej zamestnancom Spoločnosti Suezského prieplavu neodporúčať zotrvanie v práci. Na základe toho *Foreign Office* informoval Francúzov, že Spoločnosť Suezského prieplavu by do 15. septembra mala ukončiť prácu svojich zamestnancov.¹¹

Generál sir Hugh Stockwell sa 4. septembra vrátil z inšpekčnej cesty k inváznym jednotkám so zistením, že vojenské prípravy sú v týždennom predstihu, kým dátum invázie je nejasný. V ten deň bol termín preložený z 15. na 19. septembra. O dva dni neskôr bol deň D znova posunutý na 26. septembra. „My sme boli pripravení 8. septembra spustiť akciu v plánovanom termíne 15. septembra“, napísal Stockwell neskôr.¹² Izrael bol 1. septembra informovaný Parížom o *operácii Mušketier*.

Generál sir Charles Keightley, hlavný veliteľ invázných síl bol tiež znepokojený politickými dôsledkami *operácie Mušketier*. Keightley zabezpečil vypracovanie revidovaného plánu, ktorý bol nazvaný „*Musketeer revise*“, uskutočniteľný do konca októbra. Miesto vylodenia bolo presunuté z Alexandrie do Port Saídu, čo malo za následok rozsiahlu zmenu bojového rozkazu. Psychologický účinok akcií loďstva a letectva mal zlomiť odpor egyptskej armády. V prvej fáze spojenecké bombardovanie malo zničiť egyptské letectvo a zabrániť protiútoky proti britským a francúzskym silám na Cypre. Potom sa mala začať druhá fáza, letecká ofenzíva proti kľúčovým vojenským a hospodárskym cieľom, sprevádzaná rozhlasovou propagandou a zhadzovaním letákov. To malo obrátiť obyvateľstvo proti režimu, vynútiť si odstúpenie prezidenta alebo prevrat. V rámci tretej fázy, sa mali britské a francúzske sily vylodiť v Port Saíde, ovládnuť zónu prieplavu a odovzdať jeho prevádzku novej správe. Potom mali obsadiť Káhiru a ustanoviť vojenskú vládu.¹³

Ráno 7. septembra Anthony Eden rokoval s náčelníkmi štábov a keď sa oboznámil s cieľmi *operácie „Musketeer revise“* cítil sa zaskočený, lebo plán nezahŕňal rýchle obsadenie Káhiry a Alexandrie. Diskutovalo sa aj o predpokladoch „nevypočítateľného“ jesenného počasia v Stredomorí a o tom, že egyptské straty na životoch a materiáli počas bombardovania v rámci nového plánu budú väčšie ako rátať pôvodný plán. Generál Gerald Templar uvádzal, že keby sa Egyptania bránili, postup z Alexandrie do Káhiry by zabral 23 dní. To sa premiérovi zdalo prehnané, pretože považoval Egyptanov za zbabelcov. Admirál Louis Mountbatten aj generál Ch. Keightley však tento názor odmietli.¹⁴

* * * * *

Neúspech Menziesovej misie dostal Eisenhowerovu administratívu do zložitej situácie. Američania stáli pred dilemou, ktorá bola zjavná z Eisenhowerovho telefonického rozhovoru s Dullesom: „Sme v nepríjemnej pozícii, lebo nemôžeme zaujať pevné stanovisko; nechceme si

¹⁰ *The Times*, 5.11.1956. Cit. in: LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand. Britain, the US and the Suez Crisis*. London: Hodder and Stoughton, A Sceptre Paperback, 1996, s. 188.

¹¹ Egypt Committee, 25th meeting, 7.9.1956. Cit. in: LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand*. s. 189.

¹² Stockwell in *Sunday Telegraph*, 30.10.1966. In: THOMAS, Hugh. *The Suez Affair*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1986, s. 70.

¹³ Operation Musketeer: Implications of Postponement, 6.9.1956. In: LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand*, s. 189.

¹⁴ RHODES-JAMES, Robert. *Anthony Eden*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1986, s. 501.

odcudziť našich priateľov a chceme zachovať silné NATO, ale nemôžeme súhlasiť s týmito ľuďmi v ich extrémnych postojoch“.¹⁵ Keďže americká diplomacia sa ako zvyčajne, snažila dosiahnuť viaceré protirečivé ciele, bolo treba nájsť nejaký spôsob na získanie času.

Egyptské úsilie o záchranu situácie pokračovalo. Uvažovalo sa o predložení záležitosti OSN, ktorá je najlepšou zábezpekou slobody plavby v prieplave, ako uviedol ĽAlī Šabrī počas prvej londýnskej konferencie.¹⁶ A skutočne, veľvyslanec ĽUmar Luṭfī stály zástupca Egypta v OSN odovzdal nótu generálnemu tajomníkovi s požiadavkou vytvoriť medzinárodnú komisiu, ktorá by reprezentovala 8 štátov využívajúcich prieplav s tým, že výber komisie, ktorá by rokovala s Egyptom a skúmala by formou mierového riešenia problém prieplavu v súlade so zásadami a cieľmi OSN, prebehne diplomatickou cestou. Džamāl ĽAbdannāšir žiadala indického premiéra Nehrua a prezidenta Juhoslávie J. B. Tita, aby v diskusiách využili svoj vplyv.¹⁷ Egyptská vláda 17. septembra vyhlásila, že dostala súhlasnú odpoveď na svoje návrhy na vytvorenie medzinárodnej komisie od vyše dvadsiatich štátov.¹⁸ Neviedlo to však k žiadnemu výsledku.

Egypt musel bojovať aj na inom poli, a to bolo zabezpečenie bezpečnosti plavby v Suezskom prieplave. Začiatkom augusta egyptská tajná služba dokázala preniknúť na francúzske veľvyslanectvo v Káhire a odfotografovala dokument z diplomatickej zásielky, ktorý obsahoval informácie o účasti Francúzska spolu so Spoločnosťou Suezského prieplavu na pláne náhleho prerušenia plavby v prieplave v noci zo 14. na 15. september, zastavením práce všetkých zahraničných zamestnancov Spoločnosti, lodivodov, robotníkov a technikov a vpustenie 60 obchodných lodí do prieplavu, čo prevyšovalo jeho kapacitu, s cieľom zastaviť plavbu a poukazom na jeho neschopnosť riadiť plavbu, poštvať štáty proti Egyptu. Vtedy mali zasiahnuť Británia a Francúzsko na záchranu prieplavu.¹⁹

* * * * *

Udalosti sa rýchle valili a Francúzi a Briti sa snažili nájsť ospravedlnenie na vojnu. Briti si prestali vymieňať spravodajské správy o vývoji na Blízkom východe s USA. Keď bolo jasné, že Menziesova misia neuspela, Eden informoval amerických vodcov o britsko-francúzskom zámere predložiť problém Suezského prieplavu na rokovanie BR OSN. J. F. Dulles odhovárať od toho kroku a namietal, že Sovieti môžu uplatniť právo veta.²⁰ Pochopil však, že jeho spojenci musia demonštrovať, že splnili svoje záväzky voči Charte OSN, aby potom mohli tvrdiť, že všetky mierové prostriedky na urovanie krízy boli vyčerpané. Od konca prvej Londýnskej konferencie J. F. Dulles rozmýšľal o spôsobe akým Briti a Francúzi postupujú. Čítal aj novinové články o koncentrácii vojsk na Cypre, skrátka zmocnilo sa ho podozrenie. Keby chceli ísť do nejakého konfliktu sami, musí ich zastaviť. Administratíva, ktorej bol členom bola roku 1952 zvolená vďaka programu mierovej politiky – ukončiť vojnu v Kórei. Zakrátko mali byť nové voľby a keby medzitým vypukla vojna na Blízkom východe, volebné vyhliadky republikánov by utrpeli a on by mal na tom podiel.

Keď sa J. F. Dullesovi podarilo presvedčiť spojencov, aby zatiaľ nechodili do OSN, cítil povinnosť predložiť nejaký prítiažlivý alternatívny návrh, preto okamžite ponúkol nový recept na udržanie rokovaní medzi sporiacimi sa stranami.²¹ Išlo o zriadenie akéhosi „klubu užívateľov

¹⁵ SAYED-AHMED, Muhammad Abd el-Wahab. *Nasser and American Foreign Policy, 1952-1956*. London: Laam, 1989, s. 132.

¹⁶ Denník *al-Ahrām*, 20.8.1956.

¹⁷ GOPAL, Sarvepalli. "India, the Crisis, and the Non-Aligned Nations". In: LOUIS, Wm. Roger – OWEN, Roger (eds.). *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*, s. 181.

¹⁸ Denník *al-Ahrām*, 18.9.1956.

¹⁹ HĀFIZ, Muḥammad Šukrī. *ĽAbdannāšir wa al-muchābarāt al-brīṭānīja*. (ĽAbdannāšir a britské tajné služby). Káhira: 1989, s. 124-128.

²⁰ FINER, Herman. *Dulles over Suez*, s. 206.

²¹ MURPHY, Robert. *Diplomat Among Warriors*. London: Collins, 1964, s. 467.

prieplavu“. Presný cieľ tohto orgánu nebol hneď vysvetlený, Minister dost’ hmlisto naznačoval, že jeho účelom by mala byť organizácia plavby, najímanie lodivodov a celkove dohľad nad správou prieplavu.²² Keďže takýto model by bol pre Egypt ešte nevýhodnejší ako návrh 18 štátov, ktorý sa Menziesovi nepodarilo presadiť, nebola dohodnutá žiadna definícia „klubu“, čo následne spôsobilo veľa zmätkov a nedorozumení. Keď J. F. Dulles predkladal návrh Selwynovi Lloydovi tvrdil, že bol schválne vytvorený tak, aby egyptskému vodcovi ukázal, že ak odmietne návrhy 18 štátov, také dobré podmienky už v budúcnosti nemôže očakávať.²³

Dulles po zbežnej konzultácii so svojimi poradcami vypracoval známy plán Asociácie užívateľov Suezského prieplavu (Suez Canal Users’ Association, SCUA).²⁴ Návnadou pre Britov a Francúzov malo byť to, že ak Egypt odmietne s Asociáciou spolupracovať, potom môžu bojkotovať prieplav a USA budú znášať náklady. Dulles predpokladal, že o niekoľko mesiacov bude Džamāl ‘Abdannāšir ochotný ku kompromisu. Nezdá sa, že by bol vypracoval podrobný plán, alebo že by bol počítal s tým koľko tento variant bude stáť USA v prípade negatívneho postoja Egypta, alebo či študoval ústavný mechanizmus, ktorým by mohol prinútiť Kongres, aby poskytol peniaze. On jednoducho zodvihol telefón a zavolať A. Edenovi.²⁵ To čo nasledovalo, by malo byť výstrahou pre diplomatov, aby nikdy nerokovali telefonicky.

Do Londýna prišiel 10. septembra večer premiér Guy Mollet v sprievode Christiana Pineaua, aby s britskými partnermi dohodli operáciu stiahnutia lodivodov. Po dvojdnovom rokovaní bolo vydané komuniké, že bola zhodnotená súčasná situácia a boli schválené ďalšie opatrenia, ktoré treba prijať pre jej normalizáciu a vo všetkých otázkach bola dosiahnutá úplná zhoda. Jedným z prijatých opatrení bolo dať pokyn vedeniu Spoločnosti Suezského prieplavu, aby odvolala svojich zamestnancov z práce. Dátum ukončenia služby bol potom stanovený na noc zo 14. na 15. september.²⁶ Pôvodne sa očakávalo, že paralyzovanie prieplavu odchodom lodivodov poskytne dobrý dôvod pre Britániu a Francúzsko na ovládnutie Suezského prieplavu a jeho správu a následné zosadenie Džamāla ‘Abdannāšira. Stiahnutie lodivodov bolo stanovené tak, aby bolo v súlade s termínom, kedy bude pripravená invázna sila.

Presvedčenie, že odchod lodivodov spôsobí ochromenie premávky, začalo slabnúť s blížiacim sa termínom invázie. Jacques Georges-Picot spomína, že povedal Lloydovi a Pineauovi 7. a 8. septembra, že neverí, že by odchod zahraničných lodivodov zastavil dopravu v prieplave. Rozhodnutie Edena a Molleta odvolať ich v každom prípade, však povzbudilo jedného novinára, aby sa na tlačovej konferencii 11. septembra opýtal prezidenta Eisenhowera či si myslí, že britsko-francúzska vojenská akcia bude oprávnená, ak lodivodi odídu a premávka v prieplave sa preruší? Eisenhower odpovedal: „Nemyslím si to. Oprávnená bude možno na prijatie opatrení a na rokovanie s Džamālom ‘Abdannāširom. To neznamená oprávnenie okamžite použiť silu. Vytvorili sme OSN, aby sme odstránili agresiu a ak je to v ľudských silách, ja nechcem byť súčasťou agresie“.²⁷ Odchod lodivodov sa už nepovažoval za dôvod na zásah a Eisenhower nebol ochotný v žiadnom prípade ho tolerovať.

ZSSR zaujal odmietavé stanovisko k zostrovaniu krízy a varoval, že Francúzsko chce vtiahnuť Britániu do nebezpečného vojnového dobrodružstva. „Myslím, že budete so mnou súhlasiť“, písal Nikolaj Bulganin, predseda rady ministrov ZSSR A. Edenovi, „že malé vojny sa môžu zmeniť na veľké“.²⁸ Británia a Francúzsko urobili ďalší krok, keď predložili BR

²² MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm, 1956-1959*. London: Macmillan, 1971, s. 119.

²³ NUTTING, Anthony. *No End of a Lesson. The Story of Suez*. London: Constable, 1967, s. 61.

²⁴ FINER, Herman. *Dulles over Suez*, s. 207.

²⁵ JOHNSON, Paul. *The Suez War*. London: Macgibbon and Kee, 1957, s. 68.

²⁶ LOVE, Kenneth. *Suez: The Twice Fought War*, s. 420; KYLE, Keith. *Suez*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1991, s. 250.

²⁷ PREM 11/1101 Washington to Foreign Office, 11.9.1956. Cit. in: LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand.*, s. 200.

²⁸ Poslanie predsedateľa soveťa ministrov SSSR premier-ministru Veľkobrítanii, 11.9.1956. In: Kolektív. *SSSR i arabskije strany, 1917-1960. Dokumenty i materialy*. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo političeskoj literatury, 1961, s. 190-194.

spoločné vyhlásenie v tom zmysle, že pokus Egypta jednostranne ukončiť systém medzinárodnej prevádzky Suezského prieplavu v súlade s Carihradskou konvenciou a jeho odmietnutie rokovať na podklade londýnskych návrhov, vytvára situáciu, ktorá ak bude pokračovať, „bude znamenať veľké nebezpečenstvo pre mier a bezpečnosť“.²⁹ Hammarskjöld s plnou vážnosťou použil svoje právo podľa článku 99 Charty, aby upriamil pozornosť BR na nebezpečnú situáciu.

Británia bola hlboko rozdelená. Parlament sa mal zísť v stredu 12. septembra 1956. *Labouristická strana* bola znepokojená zámermi vlády. Prvou úlohou premiéra Edena bolo preto povedať parlamentu presne čo zamýšľa. V tom čase už boli on aj Guy Mollet rozhodnutí a ich invázny zbor bol pripravený. Preto prvou následnou akciou bolo stiahnuť všetkých britských a francúzskych lodivodov a technikov z prieplavu a tak, ako verili, znemožniť jeho služby. Len čo sa preprava spomalí, okamžite sa obrátia na BR OSN. ZSSR ho bude blokovať použitím práva veta. Na to Briti a Francúzi budú schopní okupovať zónu prieplavu s odvolaním sa na Konvenciu z roku 1888. To bol v krátkosti britsko-francúzsky plán a v pondelok 10. septembra si Eden napísal koncept vyhlásenia pre Dolnú snemovňu založený na týchto predpokladoch.³⁰

To, čo sa prihodilo počas telefonickej konverzácie Dullesa s Edenom 10. septembra a ďalej na druhý deň ráno, nie je celkom jasné. Nie je jasné ani to, či zmätok, ktorý následne vznikol bol chybou Dullesa alebo Edena. Obaja muži boli v stave nervového vypätia. Dulles nikdy nebol známy jasným formulovaním myšlienok, zrejme musel teraz hovoriť veľmi nesúvisle. Eden stratil pochybnosti, lebo Dullesa pochopil tak, že USA stoja za Britániou a Francúzskom, že súhlasili s vytvorením Asociácie, ktorá uvoľní cestu cez prieplav a keby niečo nevyšlo, Amerika bude platiť. Hoci to bol Dullesov nápad, presvedčil Edena, aby využil túto myšlienku a vydával ju za svoju. Eden sa podrobil americkému tlaku dúfajúc, že SCUA bude užitočným nástrojom, aby si Briti a Francúzi zachovali tvár.³¹ Chopil sa projektu SCUA v presvedčení, že sa podarí pretlačiť vlastnú správu prieplavu, a tak buď spôsobiť hlboké poníženie Džamālovi ‘Abdannāširovi, alebo ho vyprovokovať k boju, a tak umožniť britsko-francúzskej expedičnej sile, aby ho zničila. Americký veľvyslanec v Londýne nadobudol presvedčenie, že plán SCUA značne znížil napätie „nielen v radoch opozície, ale aj medzi mnohými konzervatívami“.³² Prvým krokom Edena bolo, že o tom informoval Francúzov. Ďalej, roztrhal koncept svojej reči a napísal druhý. Počas najbližších 24 hodín *Foreign Office* a *Quai d’Orsay* horúčkovo pracovali na podrobnostiach Asociácie.

* * * * *

Rozžiarený premiér 12. septembra predstúpil pred Dolnú snemovňu, ktorá sa zišla na mimoriadnom zasadnutí len po tretí raz od druhej svetovej vojny a načrtol svoju koncepciu. Zhrnul doterajší priebeh krízy aj s vážnymi dôsledkami. Potom prišiel k jadru veci: USA, Británia a Francúzsko sa rozhodli vytvoriť Asociáciu. Podrobnosti sa ešte musia dopracovať, ale základné črty sú takéto: Asociácia bude zamestnávať lodivodov, prevezme zodpovednosť za koordináciu plavby cez prieplav a celkove bude pôsobiť ako dobrovoľná organizácia na uplatňovanie práv užívateľov prieplavu. Egyptské úrady budú požiadané o spoluprácu pri zabezpečovaní plynulej prepravy cez prieplav. Keď by egyptská vláda chcela zasahovať do činnosti Asociácie alebo odmietla minimálnu spoluprácu, porušila by Konvenciu z roku 1888 a to by dalo voľnú ruku obom vládam na ďalšie kroky na zaistenie ich práv. Potom naznačil možnosť použitia sily, keď svoje vystúpenie zakončil jasným varovaním Džamāla ‘Abdannāšira: „V týchto dňoch mám neustále na mysli blízkosť paralely týchto udalostí s tými

²⁹ BAILEY, Sydney D. *Four Arab-Israeli Wars and the Peace Process*. London: Macmillan, 1990, s. 125.

³⁰ JOHNSON, Paul. *The Suez War*, s. 69.

³¹ WATT, D.C. *Britain and the Suez Canal*. London: RIIA, 1956, s. 19.

³² SAYED-AHMED, Muhammad Abd el-Wahab. *Nasser and American Foreign Policy, 1952-1956*, s. 132.

v rokoch pred vojnou. Znovu čelíme tomu, čo je v skutočnosti akt sily, ktorý keď sa mu neodporuje, keď nie je zastavený, povedie k ďalším. Tento raz musíme byť rozumnejší a zastaviť agresiu ak je to možné tlakom medzinárodnej mienky a ak nie, inými prostriedkami skôr ako narastie do obľudných rozmerov“.³³ Na záver dodal, že v spolupráci s francúzskou vládou bol napísaný list s informáciou o situácii pre predsedu BR. Premiér Eden si sadol za hlasnej podpory konzervatívcov a nesúhlasných výkrikov opozície.

Potom vstal Hugh Gaitskell a povedal, že samotná vláda porušila Carihradskú konvenciu tým, že nechala odvolať lodivodov a svet môže dospieť k záveru, že vláda naschvál vyhladáva zámienku na ozbrojený zásah proti Egyptu. „Vládu obviňujeme z toho, že priviedla túto krajinu do slepej uličky. Buď splníme hrozby použitia sily alebo si budeme musieť priznať najväčšiu diplomatickú porážku v dejinách.“³⁴ Odpoveď H. Gaitskella bola skvelým – a za iných podmienok zničujúcim – odhalením slabosti Asociácie, ale u konzervatívcov nenašla odozvu. Ich nezaujímalo, či Asociácia bude fungovať alebo nie, či je možná navigácia na jednej z najužších vodných ciest bez ovládania servisných a signálnych staníc na brehu. Všetko čo vedeli, alebo ich zaujímalo, že idú do Suez a Američania idú s nimi. Ich pocity vyjadril sir Robert Boothby na záver svojho vystúpenia: „Keď som dnes popoludní počúval premiéra, myslel som na to, čo Džamāl ‘Abdannāšir rozprával o vytvorení arabskej ríše od Maroka po Perzský záliv a ako úplne eliminuje Izrael. To všetko je v jeho prejavoch a v hroznej knižke nazvanej *Filozofia revolúcie*, ktorá je akoby vreckovým vydaním *Mein Kampf*. Keď som počul premiéra hovoriť, povedal som si: Vďaka bohu, už cez to po druhý raz nebudeme musieť prejsť a neprejdeme“.³⁵

Sir Robert sa mýlil. Konzervatívni poslanci museli tým prejsť znovu, a hneď na druhý deň. Zatiaľ čo spali snívajúc o impériu, Washington zachvátilo vzrušenie. Keď text prejavu Anthonyho Edena prišiel na páske, Štátny department zachvátila hrôza. Čo to preboha Dulles prisľúbil? Senátori a kongresmani siahali po telefónoch. Prezidenta zburcovali a v priebehu niekoľkých minút už hovoril telefonicky s Edenom a teraz to nebolo dvojzmyselné. Po skončení rozhovoru musel byť Eden scvrknutý muž. Všetko to bola hrozná chyba. Žiara britsko-amerického priateľstva sa vytratila. Dulles ho znova podviedol. Navyše, tento raz sa to nemohlo utajiť. Na Dullesov návrh Eden predložil SCUA ako svoj vlastný nápad, ale jeho tajomník William Clark indiskrétno novinárom v hale prezradil, že plán mal krstného otca (*foster father*). Hugh Gaitskell povedal na veľvyslanectve USA, že Edenovo vyhlásenie potvrdilo jeho najhoršie podozrenie, že isté elementy vo vláde Jej Veličenstva, sú rozhodnuté zbaviť sa Džamāla ‘Abdannāšira silou.³⁶ J. F. Dulles zúril: hoci text Edenovho vyhlásenia bol dohodnutý medzi Parížom, Washingtonom a Londýnom, musel konštatovať, že Edenova prezentácia bola znepokojujúco bojovná. On schválil britské vyhlásenie bez hrozby silou dúfajúc, že celková nálada v parlamente bude umiernená, tu sa však ozývala výzva k boju.³⁷ A tak hneď na druhý deň po tom ako Eden uviedol plán v parlamente, J. F. Dulles začal Asociácii „vyťahovať zuby“, takže mala len krátky, zbytočný a nešťastný život.³⁸

Na tlačovej konferencii vo Washingtone 13. septembra Dulles obratom odpovedal na podporu „Edenovho nápadu“ so SCUA. V stave maximálneho zmätku povedal novinárom, že mal na mysli možné presmerovanie plavby okolo mysu Dobrej nádeje a zdôraznil že „USA si nehodlajú prestrieľať cestu cez Suezský prieliv ak sa Egypt bude snažiť blokovat’ plavbu amerických lodí plaviacich sa pod záštitou navrhovanej novej asociácie užívateľov“. Navyše,

³³ Hansard, 12.9.1956.

³⁴ LOVE, Kenneth. *Suez: The Twice Fought War*, s. 427.

³⁵ LLOYD, Selwyn. *Suez 1956*. London: Coronet Books, Hodder and Stoughton, 1980, s. 138; JOHNSON, Paul. *The Suez War*, s. 71.

³⁶ LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand.*, s. 202.

³⁷ LOVE, Kenneth. *Suez: The Twice Fought War*, s. 427.

³⁸ LOVE, Kenneth. *Suez: The Twice Fought War*, s. 436.

trochu nejednoznačne dodal, „každý štát sa rozhodne sám akú akciu by mal prijať na obranu a ak to bude možné na uplatnenie svojich práv, o ktorých si myslí, že mu vyplývajú zo zmluvy“.³⁹ Keď sa na druhý deň ráno schádzali britskí poslanci v Dolnej snemovni Dullesovo vyhlásenie sa preklepávalo.

Dullesove vyhlásenia boli tvrdým úderom pre Edena a úplne ho znechutili, takže vo svojich memoároch napísal, že „Tie slová boli inzerátom pre Nášira, že projekt môže beztrešne odmietnuť. Trpko pripomenul, že „takýto cynizmus voči spojencom ničí pravé partnerstvo. Dáva na výber len rozchod alebo vzťah pána a vazala v zahraničnej politike“.⁴⁰ Dulles bol ešte cynickejší než sa Anthony Eden domnieval. Podľa Roberta Murphyho, ktorý pomohol Dullesovi vypracovať nápad SCUA, „Či bol John Foster Dulles skutočne presvedčený o možnosti zorganizovať združenie, tak toho som si nebol vedomý. Myslím, že ten nápad považoval za užitočný prostriedok na rokovanie, ktorý môže pomôcť oddialiť alebo odstrániť možnú vojenskú operáciu“.⁴¹ Eden dospel k chmúrnemu záveru: „Americké torpédovanie vlastného plánu v prvý deň jeho spustenia, nenecháva inú alternatívu len použiť silu, alebo sa uspokojiť s triumfom Džamāla ‘Abdannāšira“.⁴² Anthony Eden sa nehodlal ani uspokojiť s triumfom Džamāla ‘Abdannāšira ani prijať vazalský vzťah v zahraničnej politike. To znamenalo použitie sily voči Egyptu a rozchod s Amerikou.

Účinok amerického stanoviska našiel okamžitý odraz v parlamente. Dullesovu vetu prevzal Hugh Gaitskell na záver dvojdnovej rozpravy o Suez. V búrlivej atmosfére vodca opozície vyzval premiéra, aby v mene vlády vyhlásil, že si nechce prestrieľať cestu cez prieply. Zbavený americkej podpory na použitie sily, sa Eden vrátil k myšlienke obrátiť sa na BR OSN. A čo sa týka nepoužitia sily po rokovaní v BR? Vláda by určite vďaka poskytnutiu také uistenie ak to okolnosti dovoľia. Inými slovami, ak nenastanú mimoriadne okolnosti, vec bude predložená BR. Podľa neho viac nemôže urobiť žiadna vláda.⁴³ Mnohí poslanci podľahli ilúzii, že aj napriek zahmlievaniu, dal Eden Gaitskellovi požadovanú záruku. Hugh Gaitskell bol podozrievavý. V liste uverejnenom v novinách *The Times* uviedol, že Eden neodstránil dôvod na neistotu a na kardinálnu otázku neodpovedal.⁴⁴

Pôvodný plán bol zmarený keď Gaitskell vyprovokoval Edena, aby upravil prejav a predčasne odhalil svoje zámery. Vznikol dojem, že obrátenie sa na BR je len zúfalá odpoveď na Dullesovo zneváženie SCUA. Predošlý záväzok Edena použiť silu sa zdal prázdny a tlač široko komentovala jeho vyhlásenie ako priznanie porážky.⁴⁵ Verejné vystúpenia tak Edena a Dullesa zmazali šesť týždňov anglo-amerických rokovaní. Po Edenovom prejave 12. septembra Dulles urobil rozhodnutie, že SCUA ako nástroj hospodárskych sankcií proti Džamālovi ‘Abdannāširovi už nie je témou. Platí len mierové urovanie. J. F. Dulles potom informoval prezidenta, že sa zúčastní druhej londýnskej konferencie na založenie SCUA, keďže „všetci moji kolegovia cítia, že Briti a Francúzi ju chcú obrátiť hore nohami a nikto menšieho formátu ako ja nemôže zvládnuť A. Edena, S. Lloyda a Ch. Pineaua“. Na rozdiel od neho Eden nevidel možnosť mierového urovnania, ktoré by potrestalo Egypt. Nevidel inú alternatívu ako použiť silu alebo sa zmieriť s triumfom Džamāla ‘Abdannāšira. Pineau sa sťažoval na nedostatok pevnej politiky vo Washingtone. Neschopnosť USA súhlasiť so sankciami prináša práve ten výsledok, ktorému sa chceli vyhnúť, t. j. použitie vojenskej sily.⁴⁶

³⁹ Department of State Bulletin, No. 900, 24.9.1956. „Dulles Press Conference“, 13.9.1956, s. 479.

⁴⁰ EDEN, Anthony. *Mudakkirāt Antūnī Īden*. Diel II., s. 317.

⁴¹ LLOYD, Selwyn. *Suez 1956*, s. 129.

⁴² EDEN, Anthony. *Mudakkirāt Antūnī Īden*. Diel II., s. 317.

⁴³ Statement by Prime Minister Eden in the House of Commons, 13.9.1956. In: LUCAS, Scott (ed.). *Britain and Suez*, s. 64.

⁴⁴ LOVE, Kenneth. *Suez: The Twice Fought War*, s. 428.

⁴⁵ CLARK, William. *From Three Worlds*. London: Sidgwick and Jackson, 1986, s. 188.

⁴⁶ FULLICK, Roy – POWELL, Geoffrey. *Suez: The Double War*. London: Leo Cooper, 1990, s. 56; EDEN, Anthony. *Mudakkirāt Antūnī Īden*. Diel II., s. 318.

Kremel' nepresvedčený debatou o Sueze v britskom parlamente a znepokojený očakávaním toho, čo sa môže stať po stiahnutí lodivodov, vydal 15. septembra vyhlásenie, v ktorom kritizoval postoj západných mocností k suezskej kríze. Pripomenul, že na londýnskej konferencii väčšina štátov uznala zákonnosť egyptského kroku. Zároveň s pokusmi vnútiť Egyptu Dullesov plán, vlády Británie a Francúzska prijímajú vojenské opatrenia s cieľom vyvinúť nátlak na Egypt a ďalšie arabské krajiny. V súvislosti so SCUA uviedol, že tento plán sa právom považuje za nebezpečnú provokáciu vedúcu k zostreniu situácie okolo Suezského prieplavu a umelo vytvára incidenty, ktoré by sa mohli využiť na použitie sily proti Egyptu. USA hoci hovoria o mierovom riešení otázky, neprotestujú proti koncentrácii vojsk proti Egyptu. Spojené štáty vedú dvojakú hru: podpichujú svojich britských a francúzskych spojencov k rozhodným akciám proti Egyptu, ale pretože nechcú zostrovať svoje vzťahy s arabskými krajinami, vydali vyhlásenie, že „nemajú v úmysle násilím si kliesniť cestu cez prieplav“. Hrozba použitia sily zo strany Británie a Francúzska je v príkrom rozpore s cieľmi a zásadami OSN. Vojenské hrozby proti Egyptu sa stretávajú s rozhodným odsúdením svetovej verejnej mienky. ZSSR považuje postup Británie a Francúzska za narušenie mieru v oblasti Blízkeho východu, ktoré sa týka aj bezpečnostných záujmov sovietskeho štátu.⁴⁷

Britsko-francúzsky plán vychádzal z presvedčenia, že po stiahnutí lodivodov bude nasledovať prerušenie plavby v Suezskom prieplave, čo poskytne možnosť na vojenský zásah. Zostávajúci britskí, francúzski, holandskí a talianski lodivodi požiadali o výstupné víza 12. septembra, dali výpoveď novej správe prieplavu a opustili Egypt 14. a 15. septembra, pretože Spoločnosť im pohrozila, že prídu o penzie ak zostanú. Egyptania im zasa oznámili, že keď odídu, dostanú sa na čiernu listinu a do Egypta sa už nebudú môcť vrátiť. Podľa grófa de Graillyho, hlavného predstaviteľa Spoločnosti Suezského prieplavu v Egypte, celkove 600 zahraničných zamestnancov dalo 24-hodinovú výpoveď.

Po odchode zahraničných lodivodov a technikov si egyptská správa vypožičala mnohých egyptských námorných dôstojníkov, ktorí boli narýchlo precvičení na navigáciu.⁴⁸ Stiahnutie lodivodov však nevedlo k zastaveniu plavby. Maḥmūd Jūnis nadľudským úsilím s pomocou egyptských, gréckych a ďalších lodivodov, ktorí neodišli z práce, dokázal udržať prevádzku a riadiť plavbu v prieplave zručne a úspešne, takže Lloydova poisťovacia spoločnosť o dva týždne vrátila poplatky na predošlú úroveň.⁴⁹ Po troch dňoch Maḥmūd Jūnis na tlačovej konferencii v Ismā'īlji vyhlásil, že kríza lodivodov je zažehnaná a jeho zástupca dokonca vyzýval na zvýšenie počtu lodí. Lodní prepravcovia 25. septembra odstránili 15% príplatok, ktorý bol uvalený na suezské tovary v očakávaní zdržania po odchode lodivodov. V tomto zápase Egypt zvíťazil: britsko-francúzska zámienka na rozpútanie vojny tento raz padla, ale plán zúčtovať s Egyptom nepadol.⁵⁰

Anthony Eden nedokázal získať americkú podporu pre ozbrojenú intervenciu. Namiesto toho mal pred sebou Dullesovu absurdnú Asociáciu, o ktorej dobre vedel, že je nepoužiteľná. Bol však nútený pokračovať s ňou a až v prípade neúspechu sa mohol obrátiť na BR. Ani odvolanie lodivodov nevedlo k spomaleniu prepravy, aby mohla byť použitá Konvencia. Vďaka lodivodom z Juhoslávie, Grécka, ZSSR a Nemecka náhlivo dopravených na prieplav a vďaka úsiliu vlastných lodivodov, ktorí robili nadčasy, Egyptania denne prepravili 36 lodí oproti 40 v čase pred znárodnením. Výhodou Asociácie podľa Edena malo byť, že prinúti Egypt buď kapitulovať alebo zabrániť lodiam vplávať, čo mal byť dôvod na použitie sily. Ale teraz sa ukazovalo, že Asociácia by len presmerovala lode okolo mysu Dobrej nádeje. Kofíki na to pristúpia? Určite Briti a Francúzi, vari aj Američania, ak Dulles dodrží slovo. Načo by však

⁴⁷ Zjavlenie Sovietskeho praviteľstva o neobchodimosti mirnového riešenia suezského problému, 15.9.1956. In: *СССР и арабские страны*, s. 200-208.

⁴⁸ HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Milaffāt as-Suways*. [Suezské fascikle]. Káhira: Al-Ahrām, 1987, s. 503.

⁴⁹ NUTTING, Anthony. *Nasser*, s. 158.

⁵⁰ LOVE, Kenneth. *Suez: The Twice Fought War*, s. 436.

posielali lode okolo Afriky Nóri, keď Egyptania ukázali, že prieplav stále funguje. Koniec koncov oni neboli vtiahnutí do osobného sporu s Džamālom ʿAbdannāšir.⁵¹ Čím viac Eden analyzoval situáciu v noci 13. septembra, tým viac sa dostával k záveru, že bitku o prieplav vyhral Džamāl ʿAbdannāšir. Kvôli tejto veci Briti a Francúzi už nemôžu bojovať. Prieplav však nebol jedinou záležitosťou, do ktorej bola zatiahnutá prestíž Džamāla ʿAbdannāšira. Bol tam aj Izrael a zbierka skorumpovaných a rozdrobených arabských štátov, ktoré ho obklopovali.

Ten istý deň, 15. septembra, keď Briti a Francúzi stiahli svojich lodivodov, Džamāl ʿAbdannāšir vylúčil projekt SCUA slovami: „Nedovolíme Západom navrhovanej asociácii, aby uplatňovala pôsobnosť nad prieplavom. My Egyptania budeme prevádzkovať prieplav hladko a efektívne a ak napriek tomu si SCUA bude násilím vynucovať plavbu cez prieplav, bude to agresia a tak budeme k nej pristupovať.“⁵² Ak vpláva do Suezského prieplavu nejaká loď bez súhlasu egyptských úradov, bude to považované za porušenie zvrchovanosti Egypta. „Egypt bude prieplav brániť“, povedal prezident. „Sme odhodlaní ň bojovať“.⁵³

Britsko-francúzsky plán závisel od toho, ako ovplyvní odchod 165 neegyptských lodivodov z práce plynulosť plavby cez prieplav. Napriek všetkým očakávaniam egyptská správa udržala aj so zníženým počtom lodivodov plynulosť premávky tak, že zmenila spôsob organizácie konvojov a povolila niektorým kapitánom, aby sami navigovali svoje lode cez prieplav. Takto 16. septembra preplávalo kanálom 40 lodí, čo bolo nadpriemerné číslo, počas nasledujúceho týždňa preplávalo 254 lodí a 7. októbra preplávalo prieplavom rekordných 57 lodí. Následne Lloydova spoločnosť zrušila rizikové poistné a exportéri stiahli 15 % prirážku danú na náklad. Britsko-francúzske invázne sily boli 8. septembra, týždeň pred termínom, pripravené zaútočiť na Alexandriu.⁵⁴ Vláda pre chýbajúci *casus belli* musela pristúpiť k zmenám operačného plánu a presunula inváziu späť na Port Saíd. Myšlienka na spoluprácu s Izraelom, ktorá bola pre väčšinu členov britskej vlády spočiatku nemysliteľná, sa nakoniec ukázala ako prijateľná pre všetkých: v zúfalstve sa britskí ministri vracali k myšlienke na tajnú dohodu s Izraelom.⁵⁵

* * * * *

S každým dňom, ktorý uplynul od znárodnenia sa pre Britov a Francúzov vzdŕaľovalo aj znovuzískanie prieplavu. Svet si uvedomil, že zmenou správy nikto neutrpel materiálnu škodu. Dotknutá bola iba koloniálna arogancia Britov a Francúzov, ostatné štáty mali iné starosti. V čase znárodnenia Británie a Francúzska neboli pripravené na okamžitý ozbrojený spätný úder na Egypt, ktorý by svet bol mohol prijať ako inštinktívnu reakciu. A Európania v Egypte neboli ohrozovaní, aby poskytli kolonialistom stále platnú, klasickú zámienku 19. storočia na intervenciu.⁵⁶

S mlynským kameňom Dullesovej Asociácie, ktorý mu visel na krku, bol Eden tlačенý diskutovať namiesto toho, aby konal. Britsko-francúzska suezská politika bola v troskách. Obrovská invázna sila zhromaždená na Cypre a na Malte, ktorá sa každý deň zväčšovala, bola v danom momente zbytočná. Teraz nemohla byť využitá v otázke Suezského prieplavu. Keby sa celková situácia na Blízkom východe vyvíjala podľa želania – a Británie s Francúzskom boli rozhodnuté, aby sa tak vyvíjala – mohla by tu byť príležitosť využiť ju neskôr. Eden však musel urobiť celý rad zložitých diplomatických krokov, ktoré neúprosne vyplývali z jeho

⁵¹ JOHNSON, Paul. *The Suez War*, s. 75.

⁵² *Al-madžmūʿa al-kāmila li-chuṭab wa aḥādīṭ wa taṣrīḥāt Džamāl ʿAbdannāšir*. [Úplná zbierka prejavov, rozhovorov a vyhlásení Džamāla ʿAbdannāšira]. Diel II., 1955 – 1957. Bejrút: Markaz dirāsāt al-waḥda al-ʿarabīja, 1996, s. 420.

⁵³ *Al-madžmūʿa al-kāmila li-chuṭab wa aḥādīṭ wa taṣrīḥāt Džamāl ʿAbdannāšir*. Diel II., s. 421.

⁵⁴ Kolektív. *Dejiny diplomacie, 1945-1960*. Praha: Svoboda, 1982, s. 482.

⁵⁵ LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand.*, s. Lucas, Divided, s. 204.

⁵⁶ LOVE, Kenneth. *Suez: The Twice Fought War*, s. 435.

katastrofálneho vyhlásenia z 12. septembra.⁵⁷

Dulles a Briti prehovorili vlády tých 18 štátov, ktoré schválili Menziesovu misiu, aby sa zišli v Londýne na druhej konferencii a uviedli do života „klub užívateľov“. Aby si zaistili ich príchod sľúbili, že účasť ich nebude zaväzovať na vstup do tejto organizácie. Program mal tri body: 1. správa Menziesova o misii v Egypte; 2. návrh Džamāla ‘Abdannāšira na všeobecnú konferenciu o zárukách pre prieply; 3. hodnotenie plánu na asociáciu užívateľov prieply. Deň pred otvorením konferencie Dulles popoludní rokoval s Lloydom a Pineauom a večer s Macmillanom a Salisburym. Eisenhowerovi poslal správu, že na konferencii bude zrejme vystupovať v úlohe prostredníka lebo získal dojem, že Briti a Francúzi sa izolovali dokonca aj od svojich najbližších priateľov. „USA sú tu jediným mostom medzi Britmi a Francúzmi na jednej strane a zvyšnými štátmi na strane druhej“.⁵⁸

Egypt 15. septembra, keď boli rozosielané pozvánky na druhú londýnsku konferenciu oznámil, že vyše dvadsať vlád formálne prijalo jeho návrh na konanie konferencie všetkých štátov zainteresovaných na plavbe Suezským prieplyvom. Mnohé štáty, vrátane ZSSR, kladne hodnotili egyptský návrh. Britská a francúzska vláda boli nemilo prekvapené keď videli, že po stiahnutí zahraničných lodivodov egyptská správa s úspechom organizuje plavbu v Suezskom prieplyve pomocou lodivodov z Egypta a iných, spriatelených krajín. Táto skutočnosť ešte zvýšila istotu a sebadôveru Džamāla ‘Abdannāšira, že vykročil správnym smerom a jeho vôľu pokračovať v nastúpenej ceste.⁵⁹ „Veľká trojka“ však konštatovala, že egyptský návrh je príliš nepresný, než aby sa mohol stať použiteľným základom pre rokovanie. Stojí za zmienku, že zástupcovia viacerých štátov na londýnskej konferencii s nevôľou hľadeli na pohrdavé odmietnutie návrhu Egypta veľkou trojkou.

Druhé plenárne zasadnutie konferencie o Suezskom prieplyve v Londýne, tzv. druhá londýnska konferencia, sa konalo v dňoch 19. – 21. septembra 1956. Predstavitelia osemnástich štátov, ktoré schválili návrhy prvej londýnskej konferencie sa stretli, aby si vypočuli správu Menziesovej misie a uvážili ďalšie kroky. Osemnásť „väčšinových“ krajín z prvej londýnskej konferencie bolo nedobrovoľne pritiahnutých na druhú konferenciu a ako sa dalo čakať, od prvého zasadnutia sa veci pre Britov a Francúzov nevyvíjali dobre. Najprv sa účastníci dlho dohadovali o názve skratky novej asociácie, pretože rozličné tvary museli byť zamietnuté pre nevhodné významy v rozličných jazykoch.⁶⁰ Nakoniec sa dohodli na forme Suez Canal Users’ Association – SCUA. Nebola to žiadna významná konferencia, veď na rokovaní o návrhoch na asociáciu sa zúčastnilo menej štátov ako v auguste. Priepasť medzi USA a ich spojencami sa ešte rozšírila. Zatiaľ čo Londýn a Paríž sa dívali na ovládnutie Spoločnosti Suezského prieplyvu Egyptom ako na porušenie medzinárodných záväzkov a priamu hrozbu bezpečnosti slobodného sveta, zdalo sa im že Washington je príliš ochotný považovať vec za konflikt medzi koloniálnymi a antikoloniálnymi záujmami.⁶¹

Podľa programu mala byť založená Asociácia užívateľov a Dulles v otváracom prejave uviedol projekt asociácie. Dulles síce neschválil použitie sily, ale uvedomujúc si britsko-francúzske rozhorčenie po svojej tlačovej konferencii 13. septembra, použil formulácie, ktoré implikovali, že v prípade potreby bude voči Egyptu použité „spravodlivé riešenie“, takže Briti usúdili, že ho konečne získali. Napokon aspoň toto naznačovalo, že USA využijú SCUA na hospodárske sankcie proti Egyptu. Briti nadobudli dojem, že Dulles sa vrátil k pôvodne dohodnutému vyhláseniu o SCUA, dovoľujúcemu každej mocnosti pristúpiť k nevyhnutnej akcii na zaistenie svojich práv. Eden dokonca načrtol Dullesovi plán „*Musketeer revise*“ vysvetľujúc, že vojenský plán bol zmenený tak, že teraz sme schopní udržiavať vojenskú

⁵⁷ JOHNSON, Paul. *The Suez War*, s. 76.

⁵⁸ Cit. In: LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand.*, s. 206.

⁵⁹ BOWIE, Robert R. *Suez 1956*. London: Oxford University Press, 1974, s. 45-46.

⁶⁰ BAILEY, Sydney D. *Four Arab-Israeli Wars and the Peace Process*, s. 126.

⁶¹ SAYED-AHMED, Muhammad Abd el-Wahab. *Nasser and American Foreign Policy, 1952-1956*, s. 133.

hrozbu bez obmedzujúcich výdavkov.⁶² Potom nasledovali vystúpenia viacerých delegátov, ktorí zdôrazňovali prioritu mieru a nie toho, čomu Charta OSN hovorí urovnanie „v súlade so zásadou spravodlivosti a medzinárodného práva“. Tieto vystúpenia vyprovokovali Dullesa k poznámke, že nedbá koľko slov je napísaných v Charte OSN o použití sily. Ak za silu nie je náhrada alebo nejaký spôsob dosiahnuť spravodlivé riešenie týchto problémov, svet nutne znova upadne do anarchie a chaosu.⁶³

Väčšina užívateľských štátov, ktoré zdráhavo podporovali plán internacionalizácie, bola teraz značne znepokojená a veľmi podozrievavá voči britsko-francúzskym zámerom. Osobitne Pakistan tvrdo odmietal zúčastniť sa čohokoľvek čo by len vzdialene pripomínalo hrozivé gesto voči Egyptu. Nórsko, Španielsko a Taliansko dali najavo, že nebudú svoje lode posielat' okolo mysu Dobrej nádeje, kým prieplav zostáva otvorený. A Dulles bol úzkostlivo vágny vo veci „kompenzácií“ tak v dolároch ako aj v rope, ktoré mali USA poskytovať v prípade, že by veci nepostupovali dobre. Je pravda, že *Štátny department* už vypracoval núdzový plán sústredovania zdrojov od amerických ropných spoločností na poskytnutie núdzových dodávok pre Európu, ale Dulles odmietol Britom prezradiť podrobnosti.⁶⁴ Navyše, teraz priznal, že plán bude potrebovať nielen schválenie Kongresu, ale i obídenie amerických antitrustových zákonov, ktoré sú – ako je známe – mimoriadne citlivé, skrátka, že bude splnomocnený uviesť plán do činnosti iba za najvážnejších okolností.

Iné štáty sa ešte menej chceli zaväzovať vo veci poplatkov. S postupom konferencie sa stále zreteľnejšie ukazovalo, že ak Británia a Francúzsko predložia návrh, aby sa všetky poplatky platili asociácii, bude za to hlasovať len menšina štátov. V snahe vyhnúť sa otvorenej nezhode, tento návrh nebol podaný. Skrátka konferencia sa skončila bez uzavretia hlavného bodu programu, kvôli ktorému bola zvolaná: platenie poplatkov. Vágne záverečné vyhlásenie zdôraznilo „dobrovoľný“ charakter asociácie, ale ani v tejto forme nebolo dané na hlasovanie. Konferencia teda nebola schopná prijať rezolúciu zakladajúcu SCUA, ale iba deklaráciu berúcu do úvahy existenciu SCUA.⁶⁵ Pravdepodobne počas druhej londýnskej konferencie sa sir Walter Monckton rozhodol odísť z postu ministra obrany, hoci prešiel ešte temer mesiac, kým sa táto správa zverejnila.

Úplný neúspech konferencie ani tento raz nebolo možné utajiť. „Väčšina ľudí tejto krajiny“, písali *The Times*, „bude mať ťažkosť zistiť aké výsledky konferencia priniesla“. Ale Francúzi nemali také ťažkosti. Christian Pineau v záverečnej reči na konferencii dal jasne najavo, že je trpkou sklamaný neschopnosťou konferencie prijať konkrétne a záväzné rozhodnutia a vyhlásil, že Francúzsko prijme záverečnú rezolúciu iba s najväčšími výhradami. Britská vláda cítila presne to isté, ale nechcela to vyjadriť verejne. Dulles mal 21. septembra dlhý rozhovor s Edenom, ktorý vyjadril sklamanie nad tým, že SCUA sa nestala skutočne účinnou organizáciou ako očakával.⁶⁶ Napriek tomu Dulles na neho naliehal, aby zatiaľ neprenášal krízu do OSN a nepredkladal spor Bezpečnostnej rade, lebo to nebude prínosný krok. Potom požiadal Edena, aby s ním konzultoval skôr než vec predloží BR OSN.⁶⁷

Hoci predstava realizovať *operáciu Mušketier* ako „policajnú akciu“ sa rýchlo dostala do kalkulácií Stockwellových plánovačov, k Edenovi sa dostala až o niečo neskôr. Medzitým Briti a Francúzi po prekonaní procedúry v OSN, si hodlali uvoľniť ruky. Deň po konferencii, 22. septembra, zatiaľ čo Dulles letel späť do Washingtonu, sa Eden, Lloyd a Pineau stretli a rozhodli sa nerešpektovať Dullesovo odporúčanie. Svoje rozhodnutie oznámili na druhý deň,

⁶² LLOYD, Selwyn. *Suez 1956*, Lloyd, op. cit., s. 144.

⁶³ LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand*, s. 206.

⁶⁴ JOHNSON, Paul. *The Suez War*, s. 77.

⁶⁵ LOVE, Kenneth. *Suez: The Twice Fought War*, s. 437.

⁶⁶ Diary Entry of William Clark, Press Secretary to Prime Minister Eden, 21.9.1956. In: LUCAS, Scott (ed.). *Britain and Suez*, s. 66.

⁶⁷ FINER, Herman. *Dulles over Suez*, s. 261.

bez predošlej konzultácie s Dullesom, a tak zástupcovia Británie a Francúzska v OSN odovzdali 23. septembra predsedovi BR žiadosť svojich vlád, aby bola na program rokovania BR zaradená otázka Egypta, ktorého akcie viedli k zrušeniu „systému medzinárodnej správy Suezského prielavu“. ⁶⁸ Schôdza BR bola stanovená na 26. septembra.

Tento krok prekvapil Washington. Eisenhower povedal, že tento krok bol urobený bez vedomia USA a označil to za dôkaz prehlbujúcich sa rozporov. Napísal: „Boli sme zvedaví či to je úprimná túžba rokovať o uspokojivom mierovom urovnaní (ako Briti tvrdili) alebo to bola iba príprava scény na konečné použitie sily v Sueze?“ ⁶⁹ Selwyn Lloyd tvrdil, že informoval Dullesa, aby nebol prekvapený ak sa Británia a Francúzsko obrátia na OSN ⁷⁰ a aj Macmillan tvrdil, že Dulles o veci vedel. Francúzsko bolo neochotným partnerom Británie v tejto akcii, ale uznalo, že pred vojenskou akciou treba prejsť istými procedúrami. Teraz muselo byť Eisenhowerovej administratíve jasné, že spojenci sa snažia dotiahnuť vec do konca rýchlo, so sovietskym vetom, ktoré im poskytne slobodu konania. Egyptská vláda 25. septembra požiadala BR, aby prerokovala jej sťažnosť na Britániu a Francúzsko, ktorých akcie vážne ohrozujú svetový mier a medzinárodnú bezpečnosť a hrubo porušujú Chartu OSN. ⁷¹

* * * * *

Za meniacich sa podmienok Džamāl ʿAbdannāšir upravoval svoju pozíciu. Znova a znova prezentoval svoju ochotu vytvoriť rokovacie kontakty priamo s USA prostredníctvom tajných emisárov. Navyše, načrtnol niektoré body ako základ pre urovanie: 1. uznanie egyptskej suverenity nad prielavom; 2. uznanie zákonnosti znárodnenia Spoločnosti Suezského prielavu; 3. uznanie legitímnych záujmov užívateľov zo strany Egypta. ⁷² Egyptská pružnosť a ochota dostať sa zo slepej uličky, ktorá už viac ako dva mesiace ovplyvňovala medzinárodnú situáciu, viedla Eisenhowera k tomu, aby inštruoval Dullesa zachovať si nezávislú pozíciu voči Britom a Francúzom, pokiaľ nebude jasné o čo im ide. Dulles preto viackrát potvrdil tú istú pozíciu pričom zdôraznil, že vo vzťahu k suezskej otázke USA dôsledne zachovávajú prvý článok Charty OSN, t. j. „hľadať urovanie mierovými prostriedkami a v súlade so zásadami spravodlivosti a medzinárodného práva“. ⁷³ Inštrukcie Eisenhowera nezostali bez povšimnutia, a tak sa stále zreteľnejšie prejavoval rozdiel medzi americkým prístupom a prístupom ich spojencov, ktorí sa horlivo snažili vnútiť Egyptu SCUA, ak bude nutné aj silou. Ten rozdiel sa vypuklo prejavil na tlačovej konferencii vo Washingtone 2. októbra. Na otázku novinárov či nová asociácia bude mať „zuby“, Dulles vyhlásil, že pokiaľ by išlo o použitie sily, tak nie. ⁷⁴

Hlavným cieľom pre egyptské vedenie bolo udržať prielav vo svojich rukách napriek snahám Británie a Francúzska. Preto sa Džamāl ʿAbdannāšir pokúšal využiť americkú snahu odhovoriť svojich spojencov od použitia sily proti Egyptu. Hoci americký postoj ako celok nebol Egyptu úplne jasný, egyptská diplomacia bola usmernená tak, aby sa uchádzala o priazeň USA. Tajná americká diplomacia sledovala viaceré ciele. Uvažovala o obmedzení vplyvu Egypta v arabskom svete zvrhnutím sýrskeho režimu. Tvorcovia americkej politiky sa snažili využiť spojenectvo Saudskej Arábie s Egyptom proti *hāšimovskému* bloku. Prezident Eisenhower žiadal kráľa Saʿūda, aby využil svoj veľký vplyv u Džamāla ʿAbdannāšira a pokúsil

⁶⁸ SCOR (Security Council Official Records), 11th year, Supplement for July-September 1956, s. 47-48.

⁶⁹ EISENHOWER, Dwight D. *The White House Years. Waging Peace, 1956-1961*. New York, Doubleday 1965, s. 51-52.

⁷⁰ LLOYD, Selwyn. *Suez 1956*, s. 148-149.

⁷¹ Foster Dulles Statement to the Second London Conference of Maritime Nations, 19.9.1956. In: LUCAS, Scott (ed.). *Britain and Suez*, s. 65-66; FAWZĪ, Maḥmūd. *Ḥarb as-Suwajs 1956*. [Suezská vojna]. Káhira: Dār aš-Šurūq, 1987, s. 79.

⁷² SAYED-AHMED, Muhammad Abd el-Wahab. *Nasser and American Foreign Policy, 1952-1956*, s. 134.

⁷³ Transcript of Secretary Dulles' news conference, 26.9.1956. In: Department of State Bulletin, 8.10.1956, s. 543.

⁷⁴ NEFF, Donald. *Warriors at Suez. Eisenhower Takes America into the Middle East*. New York: The Linden Press/ Simon and Schuster, 1981, s. 320; EDEN, Anthony. *Mudakkirāt Antūnī Īden*. Diel II., s. 337.

sa dosiahnuť posun v egyptskom postoji.⁷⁵

Američania boli v ťažkej situácii. Na jednej strane boli presvedčení, že Briti a Francúzi sú rozhodnutí použiť vojenskú silu na odstránenie egyptskej kontroly priepľavu a na druhej strane si uvedomovali, že Džamāl ʿAbdannāšir je ochotný prijať istú medzinárodnú kontrolu priepľavu za predpokladu, že nájde spôsob na zachovanie si tváre. Americkí vojenský analytici boli presvedčení, že hoci ZSSR si neželá vojenskú akciu Západu proti Egyptu, bude využívať možnosti na vyhrotenie situácie. Všetky tieto zložité okolnosti mali v tej etape vplyv na americkú politiku. Vedomie, že Briti a Francúzi sotva prijmú nejaký kompromis, ktorý by Džamāla ʿAbdannāšira udržal pri moci v Egypte, ich vrhalo do ťažkej situácie.⁷⁶

Použitá literatúra:

1. ADAMS, Sherman. *First Hand Report*. New York: Harper and Brothers, 1961.
2. BAILEY, Sydney D. *Four Arab-Israeli Wars and the Peace Process*. London: Macmillan, 1990.
3. BASJŪNĪ, Šalāḥ. *Miṣr wa azmat as-Suwajs*. [Egypt a suezská kríza]. Káhira: Dār al-maʿārif, 1970.
4. BOVIE, Robert. *Eisenhower, Dulles and the Suez Crisis*. In: LOUIS, Wm. Roger – OWEN, Roger (eds.). *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
5. BRECHER, Michael. *Decisions in Israel's Foreign Policy*. London: Oxford University Press, 1974.
6. BURDŽ, Muḥammad ʿAbdarrahmān. *Qanāt as-Suwajs. Ahammījatuhā as-sijāsīja wa as-strātīdžīja*. [Suezský kanál. Jeho politický a strategický význam]. Káhira: Dār al-kātib al-ʿarabī, 1968.
7. CAMPBELL, J. C. *The Soviet Union, The United States, and the twin Crises of Hungary and Suez*. In: LOUIS, Wm. Roger and OWEN, Roger (eds.). *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
8. CARLTON, David. *Anthony Eden. A Biography*. London: Allen Lane, 1981.
9. CLARK, William. *From Three Worlds*. London: Sidgwick and Jackson, 1986.
10. DAYAN, Moshe. *Story of my Life*. London: Sphere Books Ltd., 1978.
11. *Dokumenty k otázce Blízkého a Středního východu*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí, 1963.
12. EDEN, Anthony. *Mudakkirāt Antūnī Īden*. (Memoáre Anthonyho Edena). /arabský preklad/. Diely I. a II. Bejrút: Dār maktabat al-ḥajāt li-ṭ-ṭibaʿa wa-n-našr, 1960.
13. EVELAND, Wilbur C. *Ropes of Sand. America's Failure in the Middle East*. New York: W. W. Norton and Co., 1980.
14. FAWZĪ, Maḥmūd. *Ḥarb as-Suwajs 1956*. [Suezská vojna]. Káhira: Dār aš-Šurūq, 1987.
15. FAWZI, M. *Suez: An Egyptian Perspective*. London: Shorouk International, 1987.
16. FULLICK, Roy – POWELL, Geoffrey. *Suez: The Double War*. London: Leo Cooper, 1990.
17. GEORGES-PICOT, Jacques. *The Real Suez Crisis*. London: Harcourt Brace Jovanovich, 1978.
18. GOLAN, Matti. *Shimon Peres*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1982.
19. HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Qiṣṣat as-Suwajs*. [Suezský príbeh]. Bejrút: Šarikat al-maṭbūʿāt li-t-tawzīʿ wa-n-našr, (3. vyd.), 1973.
20. HAJKAL, Muḥammad Ḥasanajn. *Milaffāt as-Suwajs*. [Suezské fascikle]. Káhira: Al-

⁷⁵ EVELAND, Wilbur C. *Ropes of Sand. America's Failure in the Middle East*. New York: W. W. Norton and Co., 1980, s. 214-229; SEALE, Patrick. *The Struggle for Syria: A Study of Post-War Politics, 1945 – 1958*. London: Oxford University Press, 1965, s. 212.

⁷⁶ SAYED-AHMED, Muhammad Abd el-Wahab. *Nasser and American Foreign Policy, 1952-1956*, s. 135.

- Ahrām, 1987.
21. HEIKAL, Mohamed. *Cutting the Lion's Tail. Suez Through Egyptian Eyes*. London: Andre Deutsch, 1986.
 22. HORNE, Alistair. *Macmillan*. Diel I. London: Macmillan, 1988.
 23. CHILDERS, Erskine B. *The Road to Suez. A Study of Western-Arab Relations*. London: Macgibbon and Kee, 1962.
 24. JOHNSON, Paul. *The Suez War*. London: MacGibbon and Kee, 1957.
 25. KELLY, Saul – GORST, Anthony (ed.). *Whitehall and the Suez Crisis*. London: Frank Cass, 2000.
 26. KYLE, Keith. *Britain and the Crisis, 1955-1956*. In: LOUIS, Wm. Roger – OWEN, Roger (eds.). *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
 27. KYLE, Keith. *Suez*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1991.
 28. Kolektív. *Dějiny diplomacie, 1945 – 1960*. Praha: Svoboda, 1982.
 29. LLOYD, Selwyn. *Suez 1956*. London: Coronet Books, Hodder and Stoughton, 1980.
 30. LOUIS, Wm. Roger – OWEN, Roger. *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford: The Clarendon Press, 1989.
 31. LOVE, Kenneth. *Suez: The Twice Fought War*. New York: McGraw-Hill, 1969.
 32. LUCAS, W. Scott. *Divided we Stand. Britain, the US and the Suez Crisis*. London: Hodder and Stoughton, A Sceptre Paperback, 1996.
 33. LUCAS, W. Scott. *Britain and Suez. The Lion's Last Roar. Documents in Contemporary History*. Manchester: Manchester University Press, 1996.
 34. MACMILLAN, Harold. *Riding the Storm, 1956-1959*. London: Macmillan, 1971.
 35. *Al-madžmūʿa al-kāmila li-chuṭab wa aḥādīṭ wa taṣrīḥāt Džamāl ʿAbdannāšir*. [Úplná zbierka prejavov, rozhovorov a vyhlásení Džamāla ʿAbdannāšira]. Diel II., 1955 – 1957. Bejrút: Markaz dirāsāt al-waḥda al-ʿarabīja, 1996.
 36. MOSLEY, Leonard. *Dulles*. New York: Hodder and Stoughton, 1978.
 37. MURPHY, Robert. *Diplomat Among Warriors*. London: Collins, 1964.
 38. NEFF, Donald. *Warriors at Suez. Eisenhower Takes America into the Middle East*. New York: The Linden Press/ Simon and Schuster, 1981.
 39. NUTTING, Anthony. *No End of a Lesson. The Story of Suez*. London: Constable, 1967.
 40. NUTTING, Anthony. *Nasser*. New York: E. P. Dutton and Co., Inc., 1972.
 41. PROTOPOPOV, A. S. *Sovetskij Sojuz i Sueckij krizis 1956 goda*. Moskva: Nauka, 1969.
 42. RHODES-JAMES, Robert. *Anthony Eden*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1986.
 43. ŠAFWAT, Muḥammad Muṣṭafā. *Masʿalat qanāt as-Suwajs*. [Otázka Suezského prielavu]. Káhira: Dār aš-Šurūq bez dáta vydania.
 44. SĀLIM, Laṭīfa Muḥammad. *Azmat as-Suwajs, 1954 – 1957*. [Suezská kríza]. Káhira: Maktabat Madbūlī, 1996.
 45. SEALE, Patrick. *The Struggle for Syria: A Study of Post-War Politics, 1945 – 1958*. London: Oxford University Press, 1965.
 46. ŠEPILOV, Dmitrij Trofimovič. *Sueckij vopros*. Moskva: Gospolitizdat, 1956.
 47. THOMAS, Abel. *Comment Israel Fut Sauvé. Les Secrets de l'Expédition de Suez*. Paris: Albin Michel, 1978.
 48. THOMAS, Hugh. *The Suez Affair*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1986.
 49. TROEN, Selwyn Ilan – SHEMESH, Moshe (ed.). *The Suez-Sinai Crisis 1956. Retrospective and Reappraisal*. London: Frank Cass, 1990.
 50. United States. Department of State. *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, 1956. Vol. XVI.
 51. VAISSE, M. *France and the Suez Crisis*. In: LOUIS, Wm. Roger and OWEN, Roger (eds.). *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford: Clarendon Press, 1989.

52. WILLIAMS, Philip (ed.). *The Diary of Hugh Gaitskell, 1945 – 1956*. London: Jonathan Cape, 1983.

Kontakt:

prof. PhDr. Karol Sorby, DrSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: karol.sorby@euba.sk

Koncepcia zániku nescudziteľnosti ľudských práv u Hannah Arendtovej

František Škvrnda, ml.

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: frantisek.skvrnda2@euba.sk

Abstrakt:

Nasledujúci príspevok sa zaoberá problematikou ľudských práv a medzinárodných vzťahov v diele *Pôvod totalitarizmu* od Hannah Arendtovej. Predmetom nášho záujmu je najmä koncepcie zániku nescudziteľnosti ľudských práv a medzinárodnej kurtoázie po prvej svetovej vojne v Európe, ktoré Arendtová považuje za významné faktory vzniku moderných totalitaristických režimov. V úvode najprv stručne charakterizujeme všeobecné miesto Hannah Arendtovej v sociálnej a politickej filozofii. Následne sa zameriame na popis a identifikáciu tých historických udalostí, ktoré podľa Arendtovej spôsobili zánik nescudziteľnosti ľudských práv a medzinárodnej kurtoázie. V ďalšej časti príspevku analyzujeme Arendtovu koncepciu „práva mať právo“. V závere hodnotíme celkový prínos Arendtovej k skúmanej problematike.

Kľúčové slová: Hannah Arendt, Pôvod totalitarizmu, medzinárodná kurtoázia, právo mať právo

JEL klasifikácia: Z00

Abstract:

The following paper deals with the problems of human rights and international relations in the work of Hannah Arendt *The Origins of Totalitarianism*. The main object of our focus is the notion of the decline of the inalienability of human rights and international courtesy after the First World War in the Europe, which is considered by Arendt as a crucial circumstance of the origin of modern totalitarian regimes. In the introduction we briefly outline general nature of Arendt's social and political thought. Afterwards we point out certain historical circumstances that has, according to Arendt, caused the decline of inalienability of human rights and international courtesy. In the next part we pursue the Arendt's conception of „right to have right“. In the conclusion we evaluate the overall Arendt's contribution to the researched topic.

Key words: Hannah Arendt, The Origins of Totalitarianism, international courtesy, right to have right

JEL Classification: Z00

Úvod

V predkladanej štúdii sa zameriame na IX. kapitolu v diele *Pôvod totalitarizmu*, ktorá nesie názov *Rozpad národného štátu a koniec práv človeka*. Bude nás zaujímať predovšetkým Arendtovej výklad o konci nescudziteľnosti ľudských práv a o zániku medzinárodnej kurtoázie, ktoré viedli k vytvoreniu totalitaristických režimov nacistického Nemecka a Sovietskeho zväzu. Nescudziteľnosť ľudských práv a zánik medzinárodnej kurtoázie boli podľa Arendtovej vzájomne podmienené fenomény európskeho verejného a politického života, ktoré mali svoju dlhú históriu a vývoj. Cieľom našej štúdie bude detailne objasniť vzťah medzi týmito dvoma fenoménmi, popísať historický kontext ich vzniku a predložiť Arendtovej návrh na riešenie danej problematiky, ktoré spočíva v zavedení „práva mať právo“.

1 Všeobecná charakteristika myslenia a diela Hannah Arendtovej

Hannah Arendtovú (1906 – 1975) zaraďujeme medzi klasické postavy sociálnej a politickej filozofie. Medzi jej najvýznamnejšie diela patria úvahy o banalite ľudského zla, ktoré teoreticky rozpracovala na pozadí súdneho procesu s nacistickým zločincom Adolfom Eichmannom,¹ ďalej tiež úvahy o „činnom živote“ (*Vita Activa*), ktoré rozpracovávajú koncepciu občianskej angažovanosti a participácii na politickom živote² a najmä *Pôvod totalitarizmu*, trojzväzkové dielo skúmajúce príčiny vzniku totalitaristických režimov Sovietskeho zväzu a nacistického Nemecka.³

Arendtovej názory na spoločnosť sú z hľadiska sociálno-politického myslenia veľmi rozmanité – pohybuje sa na rozhraní viacerých štandardných smerov, počnúc konzervativizmom, cez liberalizmus až po socializmus.⁴ Z metodologického hľadiska by sme Arendtovú mohli zaradiť do tej skupiny sociálno-politických mysliteľov, ktorých dielo vzniká *ex post*, t. j. primárne z histórie a reálnych faktov, nie *a priori* z metafyzických propozícií, ako je tomu napríklad u Platóna alebo Hegla. Samotná Arendtová sa nepovažovala ani tak za „filozofku“, ako skôr za „politickú teoretičku“, ktorá reflektuje reálny stav spoločnosti a jej praktické problémy.⁵

2 Zánik medzinárodnej kurtoázie

Svoju analýzu „konca nescudziteľnosti“ ľudských práv začína Arendtová pohľadom do histórie. Arendtová uvádza dva konkrétne historické fenomény – občianske vojny a zlú ekonomickú situáciu Európskych národov v 20-tych rokoch 20. storočia – ktoré označuje ako príčiny zániku nescudziteľnosti ľudských práv. Tieto príčiny boli podľa nej priamymi dôsledkami prvej svetovej vojny. Mali však omnoho starší pôvod. Úpadok ľudských práv bol podľa Arendtovej imanentne prítomný v celej moderne, t. j. v epoche, ktorá bola zo sociálno-politického hľadiska charakteristická vznikom nových spoločenských systémov a štruktúr, založených na princípe štátnej národnosti a kolonialistickom imperializme.⁶

Pád habsburskej monarchie a cárskeho Ruska tvoril koniec tejto rodiacej sa epochy zániku ľudských práv. Uvoľnili sa „okovy“ viacerých národov, predovšetkým v južnej, strednej a východnej Európe. Nové vlády, ktoré vznikali na národnostnom princípe, sa už pri samotnom svojom vzniku stretávali s neprekonateľnými problémami. Arendtová uvádza konkrétne demografické údaje o národnostných zloženiach nových štátov, pričom v mnohých z nich

¹ Pozri slovenský preklad Igora Otčenáša: ARENDTOVÁ, H. 2016. Eichmann v Jeruzaleme. Správa o banalite zla.

² Pozri český preklad Václava Němca: ARENDTOVÁ, H. 2007. Vita Activa.

³ Pozri český preklad od kolektívu autorov: ARENDTOVÁ, H. 1996. Původ totalitarismu.

⁴ PASSERIN D'ENTREVES, M. 1993. The Political Philosophy of Hannah Arendt, s. 1 charakterizuje Arendtovej miesto v politickej filozofii nasledovne: „Napriek tomu, že niektoré z jej prác patria dnes už ku klasickým dielam západného politického myslenia, bolo vždy ťažké Arendtovú klasifikovať. Jej politická filozofia nemôže byť klasifikovaná v termínoch tradičných kategórií konzervativizmu, liberalizmu a ani socializmu“. Prínos Arendtovej hlavného diela *Pôvod totalitarizmu* tkvie predovšetkým v tom, že sa v ňom autorka snaží teoreticky rozpracovať koncepciu politickej participácie a občianskej aktivity spojenej s verejným politickým životom. Autorka vo svojich úvahách nereflektuje len obmedzovanie štátnej moci, príznačné pre tradíciu liberalizmu, ako sa domnievajú niektorí moderní bádatelia. Z tohto dôvodu by sme Arendtovú mohli zaradiť tiež do línie teoretikov „pozitívnej“ slobody. Pozri bližšie ISAAC, J. C. 1996. A new guarantee on Earth: Hannah Arendt on Human Dignity and the politics of Human Rights, s. 61.

⁵ HULL, M. B. 2002. The Hidden Philosophy of Hannah Arendt, s. 1. Štandardný životopis Hannah Arendtovej pozri v dvojdielnej biografii YOUNG-BRUEHLOVÁ, E. 2004. Hannah Arendtová. Z lásky k svetu I. a YOUNG-BRUEHLOVÁ, E. 2005. Hannah Arendtová. Z lásky k svetu II.

⁶ Pozri bližšie najmä VIII. kapitolu *Kontinentálny imperializmus: Pan-hnutie* (ARENDTOVÁ, H. 1996. Původ totalitarismu, s. 324-379).

tvorila „štátny národ“ len polovica celého obyvateľstva.⁷ Národnostný princíp spočíval v prideliovaní občianskych práv len tým občanom, ktorí patrili k „hlavnému národu“. Ostatní obyvatelia vytvorili menšiny a začali byť znevýhodňovaní. V mnohých prípadoch im boli upierané niektoré druhotné práva.⁸ Privilegované vrstvy obyvateľov tak disponovali väčším rozsahom práv a sociálnych istôt a národné vlády túto nerovnosť legitimovali a podporovali. Vznikali tak štáty v štáte, zárodky budúcej nestability a občianskych nepokojov. Inštitúcie na ochranu menšín teoreticky fungovali, no prakticky zlyhávali.⁹ Ľudské práva – od čias Veľkej francúzskej revolúcie *de facto* stotožnené s občianskymi (národnými) právami – tak nemali žiadneho garanta. To, komu a za akých okolností boli ľudské práva pridelené a rešpektované, záviselo len na konkrétnej vláde.

Etnické pnutie, uvoľnené zánikom despotickej feudálnej režimy a ďalej umocňované tendenčnými praktikami nových vlád, ústilo do občianskych vojen a spôsobovalo všeobecný zmätok vo všetkých sférach života. Pôvodní občania prináležiaci k menšinám strácali posledné zvyšky právnych istôt a nadobúdali status utečencov alebo vyhnanco, jednoducho „ľudí bez štátnej príslušnosti“. Nielen národnostný princíp, na základe ktorého fungovali vlády v Európe, ale aj zlé ekonomické podmienky – okrem občianskych vojen predovšetkým inflácia a nezamestnanosť – *expressis verbis* „rozožierali“ posledné zvyšky nescudziteľnosti ľudských práv. Marginalizované skupiny obyvateľov boli nútené opúšťať svoje pôvodné miesta pobytu, pretože oficiálne strácali práva a istoty, ktoré musia vždy sprevádzať akékoľvek legitímne nároky na vlastníctvo nehnuteľností, možnosť zamestnania, či trvalý pobyt. Z týchto obyvateľov sa stávali tzv. „*apatrides*“, ľudia bez vlasti, vyhnanci (ARENDOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 393).

Z ekonomických – v prípade Talianska a Nemecka tiež z ideologických – dôvodov nebolo možné, aby títo *apatrides* našli nové miesto svojho pobytu ani v okolitých štátoch. Masový charakter, ktorý táto migrácia nadobúdala, spôsoboval, že zanikli aj posledné „práva“ týchto ľudí, akými boli napr. azylové práva.¹⁰ Fenomén masovej migrácie obyvateľstva spôsoboval aj tzv. „*denaturalizáciu*“, proces, v ktorom strácali štatút občanov aj tí imigranti, ktorí v minulosti boli už naturalizovaní. Nekontrolovateľný pohyb veľkých skupín nežiadaneho obyvateľstva mal za následok vzostup polície ako dôležitého mocenského aparátu paternalistického štátneho režimu.¹¹ Arendtová vystižne upozorňuje na cynickú situáciu, ktorá

⁷ Medzi takéto rôznorodé novovzniknuté krajiny patrili predovšetkým Československo, Juhoslávia, Poľsko, Rumunsko, Ukrajina a pobaltské štáty. V Juhoslávii tvoril hlavný srbský národ len 42 % celkového počtu obyvateľstva. Pozri ARENDOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 386.

⁸ „Menšiny byly bez státní příslušnosti jenom napolo (...) některá druhotná politická práva, jako právo mluvit svým vlastním jazykem a pobývat ve svém vlastním kulturním a sociálním prostředí, byla ohrožena a byla polovičatě chráněna nějakým vnějším politickým útvarem; ale jiná, elementárnější práva, jako právo na pobyt a na práci, nebyla chráněna vůbec nijak“ (ARENDOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 391).

⁹ Arendtová uvádza dve takéto inštitúcie: Spoločenstvo národov a Spolok organizovaných národných skupín v európskych štátoch (ARENDOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 388). Obidve tieto inštitúcie však reprezentovali národné záujmy. Spoločenstvo národov bolo zložené z jednotlivých predstaviteľov národných štátov a Spolok menšín reprezentoval predovšetkým národné záujmy židovského etnika a Nemecka. Z tohto dôvodu tieto nadnárodné inštitúcie „neformovali spoločné zájmy menšín jako takových, ale národné zájmy“ (ARENDOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 389), t.j. nesnažili sa vytvoriť nadnárodné zákony, ktoré by poskytovali menšinám legislatívnu ochranu v rámci konkrétnych národných vlád.

¹⁰ „První velkou škodou, kterou národním státům způsobil příchod státisíců lidí bez státní příslušnosti, bylo, že právo azylu, jediné právo, které kdy figurovalo jakožto symbol práv člověka ve sféře mezinárodních vztahů, bylo zrušeno“ (ARENDOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 396).

¹¹ Polícia „už nebyla nástrojem k uplatňování a provádění zákona, ale stala se vládnoucí autoritou, nezávislou na vládě a ministerstvech“ (ARENDOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 406). Vzrast autonómie polície bol signifikantný práve pre totalitaristické režimy – na uvedenej historickej analýze osudu ľudských práv v Európe po prvej svetovej vojne, ktorú Arendtová vyčerpávajúco podala, môžeme vidieť kľúčovú úlohu zániku nescudziteľnosti ľudských práv vo vzťahu k vzniku totalitaristických režimov, práve cez prizmu narastania právomoci polície.

nastala – človek sa stal aspoň tou najnižšou súčasťou spoločnosti (t. j. väzňom) práve vtedy, keď sa z nej vyčlenil spáchaním zločinu (pozri ARENDTOVÁ, H. 1996. Původ totalitarismu, s. 404).

Masové odnáródňovanie na jednej strane a odmietanie prijímať imigrantov na druhej strane spôsobili zánik medzinárodnej kurtoázie.¹² Štáty ako Taliansko a Nemecko sa snažili zbaviť sa národnostných menšín tým, že im upierali ich ľudské práva a ostatné štáty dávali od *apatrides*, žiadajúcich v ich krajine o azyl, ruky preč a vytvárali zložitý byrokratický mechanizmus, ktorý znemožňoval plynulé vybavovanie žiadostí. Tento zánik medzinárodnej kurtoázie predstavoval v konečnom dôsledku poslednú fázu vývoja medzinárodného napätia, ústiaceho do druhej svetovej vojny. Arendtová upozorňuje na skutočnosť, že vrcholom tohto vývoja spoločenských udalostí sa stala inštitúcia, ktorá nezohľadňovala žiadne ľudské práva, *vice versa*, ktorá ich všetky popierala. Touto inštitúciou sa stali počas druhej svetovej vojny pracovné, tzv. koncentračné tábory.

Arendtovej historizujúci prístup nám tak umožňuje vytvoriť si komplexnejšiu predstavu o príčinách, ktoré viedli k vzniku koncentračných táborov. Explanačná sila Arendtovej analýzy spočíva v tom, že na základe argumentácie, ktorú poskytuje, by sme sa nemali domnievať, že tieto tábory predstavovali ojedinelý a „historicky“ náhodný prvok vo vývoji západnej civilizácie – práve naopak, koncentračné tábory boli prirodzeným, no do extrému dovedeným výsledkom reálnej politiky ľudských práv v Európe po prvej svetovej vojne, v Európe založenej na pluralite národnostných vlád a štátov.

Odcudzenie ľudských práv

To, čo sa prejavovalo v politickej sfére ako zánik medzinárodnej kurtoázie, prejavilo sa podľa Arendtovej vo sfére súkromnej ako strata každodenného sveta, v ktorom žije individuum. Tento svet individua je garantovaný ľudskými právami.

Vznik koncepcie ľudských práv bol opäť výsledkom historického procesu, ktorý sa začal v epoche osvietenstva.¹³ Tieto práva sa považovali za nescudziteľné, t.j. nepotrebovali žiadne teoretické zdôvodnenie svojej legitimacy; právo na slobodu sa považovalo za imanentnú súčasť ľudskej prirodzenosti, tvorilo takpovediac jej bezpredpokladový základ, potrebný k realizácii partikulárnych osobných cieľov aj verejného života.

Ako sme uviedli už vyššie, koncepcia prirodzených práv sa v období po prvej svetovej vojne začala stotožňovať s národnými právami. Nescudziteľnosť ľudských práv sa stala príliš abstraktnou, prakticky nerealizovateľnou predstavou či konštruktom, ktorý sa v politickej praxi sprofanoval a vyústil do prázdnych fráz a sľubov. Z Arendtovej úvah možno vycítiť určitú kritiku osvietenскеj tradície „kontraktualizmu“, ktorý legitimizuje ideu nescudziteľnosti ľudských práv len na základe univerzálneho spoločenského konsenzu, vychádzajúceho

¹² Arendtová cituje slová L. Preussa, ktoré vystihujú esenciu tohto zániku: „Počáteční ilegální čin vlády provádějící zbavování státní příslušnosti... uvádí vyhánějící zemi do postavení toho, kdo porušil mezinárodní právo, protože její úřady přestupují zákon země, do níž je osoba bez státní příslušnosti vyhnána. Tato země se jí zase nemůže zbavit... ledaže přestoupí zákon třetí země“ (ARENDTOVÁ, H. 1996. Původ totalitarismu, s. 400-401).

¹³ K tejto problematike pozri bližšie EDELSTEIN, D. 2014. Political Thought, s. 78-90, ktorý rozoberá politické myslenie francúzskeho osvietenstva. Teoretický základ tohto fenoménu nachádzame predovšetkým v diele J. Locka *Druhé pojednanie o vláde* – existuje prirodzený zákon, podľa ktorého „všichni jsou si rovni a nezávislí, nikdo nemá poškozoval druhého v jeho životě, zdraví, svobodě nebo majetku“ (LOCKE, J. 1992. Druhé pojednání o vládě, s. 32). Tento zákon ľudia nie sú schopní dodržiavať individuálne a preto treba vytvoriť slobodnú občiansku spoločnosť, ktorá by garantovala tieto prirodzené práva ľudí. Osud ľudských práv sa vyvíjal smerom k individualizmu: jednotlivec sa začal chápať ako duchovne sebestačná entita, nezávislá od spoločnosti, ktorá potrebuje jedine garanciu a ochranu svojich práv. Túto ochranu asociálnej individuálnej jednotky mal sprostredkovať štát. Takéto chápanie individuality bolo potom do určitej miery zakomponované do ústavy Spojených štátov Ameriky, do francúzskeho *Code civil* a po páde ostatných monarchií sa concept ľudských práv stal štandardom, ktorý mal byť praktizovaný akoukoľvek vládou a tým pádom sa zjednotili ľudské práva s národnými.

z ľudskej prirodzenosti. Ak sa ale národné vlády dohodnú na tom, že ľudské práva nie sú univerzálne platné pre každého človeka, ale len pre občana konkrétneho „národu“, aké argumenty nám zostávajú pre zdôvodnenie univerzálnosti ľudských práv?

V tomto bode je Arendtovej myslenie blízke konzervativizmu. Nescudziteľnosť ľudských práv sa totiž po začiatočnom osvieteniskom optimizme ukázala ako čosi, čo nie je vrodené každej ľudskej bytosti. Autorka sa odvoláva na myšlienky Edmunda Burkeho, jedného z prvých konzervatívnych mysliteľov, ktorý kritizoval Veľkú francúzsku revolúciu z pozície tradicionalizmu – podľa Burkeho iba silná tradícia (monarchistická, náboženská, a i.) môže garantovať slobody a ľudské práva vôbec.¹⁴ Príčinu stroskotania konceptu ľudských práv tak musíme podľa Arendtovej hľadať práve v procesoch, ktoré zahájilo osvietenstvo – v odstránení autority náboženstva, ktorá prakticky aj teoreticky zabezpečovala ľudské práva.¹⁵ Garancia týchto práv prešla do kompetencie ľudí a nových typov vlád a miesto človeka vo svete už nebolo „dané“, ale podmienené ľudskými spoločenstvami, ktoré na svojich zvrchovaných územiach rozhodovali o všetkom podľa vlastnej svojvôle.

Keď v prvej polovici 20. storočia mnohí príslušníci európskych menších stratili občianske práva, ocitli sa tak fakticky mimo spoločnosť, mimo civilizovaný svet so všetkými jeho hodnotami a istotami. Konkrétni ľudia, zbavení štátnej príslušnosti, sa dostávali do situácie „vyhosteného a priori“ (ARENDOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 400). V psychologickú charakteristiku týchto ľudí, ktorú Arendtová podáva, je vidieť existencialistický¹⁶ rozmer jej uvažovania: „Vyhostený a priori“ stratil svoj domov, „celú onú spoločenskú textúru (...), svoje charakteristické miesto vo svete“ (ARENDOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 413). Tento pocit úplnej opustenosti a bezcennosti – podľa Arendtovej bezprecedentná situácia v dejinách ľudskej civilizácie ako takej¹⁷ – sa naplno prejavil v totalitných režimoch, ktoré svojou politikou upierali istým skupinám právo na život. Išlo o absolútne odcudzenie ľudských práv: „Absolutní zbavení lidských práv se nejprve a především manifestuje zbavením místa ve světe, díky němuž se stávají názory důležité a činy účinné“ (ARENDOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 417).

Ľudské bytosti boli zbavené svojej základnej dôstojnosti, svojej schopnosti fungovať ako morálni a spoločenský aktéri, ktorí by požívali istotu a slobodu v spoločnosti. Človek, ktorého Arendtová v zhode s Aristotelom chápala ako *zoon politikon*, bol úplne zbavený svojej ľudskej dôstojnosti. V internačných táboroch boli skupiny ľudí ponechané len samé na seba, nemali svoju vlastnú pôdu ani inštitúcie, žiadne nemocnice, lekárov, žiadne obchody, žiadne právne záruky a ani žiadny pocit spolupatričnosti. Ich trest spočíval už len v tom, že sa narodili. Spoločnosť ich označila za *indésirables*, nežiaducich. Táto situácia sa nedala porovnať ani

¹⁴ „Nic nenasvědčuje tomu, že by v nějakém jiném systému či řádu, než je *dědičná monarchie*, mohly naše svobody přetrvávat a být drženy v posvátné úctě jakožto naše *dědičné právo*“ (BURKE, E. 1997. Úvahy o revolucii ve Francii, s. 37).

¹⁵ V Arendtovej napriek tomu nemôžeme vidieť iba akéhosi „apologetu“ starého, náboženského poriadku sveta. Rovnosť, ktorá je spojená s ideou ľudských práv „na rozdiel od všeho, čo je zahrnuté v prosté existencii, nám není dána, nýbrž je výsledkem lidské organizace (...)“ (ARENDOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 423). Náboženstvo predstavovalo skôr taký typ ľudskej organizácie, ktorý bol schopný aspoň v minimálnej miere garantovať základné ľudské práva, nehľadiac na metafyzické predpoklady, na ktorých stálo.

¹⁶ V IX. kapitole *Pôvodu totalitarizmu* nachádzame viaceré kľúčové kategórie existencialistickej filozofie, ako napr. „zodpovednosť“, „konanie“ atď. Na existencialistický rozmer Arendtovej myslenia upozorňuje tiež bádateľ Shulman: „Arendtovej existencialistický rozmer sa najviac prejavuje v jej odmietnutí „vnútornej slobody“ (SCHULMAN, S. 2006. Yes, She Is an Ethicist: Arendt, Responsibility, and Existentialism, s. 77). Odmietnutie „vnútornej slobody“ (existencia predchádza esencii) je kardinálnym znakom existencialistickej filozofie J. P. Sartra.

¹⁷ Arendtová poukazuje na historickú jedinečnosť „straty domova“: „Tato pohroma rozhodně není nebývalá; (...) Co nebývalé je, není ztráta domova, ale nemožnost najít nový. Najednou nebylo na zemi místo, kam by se lidé mohli stěhovat bez nejpřísnějších omezení, země, kde by se asimilovali, území, kde by mohli najít vlastní nové společenství“ (ARENDOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 413).

s otrokmi, pretože *indésirables* boli vytlačení za hranice akéhokoľvek ľudského spoločenstva.¹⁸ Ľudské bytie bolo redukované na abstraktné a zároveň osamotené bytie jednotlivca, uvedomujúceho si svoju osamotenosť v každom momente svojho prežívania. Je to práve tento fenomén, ktorý Arendtová definuje ako „stratu sveta“ a ktorý je podľa nej príznačný až pre 20. storočie.¹⁹ Strata sveta predstavuje situáciu, ktorá nastane, ak sa ľuďom zoberie ich sloboda a s ňou súvisiace ľudské práva.

Právo mať právo

Arendtová preto prichádza s novým prirodzeným právom, „metaprávom“, ktoré predchádza akýmkoľvek iným ľudským právam – „právo mať právo“. Toto právo by malo umožňovať žiť v určitom rámci, v ktorom je človek posudzovaný podľa svojich činov a názorov. Má individuú umožňovať žiť v nejakom type organizovanej spoločnosti, tvoriť časť celku (pozri ARENTOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 417). Niektorí bádatelia považujú tento moment Arendtovej myslenia – stanovenie práva mať právo – za ústredný bod celej jej filozofickej aktivity.²⁰ Garancia dôstojného miesta človeka vo svete a definícia jeho esencie sú najdôležitejšími elementmi každej filozofie – a tým sa filozofia odlišuje od špeciálnych vied – ale aj podmienkami *sine quae non* každej sociálno-politickej teórie a teórie konania vôbec. Arendtová nechápala totalitarizmus len ako nejakú anomáliu modernej spoločnosti, ale ako niečo, čo bolo imanentné celej západnej spoločnosti od čias karteziánskeho dualizmu a koloniálneho imperializmu. Problémy, ktoré sa nachádzali v európskej kultúre len potenciálne alebo parciálne, totalitarizmus „zaktualizoval“ a previedol do absolútnej, t.j. do najhrozivejšej podoby. „Právo mať práva“ preto predstavuje akúsi novú tematiku teórie ľudských práv, ktorá musí byť zdôvodnená *fundamentálne* odlišným spôsobom, než ako tomu bolo v predchádzajúcich časoch osvietenstva a moderny vôbec.

Hlavný problém, ktorý spočíva v hľadaní nového univerzálneho zdôvodnenia existencie „práva mať právo“, spočíva v hľadaní novej „narácie“, ktorá by dokázala takéto právo zdôvodniť inak než metafyzicky, resp. nábožensky. Arendtovej kritika osvieteneckej tradície sa tak v konečnom dôsledku obracia aj proti autorke samotnej, ktorá sa domnieva, že „rovnosť spojená s ideou ľudských práv „na rozdiel od všeho, čo je zahrnuté v prostej existencii, nám není dána, nýbrž je výsledkom ľudskej organizácie (...)“ (ARENTOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 423). Toto je opäť kontraktualistická pozícia, ktorá zdôvodňuje univerzálnosť „práva mať právo“ všeobecným konsenzom konkrétnej ľudskej spoločnosti. Arendtovej koncepcia práva mať právo tak vyvoláva mnoho kritických ohlasov, ktoré upozorňujú na skutočnosť, že jej chýba hlbšie teoretické zdôvodnenie.²¹

¹⁸ V porovnaní s otrokmi Arendtová uvádza, že „býť otrokom nakoniec znamenalo mať niejaký význačný charakter, niejaké miesto vo spoločnosti – čož bylo víc než oná abstraktná nahota lidského a pouze lidského bytí“ (ARENTOVÁ, H. 1996. Pôvod totalitarizmu, s. 418).

¹⁹ Popri abstraktnej koncepcii ľudských práv videla Arendtová príčinu „stratu sveta“ aj v idey vulgárneho individualizmu, podľa ktorého mal štát zohrávať v živote jednotlivca len negatívnu úlohu, t.j. mal len zabráňovať narúšaniu jeho slobody: „(z)ačiatok tohto fenoménu Arendtová vzhliada v progresívnom rozširovaní trhu, ktorý nastal v sedemnástom storočí (...) Výhradná zaujatosť ekonomickými záležitosťami vyústila do likvidácie verejnej sféry, v ktorej sa sloboda a konanie mohli prejavovať (...)“ (PASSERIN D'ENTREVES, M. 1993. The Political Philosophy of Hannah Arendt, s. 25). Postupne sa rozširujúca dogma „bohatstva národov“ sa pretavila do imperialistickej politiky, ktorá taktiež tvorí fundament pre totalitarizmus.

²⁰ Bádatelka Birminghamová píše, že „Celé dielo H. Arendtovej by mohlo byť čítané ako pokus teoreticky rozpracovať toto fundamentálne právo mať práva“ (BIRMINGHAM, P. 2006. Hannah Arendt and Human Rights: The predicament of common responsibility, s. 1). Por. tiež slová Isaaca: „Problém ľudských práv – pochopenie intelektuálnych základov, zabezpečujúcich ich vážnosť – bol centrálnym problémom všetkého, čo Arendtová napísala“ (ISAAC, J. C. 1996. A new guarantee on Earth: Hannah Arendt on Human Dignity and the politics of Human Rights, s. 61).

²¹ Pozri názor BIRMINGHAM, P. 2006. Hannah Arendt and Human Rights: The predicament of common responsibility, s. 1, ktorý je príznačný pre viacerých profesorov: „Napriek tomu, že k tejto fráze sa mnohí z jej

Záver

V predloženej štúdii sme sa pokúsili osvetliť Arendtovej úvahy o problematike ľudských práv a ich garantovi v kontexte európskej histórie prvej polovice 20. storočia, ktorá bola poznamenaná zlyhaním diplomatických vzťahov medzi jednotlivými národmi a následnými vojnovými konfliktami.

Zánik týchto diplomatických vzťahov, ktoré Arendtová označuje ako „zánik medzinárodnej kurtoázie“, bol dôsledkom neschopnosti národných vlád viesť vzájomný dialóg a nájsť spoločné riešenia masovej migrácie obyvateľstva. Tento fenomén bol príčinou zlyhania garancie nescudziteľnosti ľudských práv v praktickom súkromnom aj verejnom živote. Hlavným znakom tohto zlyhania bolo odopieranie prirodzených ľudských práv skupinám obyvateľstva len na základe ich rasovej príslušnosti.

Otázka toho, ako by bolo možné z filozofického hľadiska vyargumentovať nescudziteľnosť ľudských práv, však nebola uspokojivo zodpovedaná ani Arendtovou koncepciou „práva mať právo“. Táto mysliteľka napriek tomu dokázala odhaliť viaceré ústredné historické okolnosti a ideologické motívy vedúce k zániku ľudských práv, a práve v tomto je potrebné vidieť jej prínos do dejín sociálno-politického myslenia.

Použitá literatúra:

1. ARENTOVÁ, H. 1996. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikymenh. ISBN 9788072984831.
2. ARENTOVÁ, H. 2007. Vita Activa. Prel. V. Němec. Praha: Oikymenh. ISBN 9788072981854.
3. ARENTOVÁ, H. 2016. Eichmann v Jeruzaleme. Správa o banalite zla. Prel. I. Otčenáš. Bratislava: Premedia. ISBN 9788081594137.
4. BAEHR, P. 2010. Hannah Arendt, Totalitarianism, and The Social Sciences. California: Stanford University Press. ISBN 9780804756501.
5. BIRMINGHAM, P. 2006. Hannah Arendt and Human Rights: The predicament of common responsibility. Bloomington: Indiana University Press. ISBN 9780253218650.
6. BURKE, E. 1997. Úvahy o revolúcii ve Francii. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 8085959232.
7. EDELSTEIN, D. 2014. Political Thought. In: BREWER, D. The Cambridge Companion to the French Enlightenment. Cambridge: Cambridge University Press, s. 78-90. ISBN 9781107626140.
8. HULL, M. B. 2002. The Hidden Philosophy of Hannah Arendt. London: Routledge. ISBN 9780700717040.
9. ISAAC, J. C. 1996. A new guarantee on Earth: Hannah Arendt on Human Dignity and the politics of Human Rights. In: The American Political Science Review (90) 1, s. 61-73.
10. LOCKE, J. 1992. Druhé pojednání o vládě. Praha: Svoboda.
11. PASSERIN D'ENTREVES, M. 1993. The Political Philosophy of Hannah Arendt. New York: Routledge. ISBN 9780415087919.
12. SCHULMAN, S. 2006. Yes, She Is an Ethicist: Arendt, Responsibility, and Existencialism. In: DAIGLE, CH. (ed.). Existencialist thinkers and ethics. Quebec: McGill – Queen's University Press, s. 70-90. ISBN 9780773531383.
13. YOUNG-BRUEHLOVÁ, E., 2004, Hannah Arendtová. Z lásky k svetu I. Bratislava: Agora. ISBN 8096868667

prenikavých a pozorných čitateľov stavajú obdivne (sc. právo mať práva, F.Š.), je Arendtová vystavená kritike za to, že neposkytla teoretické zdôvodnenie pre takéto právo“. Známe sú najmä spory s Horkheimerom a Adornom, predstaviteľmi tzv. frankfurtskej školy: „Arendtovej vzťahy s Horkheimerom a Adornom – týmito bastardmi – boli poznačené osobným odporom, ostro kontrastujúcimi politickými názormi a veľkými filozofickými rozdielnosťami“ (BAEHR, P. 2010. Hannah Arendt, Totalitarianism, and the Social Sciences, s. 3).

14. YOUNG-BRUEHLOVÁ, E., 2004, Hannah Arendtová. Z lásky k svetu II. Bratislava: Agora. ISBN 8096868691.

Kontakt:

Mgr. František Škvrnda, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: frantisek.skvrnda2@euba.sk

ISSN 1339-3502